

yahudilikte aile

Ronald de Vaux

ARASTA

YAHUDİLİKTE AİLE
ROLAND de VAUX

Çeviren
Prof. Dr. Ahmet GÜÇ

ARASTAYAYINLARI

BURSA 2003

ARASTA YAYINLARI
felsefe-din-bilim serisi

Yahudilikte Aile,
Roland de Waux,
Çev., Ahmet Güç, 2003

kapak: Ömer Yıldız
dizgi: Arasta
baskı, cilt: Çalış ofset

ISBN: 975-8484-18-4

Arasta Yayınları
Hamam Cad. No: 9
Çekirge/Bursa

Tel: 0 224 234 64 17

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRENİN SUNUŞU: BAZI DİNLERDE AİLE ANLAYIŞINA GENEL BİR BAKIŞ.....	1
ÖNSÖZ.....	19
İNGİLİZCEYE ÇEVİRENİN NOTU.....	23
GİRİŞ: GÖÇEBELİK VE BAKİYESİ.....	25
1. Arkaplan.....	25
2. Kabile Organizasyonu.....	27
3. Konukseverlik ve Himaye Kanunu.....	35
4. Kabile Dayanışması ve Kan İntikamı.....	36
5. İsrail’de Kabile Organizasyonunun Daha Sonraki Gelişimi.....	36
6. Göçebeliğin Kalıntıları.....	39
7. Peygamberlerin “Göçebeliğe Ait Düşüncesi”.....	40
8. Rekabîler.....	41

YAHUDİLİK’TE AİLE

A. Aile.....	45
1. İsrail Ailesi Nasıl Bir Aile İdi?.....	45
2. Aile Dayanışması: Go’el.....	48
3. Aile Âdetlerinin daha Sonraki Gelişimi.....	49
B. EVLİLİK.....	51
1. Çok Evlilik ve Tek Evlilik.....	51
2. Tipik İsrail Evliliği.....	54
3. Gelinin Seçilmesi.....	59
4. Nişanlanmalar.....	62
5. Evlilik Törenleri.....	64
6. Boşama ve Boşanma.....	66
7. Zina ve Evli Olmayan Kimseler Arasındaki Cinsel İlişki.....	64
8. Ölen Bir Erkeğin Karısı İle Onun Kardeşini veya EnYakın Akrabasını Evlendirme Yükümlülüğü (Levirate).....	69
C. KADINLARIN DURUMU: DULLAR.....	72
D. ÇOCUKLAR.....	74

1. Çocuklara Karşı Tutum	74
2. Doğum 76	
3. Çocuğa İsim Verme	77
4. Çocuğun Sünnet Ettirilmesi	81
5. Çocukların Eğitimi.....	84
6. Evlat Edinme.....	87
E. VEKÂLET VE MİRAS.....	89
F. ÖLÜM ve CENAZE TÖRENLERİ.....	92
1. Cesede Yapılan Muamele	92
2. Ölüyü Gömme.....	93
3. Yas Törenleri	96
4. Yeme İçme İle İlgili Merasimler.....	96
5. Ölüye Ağıt Yakma	97
6. Bu Törenlerin Yorumu.....	98

ÇEVİRENİN SUNUŞU:

BAZI DİNLERDE AİLE ANLAYIŞINA GENEL BİR BAKIŞ

Aile, müşterek bir atanın soyundan gelen veya yakın akrabalarından oluşan bir grubun meydana getirdiği temel sosyal birimdir. Tarih öncesi aile hayatının kökenlerini araştırıp ayrıntılarıyla tanımlama ve aslını gösterme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmış olmasına rağmen, Tekvin’de zikredilen ilk insanların bir aile olduğu ve bu anlamda ailenin insanlık kadar eski bir tarihi geçmişe sahip bulunduğu bilinen bir gerçektir.

Aileyi kimlerin meydana getirdiği tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Bazı bilim adamları aileyi (family), diğer bir belirsiz yapı olan ve hizmetçiler veya başkaları gibi ailenin tüm daimi üyelerini farklı şekillerde ihtiva eden, aile ile ilişkisi bulunmayan kimseleri de dışarıda bırakan ev halkı (household) ile eşit saymışlardır. Pek çok antropologun, anne-baba ve evli olmayan çocuklardan oluşan çekirdek aile ile tipik olarak anne-baba, tüm evli olmayan çocuklar ve bir veya daha fazla oğlu eşleri ve çocuklarıyla birlikte ihtiva eden genişletilmiş aile şeklindeki iki temel aile tipinden söz etmesi daha ileri bir karışıklığa sebebiyet vermiştir. Çünkü, iki veya daha fazla hanımın aynı çatı altında yaşadığı birbirinden farklı çok eşli düzenlemeler, aileyi tanımlama konusunda bazı karışıklıklar meydana getirmiştir. Dolayısıyla, erkekleri hanımlarıyla birlikte yaşamayan Hintli Nayarlar’da olduğu gibi, farklı aile grupları yukarıda sözü edilen aile tasniflerini de belli ölçüde boşa çıkarmıştır.

Aile konusunda karışıklığa sebebiyet veren bir başka husus da, tüm evli kimselerin eş zamanlı olarak iki farklı aileye mensup olmaları gerçeğidir. Mesela kişinin doğup büyüdüğü yer olarak aile kan bağı esasına öncelik verirken, üyeliğe kabul yeri olarak evlilik bağlarına vurguda bulunmuştur. Bazı antropologlar, bu iki farklı aile tipini birbirinden ayırt etmek için birincisini “akrabalar”, ikincisini de “aile” diye tanımlamışlardır. Akrabalar -anne ve çocukta olduğu gibi- müşterek ataya sahip olan kimselerdir; oysa

anne ve babaların ataları farklı farklıdır. Dolayısıyla, “aile” terimi akrabaları kapsamasına rağmen; yakın akrabalar arasındaki evlilikler dışında, karı-koca genellikle kan bağı esasına dayalı akraba olmadıklarından, “akraba” terimi aileyi içine almaz.

Netice itibariyle aile: Dişi ve erkek, hayat ve ölüm, anne-baba ve çocuklar, akrabalar ve evlilik yoluyla akraba olanlar, biyoloji ve kültür, özgürlük ve kölelik, tüzel kişilik ve bireylik gibi pek çok farklı zıddın bir uzlaştırmasıdır. Bu zıtları ihtiva eden farklı aile şekilleri, aile rollerinin kabul edilmiş mahalli dinî-kültürel inanç ve âdetlere göre değer kazandığı farklı düzen sistemlerini gösterir. Binaenaleyh, ailenin bütün üyelerine hemen hemen hiçbir zaman eşit derecede değer atfedilmemiştir. Bu sebeple, bir bütün olarak aile belirli bir tip, yani bir hiyerarşi sırasını somutlaştırmış ve sembolize etmiştir.

Bazı değişikliklere rağmen aile, evrensel bir kurum olarak kabul edilmiştir. Köklü aile geleneklerine sahip bazı Doğu ve Uzak Doğu dinlerinde ve Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi ilahi kaynaklı dinlerde toplumun temelini teşkil eden sosyal bir yapı olarak aileye ve ailenin en temel unsurları olan anne-babaya da büyük önem atfedilmiştir. Bununla birlikte, gelenek ve kültüre göre zaman zaman görülen ataerkil, anaerkil vb. aile tipleri de ortaya çıkmıştır. Mesela Çin toplumu, tarih boyunca ve modern zamanlara kadar genel olarak ataerkil olmuş; aile de sosyal organizasyonun tipik modeli haline gelmiştir. Yine Çin geleneğine göre aile, Çin medeniyet yapısının dayandığı sosyal birim olmanın ötesinde bir şeydir. O, atalar neslini henüz doğmamış nesillerle birleştiren canlı bir organizmadır. Çin ailesi, ancak Atalar Kültü ile ilişkisi oranında anlaşılabilir. Her ne kadar uygulamada ortalama Çin ailesi, Avrupa veya Amerika’daki vasat bir aileden görünüşte biraz farklılık gösterse de, ideal anlamda eşler, çocuklar, bir kimsenin bakmakla yükümlü olduğu kimseler ve çok sayıda fertle birlikte üç veya dört nesilden oluşur. Bunların hepsi ilk evlat olma hakkına göre en yaşlı erkeğin otoriter kontrolü altında bir ev ve müstemilatında yaşarlar.

Eski Çin’de ideal aile, katı Konfüçyüsçü ahlâk prensiplerine göre idare edilirdi. Aile reisinden iyilik, adalet

ve tarafsızlık; onun dışındakilerden de görev, itaat ve saygı beklenirdi. Bu anlayış, ana-babaya evlada yaraşır saygı (Filial Piety) prensibinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ataya saygı, Konfüçyüs öncesi Çin toplumunda önemli bir fazilet sayılmasına rağmen, Konfüçyüs zamanında en yüce fazilet olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Ana-babaya evlada yaraşır saygı, bir erkeğin anne-babasına onlar hayatta iken hizmet etmesini, öldüklerinde onlar için üç gün yas tutmasını, daha sonra onlara tapınmaya devam etmesini ve emredilen dinî merasime göre onlara kurban sunmasını gerekli görmüştür. Konfüçyüs, ana-babaya evlada yaraşır saygının sadece ana-babaya yardım etmekten ibaret olmadığını; bilakis onlara itaati ve onların isteklerine uygun hareket etmeyi ve onları endişeye sevk edecek davranışlardan bile kaçınmayı kapsadığını açıklamıştır. Bu saygı prensibi, aynı zamanda erkek vârise, atalar kültünü devam ettirme şartını da getirmiştir. Konfüçyüs ahlâkı Japonlar üzerinde de geçen on üç asır boyunca büyük etki meydana getirmiş; sadakat ve ana-babaya evlada yaraşır saygı Japonlar tarafından da bütün faziletlerin kökeni olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

Eski Çin'de aile bölünmediği, birbirinden ayrılmadığı sürece, aileye ait mal müşterek olur ve beraberce kullanılırdı. Ayrıca erkek olsun kadın olsun her bir birey, kazandığını ortak kasaya koyardı. Bir miras paylaşıldığı zaman her biri bir hisse alır, fakat en büyük oğula daha büyük bir pay verilirdi. Kadın olsun erkek olsun, aile üyelerinden her birinin uygun görev ve statüleri vardı. Genel olarak kadınların ikinci derecede bir statüye sahip oldukları kabul edilirdi. Kadınlar, aile içerisindeki mevkilerini muhafaza ederler (onlara nei jen, yani aile içindeki kimseler denilirdi) ve yemeklerini erkeklerden ayrı ve onlardan sonra yerlerdi. Yasal olarak aile reisi önemli ölçüde disiplin ve terbiye yetkisine sahipti. Mahkeme salonlarına intikal eden fiiller aile için bir yüz karası sayılırdı. Evlilikler birer sözleşme olarak kabul edilir; çoğu kere evlenecek kimselerin rızası dahi alınmadan aracılar vasıtasıyla düzenlenirdi.

Kadının ailedeki görevi çocuk doğurmak, kocaya ve onun anne-babasına hizmet ve itaat etmektir. Ancak, kocanın kendi anne-babasına eşinden daha fazla sadakat gösterme

yükümlülüğünün olduğu kabul edilirdi. Kadınlar çoğunlukla eğitim yönünden yetersiz olduklarından, tabii olarak kocalarına arkadaş olma liyakatinden de mahrum bırakılmış olurlardı. Ailede çocuklar sevgi ve hoşgörü ile yetiştirilir; erkek çocuklar, resmi eğitim başlayıncaya kadar kadınların himayesinde geniş çapta eğitimsiz olarak büyürlerdi. Ailenin çocuklarının olmaması halinde, yerlerine birisinin geçmesi için, evlat edinme yoluyla çocuk sahibi olma cihetine gidilirdi. Ailenin büyümesi müşterek bir atayı kabul edenlerin tamamından oluşan, genellikle aynı soyadını kullanan, atalara ait ortak bir mabede ve mezarlığa sahip birlikten oluşan akrabalar grubu ile mümkün olurdu.

Çin dinî ifadesi çoğunlukla ailede ve öncelikle Atalar Kültü'nde, aynı zamanda aile tanrılarına ve bölge ile irtibatlandırılan koruyucu tanrılara ibadette yoğunlaşmıştır. Modern zamanlarda şehirleşme ve endüstrileşme, milliyetçiliğin hızlı gelişmesi, halkı mahalli idare altına sokma denemeleriyle birlikte komünizm ve devlet kontrollü eğitime önem verilmesi gibi pek çok etken, sanki ailenin Çin medeniyetindeki fevkalade önemini ortadan kaldırmak için birleştirilmiş gibi değerlendirilmiştir.

Eski Japonya'da da aile (uji) toplumun önemli bir birimi; sadece kan bağı sebebiyle değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve politik menfaatlerle de bir araya gelen bir organizasyondur. Aileler büyüdükçe yeni aileler şeklinde tekrar bölünürlerdi, fakat tamamı merkezi ailenin (uji) otoritesi altında idi. Meslekler, işler ve ticaretler genellikle kalıtsal olduğundan ekonomik açıdan merkezi aile önemli idi. Politik gruplar olarak aileler yönetimin esasını ve malzemesini oluştururlardı. Teorik olarak hepsi de, başında imparatorun bulunduğu merkezi ailenin kolları durumunda idiler.

İlk dönemlerde kadınlar, daha sonraki zamanlara nazaran ailede daha büyük bir yere sahiplerdi. Ataerkil sistemi, atalara ibadetin hâkimiyeti, başlıca sorumluluk olarak evladın ataya saygı göstermesi genel kabulü ile Konfüçyüsçü aile tasavvuru Japonya'da hâkim olmaya başlayınca, kadınlara ailede ikinci derecede bir yer verilmeye başlandı. İmparator Meyci çağının başlangıcından itibaren (1868) Batı düşüncesinin özellikle eğitim ve şehirleşme

alanlarındaki etkisi, karı-koca ve çocuklardan oluşan ve kadın ve çocukların çok daha fazla ferdi seçim ve karar verme özgürlüğüne sahip olduğu bireysel aile tipinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Budizm’de de toplumun vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilen aile, dinî ve toplumsal gelenekler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Mesela, Budist rahiplere göre dinî hayat, ev ve ailenin terk edilmesi ve onun yerine Buda’nın grubuna üye olunması anlamına gelir. Bununla beraber, rahip sınıfına mensup olmayan bir Budist’e göre aile bireyleri arasındaki ilişkiler Buda’nın rehberlik konusuna girer. Güney Asya Budistlerine göre bu husus en iyi bilinen şekliyle (Digha Nikaya’nın parçası olan) Sigolavada Sutta’da ortaya konmuştur. Rivayete göre bu, çeşitli sosyal rollerdeki görevi hakkında “genç aile reisine” Buda tarafından verilen öğütlerden ibarettir. Bu öğütler: Anne-babaya, öğretmenlere, kadına ve çocuklara, arkadaş ve ahabplara, hizmetçilere ve din öğrencilerine karşı görevleri ihtiva etmektedir. Her bir durum hakkında da şu beş sorumluluk zikredilmiştir:

1-Anne-babaya karşı görevler: Onların geçimini sağlamak, onlara karşı görevlerini yerine getirmek, aile geleneğini muhafaza etmek, ailenin soyunu devam ettirmek ve onlara layık bir evlat olmaktır.

2-Çocuklara karşı görevler: Onlara sevgi göstermek, onları kötü alışkanlıklardan sakındırmak, faziletli olmaya teşvik etmek, bir meslek sahibi yapmak, onlar için uygun evlilikler gerçekleştirmek ve zaman içerisinde miraslarını onlara devretmektir.

3-Öğretmenlere karşı görevler: Onlara saygı göstermek, selam verirken ayağa kalkmak, söylediklerine kulak vermek, öğrenmeye istek göstermek, şahsi hizmetlerinde bulunmak ve kendilerine bilgi verilirken dikkatli olmaktır.

4-Öğrencilere karşı görevler: Öğretmenin görevi, kendisinin almış olduğu bilgi veya eğitimi öğrencilere aktarmak, öğrendiklerini muhafaza edeceklerini garanti altına almak, onları her türlü sanata tamamen âşına kılmak, arkadaşları ve dostları arasında onlarla ilgili güzel sözler söylemek ve emniyetlerini temin etmektir.

5-Karı-kocanın da karşılıklı sorumlulukları vardır: Koca, karısına karşı saygılı, nazik ve vefakâr olmak, ona bazı konularda yetki vermek ve zînet eşyası almak zorundadır. Kadının da kocasına karşı görevlerini hakkıyla yerine getirip getirmediğine bakması, eşine ve eşinin akrabalarına konukseverlik göstermesi, kocasının mallarını koruması ve işinde maharet ve gayret göstermesi gerekir.

Benzer şekilde karşılıklı sorumluluklar efendi ve hizmetçiler için de ortaya konulmuştur: Buna göre, efendiler hizmetçilerinin gücüne göre iş tahsis etmeli, yiyecek ve ücretlerini vermeli, hastalık halinde onlara bakmalı, nadir bulunan lezzetli şeyleri onlarla paylaşmalı ya da zaman zaman onlara izin vermelidirler. Hizmetçiler de buna karşılık sabahleyin efendilerinden önce kalkmalı, geceleri onlardan sonra istirahataya çekilmeli, aldıklarından hoşnut olmalı, işlerini iyi yapmalı ve efendilerinin iyi itibarını sürdürmelidirler.

Aynı şekilde cömertlik, nezaket, iyilikseverlik, doğruluk ve sözünde durma gibi hususlar karşılıklı olarak arkadaş ve dostlar için de gerekli görülmüştür.

Son olarak, din öğreticilerinin ve aile reislerinin karşılıklı görevleri de şu şekilde belirlenmiştir: Aile reisleri din öğreticilerine fiilî, sözlü ve zihnî olarak sevgi göstermeli, onlara konukseverlikte bulunmalı ve dünyevi ihtiyaçlarını temin etmelidirler. Din öğreticileri de aile reislerini kötülüklerden sakındırmalı, iyiliğe teşvik etmeli, onlara nazik davranmalı, bilmediklerini öğretmeli, hata yaptıklarında hatalarını düzeltmeli ve onlara göğün yolunu göstermelidirler.

Eski Ahid dininin bir kabileye, sonra da belirgin bir inançla bir ulusa dönüşen tek bir aile ile, yani İbrahim ailesi ile başlaması gibi, İsrail'in tarihi de bir İbrani ailenin tarihi ile başlamıştır. İsrail ailesi, çölde kaldıkları dönem gibi erken bir tarihten itibaren Çıkış 20/14-17, 21/15-17'de yer alan: "Zina etmeyeceksin. Çalmayacaksın. Komşuna karşı yalan şahadet etmeyeceksin. Komşunun evine tama etmeyeceksin; komşunun karısına, yahut kölesine, yahut cariyesine...yahut komşunun hiçbir şeyine tama etmeyeceksin"; "Ve babasına yahut anasına vuran mutlaka öldürülecektir. Ve adam çalan, onu satmış olsun yahut kendi elinde bulunsun, mutlaka

öldürülecektir. Ve babasına yahut anasına lanet eden mutlaka öldürülecektir” gibi emirlerle himaye edilmiştir. Tekvin 5 ve 36’dan Matta 1/1-17 ve Luka 3/23-38’e kadar verilen uzun soy veya şecere listeleri ilk evlat olma hakkına ilgiyi yansıtır. İbrani hikmet literatürü de mutlu ev hayatını temin etmeyi planlayan emirlerle doludur (bkz. Süleymanın Meselleri, 13/1, 15/5, 19/13, 26, 15/20, 13/20).

İbrahim’in aile hayatını anlatan hikâyeler (Tekvin, 15-19) ilk dönem ev hayatının eşsiz örneklerini oluşturmaktadır. Bu aile hayatının çöle has iffetlerinden, sağlam ahlâklılığından ve hiç yok denecek kadar az ahlâki sapmalarından (Tekvin, 20), Yahve ile yapılan ezeli ebedi ahit (Tekvin, 17/1-9) üzerine kurulmuş olan bir milletin çekirdeğini teşkil eden aşiret gelişmiştir. Çadır hayatına dayalı bu tür başlangıçlardan sonra, çocukların anne-babalarına saygı göstermesini (Çıkış, 20/12), miras haklarının korunmasını (Tesniye, 18/8, 21/15-17; Rut, 4/1-12; Yeremya, 32/6 vd), komşulara karşı adaletli davranmayı (Çıkış, 22/26), yabancılara nezaket göstermeyi (Levililer, 19/33 vd), çocukların refahını ve doğum öncesine ait korumayı emreden (Çıkış, 21/22 vd) kanunlarla korunmuş aile hayatı ortaya çıkmıştır.

Hepsinden önemlisi, grubun koruyucusu, iş yöneticisi ve yargıç olan; Bedevi kabileler arasında hâlâ mevcut olan şeyhler gibi, neredeyse tanrısal yetkiyi kullanabilen (Çıkış, 21/15, 17) ailenin atasının hâkim bir pozisyonu vardı. Böylece, İbrani ailesinin çadır hayatıyla başlayan uzun tecrübesi sadece ana-babaya ait otoriteyi ortaya çıkarmakla kalmamış; aynı zamanda kadınlar, çocuklar ve hizmetçilerden oluşan bir grup olarak aile halkına da sıcak emniyet duygusunu vermiştir. Bununla beraber İsa ve Pavlus, babanın bazı konulardaki hâkimiyet pozisyonunu eleştirmişlerdir (Luka, 2/48-50; Koloselilere, 3/21).

Ataerkil bir ailede ananın pozisyonu –tabîi olarak babanınkinden aşağıda olmasına rağmen- Sara, Rebeka ve Rahel’in hikâyelerinde görüldüğü gibi saygın idi ve çoğunlukla ailede anaya hürmet gösterilirdi. Eski Ahid, Debora (Hakimler, 4, 5), Abigail (I. Samuel, 25/14-42) ve Hulda (II. Krallar, 22/14-20) gibi aile veya kabile reisi kadın ününe kavuşmuş bazı annelerden bahsetmektedir.

Yeroboam'ın annesi Maaka (I. Krallar, 15/10, 13) ve Ahazya'nın annesi Atalya (II. Krallar, 11/1) gibi, Yakın Doğu toplumunda önem verilen kraliçe annelere Eski Ahid pasajlarında rastlanmaktadır. İşıya, "anasının teselli ettiği bir adam gibi sizi teselli edeceğim..." (İşıya, 66/13) şeklindeki sözlerle anaların birer teselli ve huzur kaynağı olduklarına işaret etmiştir.

İbranilerde evlilik bütün aileyi ilgilendiren bir mesele idi. Çünkü onlar sadece grubun ve onun dinî inancının devam ettirilmesi ile değil, aynı zamanda mal-mülk meseleleri ile de zihnen meşgul oluyorlardı. Tekvin 24/29'da Rebeka ve Rahel'in kurlarına yapılan vurgu da buradan gelmektedir. Öte yandan, çok evlilik Eski Ahid kanununca yasaklanmamıştı. Dış düşmanlara karşı korunmak için büyük ailelerin oluşturulması esastı ve Sara'nın hizmetçisi Hacer (Tekvin, 16/1-6) ve Lea (Tekvin, 29/23) gibi ikinci eş veya cariyelere sahip olma âdeti, özellikle ilk hanım kısır olduğu zamanlarda yaygındı. İbrani ailelerine göre, bir eşin gelecek nesiller için çocuk yetiştirememesinden daha acı hiçbir tecrübesi olamaz. Bununla beraber Eski Ahid'de yer alan: "Ve yüreği sapmasın diye kendisi için karılar çoğaltmayacak..." (Tesniye, 17/17) şeklindeki ifadeler tek eşliliğe doğru bir eğilim olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Öte yandan Rut ve Naomi, evlilik konusundaki sadakatsizlik örnekleri olarak hatırlanmışlardır. Dolayısıyla, Hâkimler döneminde bile zina yapan kimseler genellikle acımasızca cezalandırılmıştır (Hakimler, 20). Yine Hoşea, tek eşliliğe, Tanrı ile Halkı'nın devam eden birlikteliğinin bir sembolü olarak vurguda bulunmuştur. Yeni Ahid dönemleriyle birlikte tek eşlilik, geniş çapta kabul edilmiş gibi görünmektedir. Çünkü İsa, beş kocası olan bir kadını ayıplarken iğneleyici bir ifade kullanmıştır (Yuhanna, 4/16-18).

İbranilerin yabancılarla evliliklerine karşı koyan ilk yasa Tesniye 7/3'te yer almıştır. Bununla birlikte Davud ve Süleyman gibi krallar –halk tabakasından olan kimseler gibi- yabancılarla evlilik hususu ile ilgilenmişlerdir. Ezra döneminde, onun âyinle ilgili reformları sürerken rahiplerin oğulları arasında dahi bu husus yaygındı (Ezra, 10/18-24).

Sonuç olarak Ezra, kaybedilen bir savaşın mücadelesini veriyordu.

Fakat bazı kusurlarına rağmen asırlar boyunca İbrani ailesi eski çağlardaki en saf ününü muhafaza etmiştir. Yeni Ahid öğretileri –hali hazırda olduğu gibi- aile ocağının temeline ilave edildiğinde aile sosyal bir grup olarak daha az katı ve daha asil bir pozisyon kazanmıştır.

İsa, olgunluk çağına kadar Nâsıra’da kendi ailesi içinde kalmak ve ailenin marangozluk ticaretinde onlarla işbirliği yapmak suretiyle temel bir sosyal grup olarak aile üzerindeki tasvibini ortaya koymuştur. Onun öğretileri, aile hayatı ile onun üzerinde meydana getirilen dâimî etkileri açığa vuran anlatımlarla doludur (Luka, 6/36, 13/21; Matta, 5/45, 10/21; Yuhanna, 4/44, 7/3-5 vs.). İsa, zamanla kendi ev halkı içerisinde düşmanlarının olacağına şuurunda olmasına (Matta, 10/36) ve kendi kardeşlerinden bir kısmının inançsızlığına üzülmeye (Yuhanna, 7/1-8) rağmen, haç üzerinden, annesini Yuhanna’ya emanet edinceye kadar (Yuhanna, 19/27) aile sorumluluklarını kabul etmeye devam etmiştir. Bundan sonra, onun görevi en azından erkek kardeşi James tarafından devam ettirilmiştir. Bununla beraber İsa, bir kimsenin Tanrı’nın Krallığı’nda öncü olma işleriyle meşgul olmaya çağrıldığı zaman aile bağlarından feragat etmesi halinde mazur görülebileceğini açıklamış ve kendi örneği ile de bunu kanıtlamıştır (Matta, 10/35-39, 12/49; Luka, 2/49, 18/29 vs.).

Hristiyanlık açısından İsa’nın, öğretilerindeki ve Tanrı’nın tabiatını açıklamasındaki asıl vurgusu Baba olarak Tanrı ve Tanrı’nın oğullarının meydana getirdiği bir kardeşlik üzerine idi. O, devamlı olarak aileyi Tanrı’nın insanlıkla ilişkisinin bir sembolü olarak kullanmıştır. Sadece Yuhanna İncili’nde Baba olarak Tanrı’ya 130’dan fazla atıf vardır. Pavlus gibi (Efesoslulara, 3/14) İsa da, “göklerdeki ve yeryüzündeki bütün ailenin Baba’dan isim aldığını” açıklamıştır.

Musa Kanunu’nun oluşturuluşundan ve İbrani hikmet literatürünün kaydedilişinden uzun süre önce Mısırlılar, Sakkara’nın mezar kabartmaları üzerine tarihin ilk mutlu, sıhhatli aile hayatı kaydını yerleştirmişler ve aile sevgisinin tüm diğer ahlâkî duyguların başlangıcı ile yakın ilişkisini

ortaya koymuşlardır. Dünyanın en eski yazılı davranış kuralları belgesi olarak kabul edilen, Baş Vezir'in Beşinci Hanedanlığın Firavunu İsesi için hazırlamış olduğu "Ptah Hotep'in Davranış Kuralları" isimli belgesinde babasının hikmetli sözlerine kulak veren ve muhtemelen aynısını kendi çocuklarından da isteyecek olan bir oğulun değeri ortaya konmuştur. Bundan bin yıl sonra Mısır'da yaşamış Musa'nın da, soylu aile ilişkilerinin Mısır'da derin kökleri olan prensiplerinin farkında olmuş olabileceği tahmin edilmektedir.

Ailenin teşekkülünü sağlayan temel unsur, bir erkekle bir kadının oluşturduğu yasal birlikteliği simgeleyen evliliktir. Evlilikte esas olan da erkek ve kadının hayat boyu birlikte yaşamayı hedeflemeleridir. Bu da taraflar arasında yapılan akitle gerçekleştirilir. Mesela, son zamanlara kadar Çin'de evlilik esasen iki aile arasında cereyan eden bir sözleşme (akit) olup pek çok durumda evlenecek erkek ve kızın görüşleri dahi sorulmazdı. Öte yandan, aynı soyadını taşıyan kimseler arasında evlilik yasaklanmıştı. Evlilik âdetleri ülkenin farklı yerlerinde değişiklik göstermesine rağmen, evlilikte şu üç temel şart aranırdı: 1-Anne-babalar veya veliler tarafından yazılıp imzalanan bir sözleşme, 2-Düğün hediyelerinin gelinin ailesi tarafından kabulü, 3-Gelinin damadın ailesince kabulü. Nişan hazırlıkları ise, bir arabalucunun devreye girmesi sayesinde yapılırdı. Evlilikten önce bazen yıldız falına bakılır ve daha sonra da damat adayının anne-babası tarafından yapılan resmi bir evlilik teklifi gelin adayının anne-babasına yazılı olarak verilirdi. Düğün günü gelin, büyük bir merasimle damadın evine götürülürdü. Ancak gerçek törenler akraba ve arkadaşların huzurunda icra edilirdi. Bir kadının bir erkeğin eşi olduğu asıl an, damat ve gelinin, damadın aile tanrılarının ve atalara ait tabletlerin önünde birlikte ibadet ettikleri andı. Sonra gelin ve damat, kırmızı iplikle birbirine bağlanmış kadehlerden şarap ve bal karışımı bir içkiyi içerlerdi. Arkasından bir evlilik ziyafeti hazırlanır ve bu esnada gelin ve damat anne-baba ve akrabalarını alınları yere değecek şekilde eğilerek saygı ile selamlarlardı. Daha sonra gelinin evine bir ziyaret gerçekleştirilir ve orada da damat ve gelin, gelinin atalarının tabletleri önünde ibadet ederlerdi. Bu işlemler tamamlandıktan sonra gelin kocasının ailesine -onun

anne-babasına ve atalarına hizmet etmek üzere- katılırdı. Kadın bir erkek çocuk dünyaya getirdiğinde, onun ailedeki mevkii önemli ölçüde artardı.

Son zamanlara kadar Çin’de, birbiriyle yakından ilişkili iki evlilik âdeti yaygındı. Eğer bir kızın nişanlısı evlilikten önce ölürse, bazen nişanlı kız ölen gençle birlikte bir evlilik merasimiyle ölen nişanlısının evine götürülür ve daha sonra da kaynananın evine bir dul olarak girerdi. Evli olmayan erkek gencin erken ölümü halinde, bazen de onun anne-babası, aynı anda ölen genç bir kızın anne-babasıyla – bir aracı vasıtasıyla- bir evlilik töreni yapılması için temasa geçer ve eğer bu teklif kızın ailesi tarafından kabul edilirse, ölen erkek ve kızın tabutları atalara ait kabristanda yan yana konulurdu.

Geleneksel olarak Hint evliliği de çok çeşitlilik arz etmiştir. Kanun kitaplarına göre aynı sınıf veya kasta mensup karı-koca arasında gerçekleştirilen tam evlilikten, bir kadına tecavüzden güçlkle ayırt edilebilen iğfale kadar, evliliğin sekiz derecesi vardı. Çeyizsiz ve satın alma yoluyla yapılan evlilikler son derece yaygındı. Aile kontrolü dışında gerçekleşen- ve Gandharva olarak bilinen romantik gizli ilişkiler Hinduizm’in klasik literatüründe geniş rol oynarken, en ilginç olanı bir kızın evleneceği erkeği kendisinin seçmesi (Svayamvara) idi. Çok eşlilik, esas olarak farklı sınıflar arasında tatbik edilirdi. Diğer taraftan, Mahabharata’da yer alan bir hikâyede çok kocalıktan söz edilmiştir ki, belirtildiğine göre beş Pandya ortak eş olarak Drupadi’yi paylaşmışlardı. Kanun kitaplarından açıkça anlaşıldığına göre aynı kasta mensup kimseler arasındaki evlilik klasik Hindistan’da asla genel bir uygulama değildi ve eski evlilik tasnifleri nispeten seyyal bir durumu göstermekteydi. Kast sisteminin katılığı ile birlikte aile ve kast kontrolü dışında evliliğin meydana gelmesi giderek zorlaşmıştı. İlk evlilikten bir erkek çocuğun dünyaya gelmemesi durumunda, kısmen kocanın ikinci bir eş alabilmesinin mümkün olması vb. sebeplerle yukarı sınıf Hinduizm’inde genellikle boşanmalar önemli ölçüde azalmıştır.

Japonya’da da evlilikle ilgili düşünce ve sosyal düzenlemeler şu üç farklı safhadan geçmiştir: 1-Japonlar’ın Çin ahlâk ve kanunundan çok etkilendikleri Taiho-ryo devri

(m. s. 701-1192). 2-Japonya'nın geleneksel savaş kuralları ile şekillendirildiği feodal devre (XIII. Yüzyıldan 1868'e kadar). 3-1868'den itibaren başlayan ve önemli ölçüde Hristiyanlık ve Batı'nın etkisindeki modern devre. İmparator Meyci'nin düzenlemelerine kadar evlilik, aileler arasında gerçekleştirilen bir sözleşme olup evlenecek erkek ve kızın rızaları dahi gerekli görülmezdi. Meyci sivil kanunu hem evlenecek çiftlerin hem de anne-babalarının muvafakati üzerinde ısrar etmiştir. Feodal devrede, asil sınıfa mensup kimseler arasındaki evlilikte hükümetin muvafakatine de ihtiyaç duyulmuştur. Çok evlilik yasaklanmış olmakla birlikte, varlıklı kimseler arasında cariyeye edinme âdeti yaygındı. Bir cariyeden dünyaya gelen çocuk miras haklarına sahipti. 1882'de cariyeliğe de kanunla son verilmiştir. Birinci evliliğin boşanma veya ölüm sebebiyle son bulması halinde ikinci evliliğe izin verilirdi; fakat Çin'de olduğu gibi, bir dulla ikinci evlilik yapmak sosyal bir leke olarak kabul edilirdi. Japonya'da da evlilik bir aracı vasıtasıyla düzenlenir ve sözleşme hediye ve karşılıklı olarak verilmesiyle onaylanırdı. Japonya'daki gerçek düğün törenleri Çin'dekilerle benzerlik arzederdi. Kanun, dinî bir töreni gerekli görmezdi; fakat son zamanlarda pek çok düğün Hristiyan kiliselerinde ve Şinto mabetlerinde düzenlenmeye başlamıştır. Genellikle gerçek tören damadın evinde yapılır, akrabalara ve arkadaşlara düğün töreninde ikramlarda bulunulurdu. Çoğunlukla kadınların evdeki statü ve mevkileri erkeklere nazaran daha aşağı bir durumda idi.

Bir erkekle bir kadının ömür boyu birlikteliğini hedefleyen evlilik, aile saadetini ve prestijini devam ettirmek üzere eski zamanlardan beri, düzenlenen dinî veya dünyevî kanunlarla korunmaya çalışılmıştır. Öte yandan, aile saadetini bozan ve evliliği zora sokan en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilen zina fiili de, ilkel topluluklardan en medeni milletlere kadar, bütün toplumlar tarafından hiçbir zaman tasvip edilmemiş; şu veya bu şekilde yasaklanan bu fiili işleyenlere de çeşitli cezalar tatbik edilmiştir. Mesela, ilkel topluluklarda kadın genellikle kocasının malı sayıldığından, esas olarak zina da kocanın haklarının ihlali sayılmış ve ona binaen suçlu kadın ve onunla zina eden erkek cezalandırılmıştır. Cezalar, ölüm ve kötürüm etme de dahil, değişikti. Kadın, kocasının işlediği zina fiiline karşı

nâdiren ıslah hakkına sahipti. Dinî veya büyüsel bir anlam kazanıncaya kadar zinanın murdarlığa sebebiyet vereceğine inanılıyordu. Mesela Güney Sudanlı Nuerler arasında âyinler, kadının zinasından kaynaklanan hastalıkları önlemek için, koca adına düzenlenirdi.

Eski Romalılar da, kadının kocası dışındaki bir erkekle zinası veya kocanın evli bir kadınla zinası (adulterium) ile evli olmayanlarla yaptığı zinayı (stuprum) birbirinden farklı değerlendirmeye tabi tutmuşlardı. Roma tarihinin Cumhuriyet döneminde koca, zinadan dolayı karısını öldürebilirdi. İmparatorluk döneminde de zina, Augustus tarafından desteklenen Lex Julia'da* ele alınmıştı. O zaman Roma hukuku zinayı sivil suç olarak kabul etmiş ve ilgili baba veya koca dışındakilerin kanuni takipte bulunmalarına izin vermemişti. Zina eden kadın çeyizin yarısını ve malının üçte birini kaybederdi; zina eden erkek de ceza olarak malının yarısını kaybederdi. Ölüm cezası Lex Julia'nın orijinal şekliinden çıkarılmıştı. Ayrıca, zina eden kadınlar yeniden evlenemezlerdi. Bir baba –eğer suçüstü yakalanırlarsa- hâlâ o dönemde kızını ve onun suç ortağını öldürebilirdi. Fakat kocanın karısını bu şekilde öldürme hakkı elinden alınmıştı. Lex Julia, Hristiyanlığın etkisi altında Konstantin tarafından ıslah edilinceye kadar devam etti ki, o zaman ölüm cezası zina eden erkeğe veriliyordu. Bu, kocası tarafından geri çağırılmadığı sürece, zina eden kadının hayat boyu bir manastırda hapsedilmesi uygulamasını ilave eden Justinyen tarafından da teyit edilmişti.

Eski Yunan'da da zina fiilini işleyenler, ailenin sosyal yapısı göz önünde bulundurularak, sert bir şekilde cezalandırılmışlardır. Konu ile ilgili olarak günümüze kadar gelen deliller, zinaya karşı Yunanistan'ın başka yerlerindeki tutumları da açıklamıştır. Bu tutumlar, ailenin, toplumun sosyal yapısındaki öneminden kaynaklanmaktadır. Eski Yunan'daki anlayışa göre bir kadın, zina yapmak suretiyle yabancı bir erkeğin kanını aileye sokabileceğinden, onun bu davranışına büyük sertlikle karşılık verilmişti. Eğer kadının zina yaptığı ispatlanırsa, kocası onu boşamak zorundaydı. O,

---

* Lex Julia veya Julia Kanunu, bir çok Roma kanununun ortak adıdır.

mabetlerden de uzaklaştırılırdı. Buna rağmen mabede girme konusunda ısrar ederse, ona herhangi bir vatandaş tarafından saldırılır ve üzerinden elbiseleri ve zînet eşyaları çıkarılırdı. Fakat onu sakatlama veya öldürme cihetine gidilmezdi. Eğer koca, karısı ile zina eden erkeği suçüstü yakalarsa onu öldürebilir veya para ödemesi de dahil, daha hafif bir cezayı da tercih edebilirdi. Erkeğin zinasına, bu fiil başka bir ailenin haklarını ihlal etmediği sürece, kanun tarafından göz yumulurdu.

Eski Mısırlılar da M.Ö. 1500'lerden itibaren zinayı bir günah olarak kabul etmişlerdi: "Ölümler Kitabı"nın 125. bölümü zinayı ölümden sonraki yargıda cezalandırılacak suçlar arasına dahil etmiştir. Mısır hikmet literatürü de zinaya karşı uyarılar ihtiva etmiştir. Öte yandan, eski Mısır'da kadınlar erkeklerle eşit statüye sahiplerdi; fakat günümüze kadar gelen deliller kadınların, ateşte yakma da dahil, zinadan dolayı şiddetli cezalara çarptırıldıklarını göstermektedir. Bununla beraber, erkeklere tatbik edilen zina cezası hakkında hiçbir şey söylenmemiştir.

Hammurabi Kanunları (takriben M.Ö. 1728) arasında da evlilik ve zina konusunda dikkatli ve titiz bir şekilde hazırlanmış esaslar yer almış olup zinaya tatbik edilen cezalar genellikle serttir. Mesela zinadan dolayı mağdur olan koca, hanımını ve gayri meşru kocayı ya kendisi cezalandırır veya mahkemeye verir; öldürülmelerini veya kötürüm edilmelerini talep eder ya da bağışlardı. Bir Babil atasözü, zina eden erkekle zina eden kadının cinsel organlarını eşit saymış ve hastalığın, tanrı Uraş'ın bilgisi ve isteği doğrultusunda zinadan kaynaklandığına inanılmıştır.

Çin'de ve Uzak Doğunun pek çok yerinde geniş bir etkiye sahip bulunan ve eşler arasındaki ilişkileri düzenleyecek en sıkı kuralları tasarlayan Konfüçyüs ahlâkına göre zina, ilki kadının bir erkek vâris doğuramaması olan, yedi boşanma sebebinden birisi idi. İffetli olma hususu, sadece kadın cinsine has kılınan bir zorunluluktur. Normal şartlarda bir erkek sadece bir yasal hanıma sahip olurdu. Ancak toplum, evlilik dışı cinsel düşkünlüğe erkek adına müsamaha gösterirdi. Çok evliliğe ve cariye olarak yaşama haline de müsaade edilirdi. Aileler arasında düzenlenen evlilik akdi ve ataya evlada yaraşır şekilde saygı gösterme,

koca ve karı arasındaki karşılıklı ilişkilerde önceliği alırdı. Zina oldukça yaygındı. Umumi dedikodulardan ve boşanma davasının masrafından kaçınmak için, zina edenlere tatbik edilecek ceza çoğunlukla ilgili aile tarafından verilir; suçlu taraflar dövülür, sakatlanır veya çirkinleştirilirlerdi. Zina sebebiyle suçlu görülüp boşanan ve kocasının ailesi tarafından terk edilen bir kadın intihara, cariyeliğe veya genelevine sığınırdı.

Modern zamanlarda Uzak Doğu ülkelerinde kadınların yasal statüleri sayılamayacak derecede iyileştirilmiştir. Günümüzde erkek veya kadın tarafından işlenen zina fiilinin cezası, çoğunlukla mahkemelerce verilen boşanma kararı ile sonuçlanmaktadır.

Zina, Budist metinlerinde de çok sayıdaki kötü davranış şekillerinden birisi olarak zikredilmiştir. Bundan dolayı, mesela zina suçunu işleyen bir rahibin teşkilattan atılması gerekirdi. Ancak bu, bir rahibin kendi isteği ile karışmış olduğu herhangi bir zina olayında böyle idi. Bu durumda zina eden kadının evli olup olmamasına da bakılmazdı. Rahip sınıfından olmayan bir erkeğin, anne-babası, velisi veya kocası tarafından herhangi bir şekilde koruma altında bulundurulmuş bir kadınla zina etmesi yasaklanmıştır. Bununla beraber, en eski metinlerden birisi olan Sutta-Nipata'da, başka erkeklerin hanımlarıyla cinsi münasebette bulunmak, pek çok yanlış davranış örneği arasında en ağır olarak gösterilmiştir. Zina, aynı zamanda kötü karma'nın ciddi bir sebebi olarak kabul edilmiş ve onun etkilerinin mevcut hayatın ötesinde de devam edeceğine ve ağır cezaya sebebiyet vereceğine inanılmıştır.

İbrani yasasında da zinanın yasaklanması hem kategorik hem de detaylı olarak verilmiş; bir kimse ile kanuni eşi olmayan diğer kişi arasında gerçekleşen gönüllü cinsel ilişki hukuk düsturlarınca kınanmış ve aile saadetine zarar verici olarak görülmüştür (bkz. Çıkış, 20/14; Levililer, 18/20; Tesniye, 5/18, 22/22-29). Buna rağmen zina fiilinin işlenmesi durumunda her iki tarafa da tatbik edilecek ceza – bazı değişikliklerle birlikte- taşıyarak öldürmek (recm) idi. Bu yasal cezanın tanrısal otoriteyi hatırlattığı söylenmiş ve Tesniye 22/22'de zina edenlere tatbik edilecek ölüm cezasının sebebi: “Böylece siz kötüyü İsrail'den yok

edeceksiniz” şeklinde açıklanmıştır. İbrani literatüründe, mecazi anlamda veya sembolik olarak, kötü yola sapan İsrail’in günahları ve Yahve’ye karşı sadakatsizliği de zina olarak ifade edilmiştir (bkz. Hoşea; Matta, 12/39). Sayılar 5/11-31’deki tanımlama, “acılık suyu”na dayanıklılık denemesi olarak yapılmıştır ki, ona bir kadın kıskanç kocası tarafından maruz bırakılabilmektedir. Rabbinik kanunda zinanın cezası, bütün çeyiz haklarını kaybeden kadının boşanmasına dönüştürülmüştü; suçlu erkek de şiddetli cezaya çarptırılırdı. “Acılık suyu” denemesi de kaldırılmıştı. Netice itibariyle zina, ebedi olarak cehennemi hak etmek şeklinde kabul edilmişti.

Hız. İsa, kendisine ait olmayan bir kadına şehvetle bakan bir erkeğin o anda o kadınla zina yapmış olacağına ısrar etmek suretiyle, Eski Ahid Kanunu’ndan biraz daha ileriye gitmiştir (Matta, 5/28). Yine Dağ’daki Vaaz’ında: 1-Yedinci Emir’de zihnen zina eden bir kimsenin eğilimini kınamak, 2-Bir kadının boşanmasına sadece onun iffetsizlik durumunda müsaade etmek, 3-Boşanmış bir kadınla evlenmeyi zina yapmakla eş tutmak suretiyle, zinayı yasaklamanın aslını araştırıyor olarak düşünülmüştür (Matta, 5/27, 31-32). Markos 10/2-12 ve Luka 16/18’deki anlatımlar, benzer pasajlar olmasına rağmen, Matta 5/32’deki muhtemel hükmü ihtiva etmezler. Daha sonra Kilise de, zinayı boşanmanın devam eden sebebi olarak kabul etmiştir. Elvira Konsili (305) ile de, zinaya katı ceza verme esası benimsenmiştir. Hristiyan İmparatorlarından Konstantin ve Konstans, daha önceki belli başlı zina cezalarını yeniden yürürlüğe koymuşlardır. Zina eden erkeğe ölüm cezasının verilmesi Justinyen (öl. 565) tarafından teyit edilmiştir. Ayrıca, zina eden ve kocası tarafından iki yıl içerisinde tekrar kabul edilmeyen bir kadın için de bir rahibe manastırında ömür boyu hapis kararı benimsenmiştir*.

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi aile, ilkel topluluklardan en gelişmiş milletlere kadar, bütün toplumların temelini teşkil eden bir kurumdur. Aile, ilahi kaynaklı dinler açısından ayrı bir öneme sahiptir. Aile geleneği olan ve bu kuruma önem veren ilahi kaynaklı dinlerden birisi de Yahudilik’tir. Önemine binaen, Roland de Vaux’un, “Ancient Israel: Its Life and Institutions” başlığı

altında, John McHUGH tarafından Fransızca'dan İngilizce'ye tercüme edilen ve Önsöz ile Giriş'ten sonra dört bölümden oluşan eserin "Family Institutions (Aile Kurumları)" alt başlığı altında incelenen birinci bölümü, "Yahudilikte Aile" adıyla tarafımızdan Türkçe'ye çevrilmiştir. Eserin diğer bölümlerinde "Sivil Kurumlar, Askeri Kurumlar ve Dinî Kurumlar" incelenmiştir.

Tamamen Kitab-ı Mukaddes'e dayalı bir çalışma olan kitabın ilgili bölümünün çevirisinde metne olabildiğince sadık kalınmakla birlikte, konunun Türkçe'ye mümkün olduğu kadar doğru ve anlaşılır bir dille aktarılması hususunda azami gayret ve titizlik gösterilmiştir. Kitab-ı Mukaddes'e yapılan atıflar, Kitab-ı Mukaddes Şirketi tarafından "Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)" adıyla 1981'de bastırılan Türkçe çeviri esas alınarak kontrol edilmiştir. Bu atıflarda kapalı kalan bazı hususlar dipnotlarda verilen bilgilerle anlaşılır hale getirilmiştir. Ayrıca, metin içerisindeki referanslar dipnotlara dönüştürülerek çevirinin sonunda verilmiştir. Bir mukayese imkanı vermesi düşüncesiyle, "Çevirenin Sunuşu" başlığı altında, diğer bazı dinlerdeki aile anlayışı ana hatlarıyla incelenmiştir.

Bu çevirinin, başta dinler tarihi olmak üzere, sosyal bilimler ve ilahiyat alanında araştırma ve inceleme yapan ya da bu konulara ilgi duyan herkese faydalı olması temenni edilmektedir. Eserin Türkçe'ye kazandırılmasında bana yardımcı olan herkese ve özellikle çeviriyi Türkçe dil ve üslup açısından büyük bir dikkat ve titizlikle okuyan ve değerli katkılarda bulunan kıymetli arkadaşım Yard. Doç. Dr. Süleyman SAYAR'a, eserin basımını gerçekleştiren Arasta Yayınları yetkililerine teşekkür etmeyi insani bir görev telakki ediyorum.

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ
BURSA - 2002

ÖNSÖZ

Müesseseler bir ulusun sosyal hayatının ifadesini kendisinde bulduğu değişik formlardır. Toplumun bazıları müesseseyi geleneğin bir parçası olarak görürken, bazıları onu kendi tercihiyle benimsemekte, diğer bazıları da müesseseyi benimsemeye herhangi bir güç ya da otorite tarafından zorlanmaktadır. Fertler ulusun müesseselerine tabidirler, fakat nihayetle müesseselerin kendileri, ister bir aile gibi küçük olsun veya bir devlet ya da dinî bir topluluk gibi büyük olsun, refahını artırdıkları toplum için vardır. Yine, bir toplumun müesseseleri zamana ve yere göre değişiklik arz edecek ve bir dereceye kadar coğrafya ve iklim gibi tabii şartlara bağlı kalacaktır, fakat neticede müesseselerin belirgin özelliği tamamen insan iradesinden çıkmış olmalarıdır.

Bu sebeple bir toplumun müesseseleri uzun bir geçmişle birlikte sadece o toplumun yaşamış olduğu bölge ile değil, tarihle de yakından irtibatlıdır. Bu müesseseler o topluma uydurulmuş olacak ve o toplumun psikolojisinin, insan, dünya ve Tanrı hakkındaki düşüncelerinin izini taşıyacaktır. Tıpkı edebiyatı, sanatı, bilimi ve dini gibi, toplumun müesseseleri de onun medeniyeti içerisinde bir unsur olup onun medeniyetinin bir ifadesidir. Tarihçi, bir toplumun hayatının bu eski şahitlerini anlayabilmek ve anlatabilmek için geçmişin izlerinin tamamını göz önünde bulundurmak zorundadır. Açıkça, bu konuda yazılı dökümanlar en yüksek mevkie sahiptir. Ancak bir toplumdan geriye kalan şeyler, hatta insan emeğinin en mütevacî kalıntıları da görmezden gelinemez. Kısacası toplumun sosyal hayatının şartlarını ve o hayatın geçtiği yer ve zamanı yeniden inşa etmemize imkan verecek her şeyden yararlanmaya değer.

Diğer bilimlerle bu farklı ilişkileri sebebiyle, İsrail'in müesseseleri genellikle daha geniş bir bütünün parçası olarak incelenmiştir. Rudolf Kittel tarafından yapılan "Geschichte des Volkes Israel" isimli çalışmada ve özellikle Eski Ahid'in

son dönemi için Schürer'in "Geschichte des Jüridischen Volkes"inde olduğu gibi, klasik tarihi eserlerde bu müesseselere uzun bilimsel incelemeler tahsis edilmiştir. Tam tersine, J. Pirenne tarafından "Les Institutions des Hébreux" konusunda yapılan yeni araştırmalar tarihi gelişimi takip eder. Önceleri, müesseseler "Antiquitates Hebraicae" başlığı altında ele alınırdı, fakat günümüzde onlar arkeoloji ile irtibatlandırılmış ve böylece I. Benziger tarafından "Hebraische Archaologie", 3. baskı 1927; F. Nötscher tarafından "Biblische Altertumskunde", 1940 ve A. G. Barrois tarafından "Manuel d'Archéologie Biblique I", 1939; II, 1953 başlıkları altında sunulmuşlardır. A. Bertholet'in "Kulturgeschichte Israels", 1919 ve J. Pedersen'in "Israel, its Life and Culture", I-II, 1926; III-IV, 1940 isimli eserleri gibi, medeniyetler tarihinde müesseselere geniş yer ayrılmıştır.

Bu eserlerin tamamı mükemmel olup bu kitabın hazırlanışında sık sık kullanılmışlardır. Bununla beraber, Eski Ahid müesseselerinin tamamen özel bir inceleme konusunu teşkil ettiği kanaatine de varılmıştır. Bu sebeple ana kaynak açıkça Kitab-ı Mukaddes'in kendisidir. Kitab-ı Mukaddes yasama, dinî âyin ve merasimin dışında, bu meseleleri doğrudan ele alıp işlemez; fakat tarihî kitaplar, peygamberlere ait kitaplar ve hikmet kitapları daha fazla bilgi ihtiva ederler. Bu bilgilerin hepsi de çok ilginçtir. Çünkü onlar bize gerçekte nelerin olduğunu ve nelerin olmaması gerektiğini anlatırlar. Bu metinlerin tamamını kullanmak doğru yorumları gerektirir ve biz bu metinlerden birtakım sonuçlar çıkarmadan önce, edebî tenkidin farklı pasajlara bir takım tarihler atfetmesi gerekir. Çünkü müesseselerin gelişimi tarihin akışını takip etmiştir. Mutlak anlamda arkeoloji, yani geçmişin maddi kalıntılarının incelenişi, müesseselerin fonksiyonel olduğu gerçek muhiti yeniden inşa konusunda bize yardımcı olan sadece tâli bir bilimdir: fakat arkeoloji bizim için ailelerin yaşadığı evleri, toplumun yaşlıları tarafından idare edilen şehirleri veya kralın memurlarını, kralın maiyetinin ikamet ettiği merkezleri, adaletin icra edildiği yerleri ve torbalarında taşıdıkları terazi ve ağırlıklarıyla dükkanlarını açan tüccarları ortaya çıkarır. Yine arkeoloji bize askerlerin koruduğu surları, cenaze törenlerinin icra edildiği türbeleri ve

kendilerinde rahiplerin ibadeti tanzim ettiği kutsal mekanları gösterir. Son olarak, eğer biz İsrail'in müesseselerini doğru bir şekilde anlamak istiyorsak, onları İsrail'in komşularınıninkilerle; bilginin bol olduğu Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'nun ve bilginin kıt olduğu küçük Suriye ve Filistin devletlerinin müesseseleriyle karşılaştırmalıyız. Fakat İsrail, Suriye ve Filistin arasında kendisine bir yurt edinmiş; komşularından pek çoğuna aşağı yukarı aynı zamanda rastlanmış ve uzun tarihi boyunca onlarla devamlı temas halinde olmuştur.

Bu kitap sadece tüm bu araştırmaların sonuçlarını sunar. Göçebe âdetleri ve kabile organizasyonu İsrail'in hayatı üzerinde, Kenan'a yerleştikten sonra uzun süre devam eden izler bırakmıştır. İşte bundan dolayı kitap göçebeliliğin giriş kabilinden bir incelenişi ile başlar. Hemen sonra aile kurumları, ondan sonra sivil ve politik kurumlar gelir. İkinci bölüm¹ askerî ve dinî kurumları ele alacaktır. Bununla beraber kitabın hazırlanışı ile, Kitab-ı Mukaddes araştırmaları konusunda uzman olanlar düşünülmemiş; daha ziyade bununla, Kitab-ı Mukaddes'in usta bir şekilde okunuşuna yardımcı olunması kastedilmiştir. Sonuç olarak, Kitab-ı Mukaddes'e ait metinlere çok sayıda atıf vardır. Ancak, kitabın yazarı fazla teknik tartışmalardan ve sayfaları geniş bilgi yüklü dipnotlarla doldurmaktan bilinçli olarak sakınmıştır. Burada ileri sürülen fikir veya ifadelerin pek çoğunun daha fazla desteğe ihtiyacı vardır ve fikirler metne ait, edebî veya tarihî tenkidin tartışmaya açık bulgularına dayandırılmıştır. Yazar sadece okuyucularının kendisine güvenebileceklerini umabilir. Yazarın bu ifadelerini kontrol etmek ve kendi yargılarını oluşturmak isteyenler bölümlere göre gruplandırılmış bibliyografik notlarda gerekli materyali bulacaklardır. Bununla beraber, bu bibliyografyanın tamamlanması düşünülmemiştir. Bibliyografik bilgiler sadece, henüz yerleri doldurulamamış daha eski çalışmaları ve daha faydalı gibi görünen ve kendilerinden bu kitabın yazarının bilgi edindiği daha sonraki çalışmaları kapsar. O bilgileri aktarmakla yazar, bu konuları kendisinden önce incelemiş olanlara şükran borcunu ifade etmek ister. Fakat yazar aynı zamanda kendisine yöneltilecek eleştiri silahlarına karşı da önlem alır. Çünkü bu eserlerden pek çoğu, sonuç itibarıyla kendisinin benimsediklerinden çok

farklı çözümler ileri sürer. Öğrenmeye meraklı okuyucu bakıp kendisine uygun geleni seçebilir.

Bu kitabın konusu, kendisine verilen başlıkla, Eski Ahid dönemi ile sınırlandırılmış olup Yeni Ahid dönemi açıklama veya ilave makamında şahit olarak kabul edilmiştir. Eski Ahid'in incelenişinde kurumlar ikinci derecede bir yer işgal eder ve okuyucu bazen kendisini Kitab-ı Mukaddes'te aradığı manevi ve doktrinel mesajdan uzakta hissedebilir. Buna rağmen okuyucu, Kitab-ı Mukaddes'e ait dinin daima sınır bölgesi üzerinde ve onun kutsal olarak kabul ettiği mesajla doğrudan temas içerisinde. Aile kurumları, cenaze törenleri, yabancıların ve kölelerin durumu, kişilik bilgileri ve kralın rolü, hukuk - hatta laik hukuk- ve Tanrı ile yapılan Ahid arasındaki ilişki, savaşı sürdürme tarzı, bütün bunlar dinî düşünceleri yansıtır ve bu aynı düşünceler bilinçli ifadesini ibadet ve âyinde de bulur. Seçilmiş Halk'ın kurumları, seçkin topluluğun kurumlarının yolunu hazırlar ve gerçekte bu yolu önceden gösterir. Bu kutsal geçmişte her şey bize göre önem taşır. Çünkü Tanrı'nın sözü yaşayan bir şeydir ve kişi, o söze, onun insanlığa ilk verildiği gerçek muhit içerisinde kulak verirse onun anlatım biçimini daha iyi anlayabilecektir.

Roland de Vaux

Kudüs, Haziran, 1957

İNGİLİZCEYE ÇEVİRENİN NOTU

Bu kitap, birincisi 1958, ikincisi 1960'da, Paris'te, Serf Yayınları arasında iki bölüm halinde basılan "Les Institutions de l'Ancien Testament" isimli eserin çevirisidir. Çeviri bu ilk baskının Fransızca orijinalinden yapılmıştır. Ancak çeviri, Fr de Vaux'nun metne eklenmesini istediği çok sayıda ilave ve düzeltmeyi de ihtiva eder. Yazar aynı zamanda 1961 tarihinin başlangıcına kadar oluşan tüm bibliyografyayı da vermiştir. Başlıca ilaveleri s. 37, 58, 82, 130 ve 208'de ve ana düzeltmeleri s. 147, 183 ve 203'te bulmak mümkündür.

İsimlerin doğru yazılışında, "Bible de Jérusalem"ın İngilizce baskısı olan "Jerusalem Bible" esas alınmıştır. Bununla beraber, Kitab-ı Mukaddes'e ait isimler Authorized Version'da (Kitab-ı Mukaddes'in 1611'de yapılan İngilizce tercümesi) esas alınan imlaya göre indekste kaydedilmiştir. Kitab-ı Mukaddes'e dair referanslar (İbranice, Yunanca veya Aramca) her örnekte orijinal metne göre verilmiş olup âyetlerin oradaki numaralandırılışı çeşitli tercümeler arasında değişiklik arzeder. Tüm numaralandırma usulüne hem Katolik ve hem de Katolik olmayan versiyonlarda işaret etmek sıkıcı olacağından, referanslar oldukları gibi bırakılmıştır. Fakat onlar "Bible de Jérusalem"e başvurmak suretiyle de bulunabilirler. İndeks yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiştir; özellikle, (meselâ İbrahim gibi) daha uzun bilgiler ihtiva eden başlıklar altı başlıklara ayrılmış ve esas referans önce verilmiştir.

Benim için geriye sadecé bu çevirideki katkısından, bütün sorularımı anında cevaplandırmasından ve özellikle bibliyografyaya bu kadar çok yeni malzemeyi dahil etmeme izin vermesinden dolayı Fr de Vaux'ya teşekkür etmek kalıyor.

John McHUGH
Ushaw College,
Durham
Easter, 1961

GİRİŞ: GÖÇEBELİK VE BAKİYESİ

1. Arkaplan

İsrailliler, tarihlerinin başlangıcında, kendilerinden önceki ataları gibi, göçebe veya yarı-göçebeler olarak yaşadılar ve bir ulus olarak yerleşik hayata başladıklarında, daha önceki hayat tarzlarının bazı özelliklerini hâlâ muhafaza ediyorlardı. Bu sebeple, Eski Ahid kurumları hakkındaki herhangi bir incelemenin göçebeliliğe dair bir araştırma ile başlaması gerekir. Kitab-ı Mukaddes kayıtları İsraillilerin önceki hayatları hakkında pek çok eski rivayeti devam ettirir ve bunlar bizim araştırmamızda birinci derecede önemlidir. Ancak bu rivayetler bir dereceye kadar kitapların daha sonraki editörleri tarafından sistematize edilmiş olduklarından, onların yorumlanmasında dikkat göstermeye büyük ihtiyaç duyulmuştur. Biz, İslam öncesi dönem Arapları hakkındaki metinler ve günümüz Arapları hakkındaki etnografya araştırmaları gibi, başka bilgi kaynaklarına da sahibiz. Bu göçebe Araplar, ırk ve ülke olarak, İsraillilerle yakından ilişkilidirler ve İslam öncesi, modern ve çağdaş Arap hayatı hakkında bildiğimiz şeyler İsrail'in ilkel organizasyonunu daha açık bir şekilde anlamamıza yardım edebilir. Diğer taraftan, kişinin, esas farklılıkları gözden kaçırabilecek aceleci mukayeselerden kaçınması gerekir.

Gerçek şu ki, Orta Doğu'nun nispeten küçük bölgesinde dahi, daima farklı göçebe türleri olagelmiş ve bir tür hakkında doğru olan şey zorunlu olarak diğeri hakkında da doğru olacak anlamına gelmemelidir. (Kişinin, göçebeliliğin herhangi bir şeklinin ne kadar uzun süre bâki kalabildiğine hayret edecek olmasına rağmen) bu farklılıklar bugün de devam eder.

a) Gerçek göçebe veya hakiki Bedevi (bu kelime "çöl adamı" anlamına gelir) bir deve yetiştiricisidir. O, kesin olarak çöl olan, yani yıllık yağış miktarının 4 inç'ten (1 inç 2,54 cm) daha az olduğu bölgelerde yaşayabilir veya en azından o bölgelerin içinden geçer. Bedevi, otlak aramak

üzere sürüleriyle birlikte çok büyük mesafeleri dolaşacağından yerleşik toplumla çok az teması vardır.

b) Bununla birlikte bir göçebe sadece koyun ve keçiler besleyebilir ve bu sürüler o kadar dayanıklı değildir. Onlar daha sık su içme ihtiyacı duyarlar. Üstelik develer için elverişli olan taşlık meralarda da yaşayamazlar. Bu tür Bedevi ekseriyetle (yağış miktarının 4-10 inç arasında seyrettiği) yarı-çöl bölgede yaşar ve onun bir otlak yerinden diğerine kat ettiği mesafeler ister istemez daha kısadır. Bazen Bedevi hayli yer dolaşır. Ancak o zaman onun, sulama yerlerinin birbirinden çok uzakta olmadığı bir güzergahı takip etmesi gerekir. Bu tür Bedevi'nin yerleşim bölgeleriyle daha fazla teması vardır. Çünkü onun otlakları yerleşim yerlerinin sınırları boyunca uzanır.

c) Çoban, bir defa sürüler gibi sığırlar da yetiştirmeye başladığında, gerçek bir göçebe olmaktan çıkar. Bu durumda o bir yere yerleşir, toprağı ekip biçmeye ve evler inşa etmeye başlar. Bununla birlikte, bu grup içerisinde bazıları, en azından kış ve ilk bahar boyunca, sürüleriyle birlikte çadırlarda yaşamaya devam edecektir. Böyle bir kimse, yaşadığı yerin mesafesine bağlı olarak, ya yarı bir göçmen veya yarı bir yerleşiktir.

Bu ana toplum tiplerinde ve bu tipler arasında şüphesiz ara safhalar ve karışık şekiller vardır. Deve yetiştiren bir kabile koyun sürülerine veya göç yolunun uzak kenarlarında toprağı ya da toprağına bağlı köle işçi sınıfı tarafından işlenen sulak ve bitek arazilere de sahip olabilir.

Hem İsraililer hem de ataları asla gerçek Bedevi, yani deve yetiştiricileri değillerdi. İsraililerin ataları koyun ve keçiler beslediler ve onlarla tarihte ilk defa karşılaştığımızda, Atalar henüz yeni yerleşik bir topluluk oluyorlardı. Bu, etnografların incelemiş olduğu Bedevilerden çıkarılabilecek benzerliklere sınırlar getiren bir faktördür.

Bu modern yazarlar, yerleşik hayata geçmeye başlayan koyun yetiştiren kabileleri de incelemişlerdir. Koyun yetiştiren kabileler, en eski İsrail grupları gibi aynı sosyal tipi temsil eder ve burada mukayese o tipin içinde mevcut olan daha büyük hakikate sahiptir. Fakat yine burada bir farklılık vardır. İster yarı göçebe ister yarı yerleşik olsun, günümüzde koyun yetiştirenler, daha önceleri deve yetiştiren

kimselerdi. Onlar artık otlak için evden uzak kalacak kadar dolaşmıyor ve günümüzde tedicî olarak yerleşik hayata geçiyorlar. Diğer taraftan, serbest çöldeki özgür hayatın hâtırasını ve bazı âdetlerini de devam ettiriyorlar. İsrailîlerin bu tür hâtıraları yoktur. Çünkü onlar da ataları da bu hayatı hiçbir zaman tanımamışlardır. Ayrıca, onların zamanında, davranış kuralları koyacak gerçek “çöl medeniyeti” yoktu; çünkü, İsrailîlerin gözünde çöl sürgünlerin sığınağı, eşkıyaların sık sık uğradığı yer ve (cin, şeytan gibi) kötü ruhların ve vahşi hayvanların vatanı idi. Bu konuya, Eski Ahid’in “göçebe düşüncesi” olarak kabul ettiği şeyi tartışırken tekrar döneceğiz.

Her şeye rağmen, İsrailîlerin veya atalarının çölde bir süre göçebeler veya yarı-göçebeler olarak yaşadıkları gerçeği değişmez. Tabii olarak, böyle bir hayat farklı bir toplum örneğini gerektirir ve hepsinin benimsediği bir davranış kanununu belirler. Bu sebeple, yeterli ihtiraz kaydı ile birlikte, karşılaştırma yapmak için Arapların organizasyon ve âdetlerini kullanmakta haklı olduğumuz kabul edilecektir.

Çölde, toplumun birimi bir yerden bir yere hareket edebilecek kadar dayanıklı ve kendi emniyetini garanti altına alacak kadar da güçlü olmalıdır; bu birim kabiledir. Kendi grubundan ayrılmış bir bireye, çölde, içlerinden geçeceği veya kendilerine katılacağı gruplar tarafından iyi karşılanması konusunda hiçbir problem yaşanmayacak şekilde değer verilmiş olmalıdır. Herhangi bir kişi bu yardıma ihtiyaç duyabilir. Dolayısıyla herkes o yardımı vermelidir. Bu durumdaki bir bireye yapılacak bu yardım, konukseverlik ve himaye kanununun temelidir. Son olarak, çölde polis gücü veya kabileler üzerinde etkili olacak adalet sarayı yoktu. Bu sebeple, grup bir bütün olarak suçtan sorumlu tutulur ve onun cezasına, yani kan intikamını alma kanununa maruz kalırdı. Göçebeliliğin en açık özellikleri olan bu üç sosyolojik gerçek, şimdi bir an için dikkatimizi çekmiş olmalıdır.

2. Kabile Organizasyonu

a) Kabilenin Teşekkülü

Kabile, ortak bir atadan geldiklerine inanan müstakil (özerk) aileler grubudur. Her bir kabile, o ortak atanın bazen

-fakat her zaman değil- başında “oğulları (benî)” ifadesinin yer aldığı adıyla veya soyadıyla çağrılır. Araplara ait örnekler sayısızdır. Kitab-ı Mukaddes’te Amalek, Edom ve Moab’ın torunları, “oğulları” ilavesi olmaksızın Amalek, Edom ve Moab olarak adlandırılmıştır. Diğer taraftan hem “İsrail” hem de “İsrail oğulları”, hem “Yahuda” hem de “Yahuda oğulları” vs. ifadelerini ve (birisi metin yönünden şüpheli olan iki örnek dışında) daima “Ammon oğulları” ifadesini görüyoruz. Ayrıca, “oğulları” yerine, meselâ “İsrail evi” ve özellikle “Yusuf’un evi” gibi, aile veya torunlar anlamında “ev”e de rastlayabiliriz. Asur metinleri: Yakın’ın evi (bit Yakın) ve Yakın’ın oğulları (mar Yakın) veya Adini evi (bit Adini) ve Adini oğlu (mar Adini) gibi, ilk İsraililerinkilere benzer şartlarda yaşayan Aram veya eski Suriye’ye ait gruplara dair referanslarda aynı kullanımı tercih eder. Bu terimler yerleşik hayata geçtikten sonra da kuzey krallığında, İsraililer için: Omri’den sonra, Humri evi (bit Humri) ve Humri oğlu (mar Humri) şeklinde uzun süre kullanılmışlardır.

O halde, kabile mensuplarını birleştiren şey bu gerçek veya farazi kan-ilişkisi olup kabile mensuplarının hepsi geniş anlamda kendilerini “kardeşler” olarak kabul ederler. “Hatırlayın ki ben sizin kemiğiniz ve etinizim”² diyen Abimelek, bütün aşiretin kendi anasından doğduğunu söyler. Davud’un gözünde aşiretinin bütün mensupları, onun “kardeşleri”dir³. Ayrıca o, bütün Yahuda büyüklerine, “sizler benim kardeşlerim, etim ve kemiklerimsiniz”⁴ diyecek kadar da ileri gider. Her kabilenin, soyundan geldiklerini iddia ettikleri ataları hakkında kendi gelenekleri de vardır. Bu gelenekler tarihi olarak her zaman gerçek değildir. Ancak onların değeri ne olursa olsun, her göçebenin, kabilesinin geri kalanlarıyla aynı kana sahip olduğuna inandığı ve farklı kabileler arasındaki ilişkinin akrabalığa göre açıklandığı bir gerçektir. Göçebenin gözünde çölün bütün sosyal organizasyonu bir soy kütüğünde özetlenmiştir.

İslam’ın ilk günlerinde, Wüstenfeld tarafından katalogu yapılan büyük soy kütüklerinin oluşturulmasına sebebiyet veren işte bu düşüncedir. Her kabile tek bir atadan ve iki müttefik kabile mutlak anlamda kardeş olan iki atadan gelir. Bununla beraber bu soy kütükleri, küçük bir grup

hakkında doğru olabilmelerine rağmen, bir defa yer ve zaman olarak genişletilmeye teşebbüs edildiğinde kaçınılmaz olarak keyfi ve sunî olurlar. Orta-Fırat bölgesinde “Agédât” yani “Birleşikler” adı verilen küçük bir koyun yetiştiren kabileler grubu vardı, ki onların ismi bu grubun nasıl teşekkül ettiğini açıkça ifade eder. Fakat bu politik ve ekonomik birlik, o zamandan beri bir soy kütüğü tablosunda ifade edilegelmiştir. Bu süreç bir ulus veya kabileye kendi adını veren ataların icat edilmesine sebebiyet vermiştir. Mesela biz, Huzâa (Ayrılanlar) adı verilen bir kabile biliyoruz. Çünkü Huzâa, büyük Yemen dağılması esnasında Ezd kabilesinden ayrılmıştı. Ancak soy kütükçüleri bu kabileyi Huzâa adını verdikleri bir ataya atfetmişlerdir. Keza Holoj (Nakledilmişler), Ömer I onları Advan’dan el-Hâris’e naklettiği için o şekilde isimlendirilmişlerdir. Oysa soy kütükçülerine göre Holoj, Hâris’in oğlu Kais’in bir lakabıdır.

Uygulamada, müşterek soyun yanında diğer faktörler de bir kabilenin teşekkülüne yardım edebilir. Sırf aynı bölgede yaşama gerçeği aile gruplarını bir araya getirmeye sevk edebilir. Zayıf ögeler daha güçlü komşuları tarafından yutulmuşlardır. Alternatif olarak, pek çok zayıf grup özerk kalmaya, yani saldırıya karşı koymaya muktedir bir topluluk oluşturmak için birleşir. Fertler de, (çoğunlukla serbest bırakılan kölelerde olduğu gibi) ya bir aile tarafından evlat edinme veya şeyh ya da büyükler tarafından kabul edilme yoluyla bir kabileye katılabilirler.

Fakat burada bile ilke korunmuştur. Çünkü yeni gelen kişi “ismen ve akrabalık yönünden” kabileye bağlanmıştır. Bu, o kişinin kabilenin atasını kendi atası olarak kabul ettiği; kabile içinde evlilik yapacağı ve soyunu o kabile içerisinde yetiştireceği anlamına gelir. Böyle durumlarda Araplar, o kişi “soy kütüğüne kaydoldu (‘nasaba’ kökünden)” derler. Tüm aşiretle kaynaşma daha uzun sürer. Fakat sonuç aynıdır ve yeni gelenler netice olarak aynı kana mensup kabul edilirler. el-Bekrî’ye ait bir metin bunu derli toplu bir şekilde şöyle ifade eder: “Ve Nahd b. Zeyd Beni Hâris’e katıldılar, onlarla müttefik oldular ve onlarla tamamen birleştiler. Ve Carm b. Rabbân Beni Zeyd’e katıldılar, kendilerini onlara sevdirdiler ve birlikte yaşadılar ve tüm kabile, müttefikleriyle birlikte aynı ataya bağlanmışlardı (nusibet)”.

İsrail kabileleri bu tür değişikliklerden beri değillerdi ve onlar farklı kökene mensup grupları yutmuşlardı. Böylece Yahuda kabilesi, Simeon kabilesinin geri kalanlarını kendi safları arasına memnunlukla kabul etmiş ve Kalebliler ve Yerahmeliler gibi yabancı grupları birleştirmişti. Kitab-ı Mukaddes, Kaleblilere dair referanslarında bu sürecin açık bir anlatımını verir. Onlar köken itibarıyla İsrail federasyonunun dışından idiler. Çünkü Kaleb Kenizzî Yefunne'nin oğlu olup⁵, İsrail'le Kadeş'te geçici olarak kaldıkları zamandan itibaren temasa geçmişlerdi. O sırada Kaleb, Kenan'ın keşfi için Yahuda'nın temsilcisi olarak tayin edilmişti⁶. Onların bu kabilede birleşmesi Yeşu 15/13'te kaydedilmiştir; (karş. Yeşu, 14/6-15) ve sonunda Kaleb soy kütüğü olarak Yahuda'ya bağlanmıştır. Böylece Yefunne'nin oğlu, Yahuda'nın oğlu Peres'in oğlu Herson'un oğlu⁷ ve Yerahmeel'in kardeşi olur⁸. Diğer yabancı grup⁹ da Yahuda soyuna bağlanmıştır¹⁰. Şüphesiz ki, özellikle ilk günlerde benzer birleşmeler sık sık vuku bulmuştur ve yine şüphe yok ki "On İki Kabile" hakkındaki mutlak düşünce, her ne kadar bu sistemin nereye kadar sunî olduğunu kimse kesin olarak söyleyemezse de, sistematik düzenlemenin bazı unsurlarını ihtiva eder. Her halde, kabilelerin sayısı ve nizamı, hatta onların isimleri dahi, metinden metne değişiklik arz eder ve bu husus, değişiklikler sonunda yaygın hale gelen bu sisteme hemen ulaşılmadığını gösterir.

b) Kabilelerin Birleşmesi, Bölünmesi ve Ortadan Kalkması

İsrail'in On İki kabilesi bir federasyon idi ve benzer özelliklere Arap kabileleri arasında da rastlanır. Bazen "Agedât", yani Orta-Fırat'ın –yukarıda zikredilen- "Birleşikler"i gibi, güçlü komşulara karşı birleşik bir hareket grubu ortaya çıkarmak üzere bir araya gelenler sadece küçük bir kabileler birliğidir. Diğer zamanlarda bir kabile, sayıları çok büyüdüğünde ayrılmaya zorlanabilir ve tamamı müşterek soydan neşet eden bu yeni gruplar, o durumda özerk olurlar. Bununla birlikte onlar bir aile dayanışması duygusunu muhafaza ederler. Bu gruplar, göçler veya savaşlar gibi, ortak teşebbüs için bir araya geldiklerinde, grubun bir kısmı veya tamamı tarafından itaat edilmesi gereken bir reis

seçerler. Bu tür toplum örnekleri zamanımızda, Suriye çölünün 'Anezeh ve Shammar gibi iki büyük rakip federasyonu şeklinde incelenebilmiştir. Çöldeki dolaşma ve Kenan'ın fethi için verdiği mücadele yıllarında İsrail, yerleşik hayata geçtikten sonra, Hakimler döneminde devam eden benzer şartlar içerisinde yaşamıştır. On İki Kabile sistemi, çok sayıda Yunan şehrini bir kutsal mekan etrafında birleştiren cemiyetlerle mukayese edilegelmiştir. Bu mukayese, ilginç olmasına rağmen, çok fazla zorlanmamalıdır. Çünkü –bu birliklerden farklı olarak- On İki Kabile daimî bir topluluk tarafından idare edilmedikleri gibi politik kontrolün etkisine de aynı derecede bağlı değillerdi. İsrail federasyonunun önemi esasen dinî idi; içinde Ahid Sandığı'nın bulunduğu ve büyük bayramlarda bir araya geldikleri kutsal mekan etrafında kabileleri birleştiren şey sadece akrabalık duygusu olmayıp aynı zamanda kendisine tabi olma konusunda hepsinin hemfikir olduğu¹¹ Yahve'ye olan müşterek imanlarıdır.

Diğer taraftan, sayıları aynı otlak yerlerinde birlikte yaşayamayacak kadar arttığında bir göçebe grup bazen ikiye bölünür ve o andan itibaren birbirlerinden tamamen bağımsız olarak yaşarlar. İbrahim'le Lut'un birbirlerinden ayrılış sebebi bu idi¹². Fakat akrabalık hakları hâlâ geçerli olduğundan Lut, dört muzaffer kral tarafından bir tutsak olarak götürüldüğünde İbrahim onun yardımına gitmişti¹³.

Bununla beraber bir kabilenin sayıları, artma yerine, sonunda o kabile ortadan kayboluncaya kadar azalabilir. Böylece Ruben gittikçe zayıflar¹⁴ ve sivil Levi Kabilesi, yeri "İsrail'in her tarafına yayılan" rahipler kabilesi tarafından alınmak üzere¹⁵, ortadan kalkar¹⁶. Simeon kabilesi yok olur ve erken bir tarihte onun bakiyeleri Yahuda kabilesi tarafından yutulmuştur¹⁷; o, çok geçmeden Musa'nın, belki Davud'un hükümdarlığından çok daha önceye ait olabilecek Şükran Duası'nda zikredilmiştir¹⁸.

c) Kabilenin Teşekkülü ve İdaresi

Kabile, tek bir birimi oluşturmaya rağmen, aynı zamanda kan bağlarına da dayandırılan dahilî bir organizasyona sahiptir. Göçebe Araplar arasında bu alt bölünmeler bir dereceye kadar düzensiz bir şekilde değişir.

Temel birim tabîî olarak, oldukça geniş bir anlama sahip bulunan bir kavram olan ailedir ('ahel). Pek çok akraba aileler, yerine göre ya "hamûleh" veya "aşiret" diye adlandırılan klan ya da kabilenin bir parçasını teşkil eder. Her ne kadar oymağa (boy, tribe) da kabile denilmişse de; esasen ona, üzerine kabilenin bina edildiği kan bağıını ifade eden kelimeler olarak "batn" veya "hayy" adı verilmiştir.

İsrailliler Araplarınkine çok benzer bir organizasyona sahiplerdi. "Baba evi" anlamına gelen "beth'ab", sadece babayı, hanımını veya hanımlarını ve onların evli olmayan çocuklarını değil; aynı zamanda eşleri, çocukları ve hizmetçileriyle birlikte evli çocuklarını da kapsayan aile idi. Pek çok aile bir aşireti (mishpahah) meydana getirmiştir. Aşiret genellikle aynı yerde yaşamıştır ve üyeleri daima ortak dinî bayramlar ve kurban yemekleri vesilesiyle bir araya gelmişlerdir¹⁹. Özellikle aşiret kan intikamını alma sorumluluğunu üstlenmiştir. Her aşiret kendi ailelerinin "z'qenîm" veya "ihtiyarlar (elders)" adı verilen reisleri tarafından idare edilirdi ve savaş zamanında aşiret, bir reis (sar) tarafından kumanda edilen, teorik olarak bin kişilik bir asker grubunu teşhiz ederdi. Hakimler 8/14'te Sukkot "reisleri" "ihtiyarlardan" ayırt edilmiştir. Tekvin 36/40-43'te belki de etimolojik olarak "eleph (bin)" ile ilişkilendirilen özel isim "allûph" ile ilgisi olan Edom aşiretlerinin reislerinin bir listesi vardır. Aşiretlerden bir grup (mishpahôt), "shebet" veya "matteh" (bunlar aynı manaya gelen iki kelime olup aynı zamanda komutanın personelinin ve kralın hakimiyetini tanımlarlar) adı verilen bir kabileyi oluşturmuştur. Bu sebeple kabile aynı reise itaat edenlerin tamamını ihtiva etmiştir.

"Bet'ab (aile)", "mishpahah (aşiret)" ve "shebet (sıpt)" terimlerinin aşama sırası açıkça Yeşu 7/14-18'de ifade edilmiştir, fakat Sayılar 4/18 ve Hakimler 20/12'de (İbranice metin) olduğu gibi, bazen bir terim bir diğeri yerine kullanılabilmiştir. Benzer şekilde Efraim aşiretlerinden olan Makir ve Gilead, Debora'nın Şarkısı'nda diğer kabilelerle eşit derecede zikredilmişlerdir²⁰.

Araplar arasında bir kabile, ailelerin asıl reisleriyle birlikte hareket eden bir şeyh tarafından idare edilirdi. Bu otorite genellikle aynı ailede devam eder, fakat daima en

büyük oğula geçmezdi, çünkü Araplar şahsiyet ve karaktere çok kıymet verir ve şeyhlerinin basiretli, cesur, iyi kalpli...ve zengin olmasını beklerlerdi.

İsrailliler arasında “şeyh”e kimin tekabül ettiğine veya onun hangi unvanı taşıdığına karar vermek zordur. Muhtemelen “şeyhe” tekabül eden isim “nasî” idi. Onların “atalarının evlerinin reisleri”, kabilelerin liderleri²¹ olduklarına dair daha fazla detay olmakla birlikte, çölde kalış sürecinde On İki Kabilenin liderlerine verilen isim “nasî”dir. Aynı kelime İsmail’in kabile reislerini de tanımlar²². Çünkü, İsmail’in soyundan gelenler pek çok kabileden müteşekkıl oldukları için on iki nasî’leri vardı (burada Yakub ile benzerlik âşikârdır). Aynı kelime Sayılar 25/18 ve Yeşu 13/21’de Midyan beyleri hakkında da kullanılmıştır. Herhangi bir kimse bu metinlerin, genellikle hepsinin en yenileri olarak kabul edilen Rahipler rivayetine ait oldukları ve aynı kelimenin Hezekiel’de sık sık yer aldığı hususuna itiraz edebilecektir. Ancak, bu kelimeye kesinlikle eski olan metinlerde de rastlanmaktadır²³. Aynı zamanda bu kelimenin İsrail federasyonuna ait bir kabile yardımcısını tanımladığı; buna rağmen ona, biraz önce zikredilen pasajlarda açık olmayan dinî bir anlam atfedildiği de ileri sürülmüştür. Diğer taraftan, eğer böyle bir organizasyon mevcut olmuş ve bir tür meclis tarafından idare edilmişse, kabile de tabîi olarak o organizasyon içerisinde kendi reisleri tarafından temsil edilmiş olacaktır. Bununla beraber kişi, bu kelimenin münhasıran bir kabilenin reisi için değil, aksine daha küçük kolların liderleri için de kullanılmış olduğuna dikkat etmelidir. Araplar da “şeyh” kelimesini aynı serbestlikle kullanırlar.

d) Kabileye Ait Arazi, Savaş ve Yağmacılık

Her kabilenin kendisine ait olduğu kabul edilen ve içindeki ekili arazinin genellikle özel sahiplerinin bulunduğu; mera olan arazinin de müştereken kullanıldığı bir bölgesi vardır. Bazen kabilelere ait arazilerin sınırları net bir şekilde belirlenmiş olup farklı kabilelere ait gruplar, eğer kabileleri dostça ilişkiler içerisinde ise, çok verimli bölgelerde yan yana yaşarlar. Fakat toprağa sahip olmada öncelik hakkına

sahip bulunan kabile bazı şartlar ileri sürebilir ve otlak hakları karşılığında bir ödeme şekli de talep edebilir.

Özellikle kuyuların veya su depolarının kullanımı hususunda kesin hukukun olmayışı, kolayca kavgalara sebebiyet verebilir. Çölde yaşayan herkes şu ve şu sulama yerinin şu ve şu gruba ait olduğunu bilmek zorundadır. Buna rağmen, zaman zaman konu ile ilgili bir isim etrafında tartışma ve çobanlar arasında da kavgalar çıkmıştır. Bu daima böyle olmuştur: İbrahim'in çobanları Lut'un çobanlarıyla tartışmış²⁴; Abimelek'in hizmetçileri İbrahim'in kazdığı bir kuyuyu zaptetmiş²⁵; İshak, Gerar ve Berşeba arasında kazmış olduğu kuyular üzerindeki haklarını sürdürme konusunda zorlukla karşılaşmıştır²⁶.

Eğer göç yolları, otlak bölgeleri ve sulama yerleri konusundaki kavgalar dostça halledilmezse, biraz önce zikredilen Kitab-ı Mukaddes örneklerinde olduğu gibi, bu kavgalar savaşa sebebiyet verir. Böyle durumlarda şeyh karar verir ve bütün erkeklerin de ona tâbi olması gerekir. Bir kural olarak ganimet, savaşa katılan erkekler arasında paylaşılmıştır. Fakat kabile reisi esas olarak ele geçirilenlerin tamamının dörtte biri şeklinde belirlenen özel bir hisse alma hakkına sahiptir. Ancak, bu özel hisse reisin takdirine bırakılmıştır. Davud zamanında, İsrail'de ganimet, savaşa katılanlarla geride kalanlar arasında eşit şekilde paylaştırılır; bir hisse de reise ayrılırdı²⁷. Sayılar 31/25-30 bu yerleşmiş geleneğin tarihini çöldeki döneme kadar götürür. Ancak, orada reisin hissesi, Yahve ile Levililer'e verilen bir vergi olarak kabul edilmiştir.

Her Arap kabilesinin kendine has bir savaş borazanı ve ölçüsü vardır. İlaveten, kabile savaşa “ ‘utfâ” veya daha sonraları “merkab” ya da “Ebu Zuhr” adı verilen süslü bir tahtirevan (sedye) götürür. Günümüzde bu tahtirevan boştur. Fakat geçmiş zamanlarda, kabile içerisindeki en güzel kız, savaşan erkekleri teşvik etmesi için ona bindirilirdi. İsrail'in de “t'rû'ah” adı verilen savaş borazanı vardı²⁸. Bu savaş borazanı, İsrail'in güvenlik unsuru olan Ahid Sandığı merasiminin bir parçasını oluştururdu²⁹; Ahid Sandığı'nın savaşta hazır bulunduruluşu³⁰, bize, Arapların kutsal tahtirevanını hatırlatır. Belki de çöldeki kabileler bayraklar

(ôth) altında bulunan çadırlar halinde ve sınırlar üzerinde gruplanmışlardır³¹.

Pek çok kabile bir federasyon oluşturmak üzere bir araya geldiklerinde, Hz. Muhammed'in Mekke ve Medine'de açılan sancağı gibi, ortak bir bayrak benimserlerdi. Yine burada biz Ahid Sandığı ile Musa'nın, Amalekîler üzerindeki zaferinden sonra kurduğu mezbaha verilen "Yahweh-Nîssî (Yahve Bayrağıdır)" ismi arasında benzerlik görebiliriz.

Yağma savaştan farklıdır, çünkü onun amacı öldürmek değil, yağma edilen malı kapıp götürmek ve zarar görmeden kaçmaktır. Akın "kralların çöl sporudur": o, yarış develerinin ve soylu (saf kan) kısrakların kullanılmasını gerektirir ve yağmanın açıkça belirlenmiş kuralları vardır. Yağmaya en yakın yaklaşım Midyânîlerin ve Hakimler zamanında "Şark oğulları"nın saldırılarında görülebilecektir: bu istîlâcılar develere binmişlerdi³². Daha küçük bir çapta kişi, Filistinlilerle kaldığı sırada Davud'un Negeb'e düzenlediği seferlere işaret edebilir³³.

3. Konukseverlik ve Himaye Kanunu

Daha önce belirttiğimiz gibi, konukseverlik çöldeki hayatın bir gerekliliğidir. Ancak bu gereklilik, göçebeler arasında bir fazilet ve son derece önem verilen bir şey haline gelmiştir. Misafir hürmete layıktır: Hatta onun bütün ihtiyaçlarını karşılamanın onuru tartışılmıştır. Fakat genellikle bu görev şeyhe düşer. Yabancı, bu konukseverlikten üç gün boyunca yararlanabilir ve ayrıldıktan sonra bile belirli bir süre himaye edilme hakkına sahiptir. Bu süre kabileden kabileye değişir; bazılarına göre bu, "misafirin yemiş olduğu yemeğin lezzeti onun midesinden gidinceye kadar"dır. Suriye'nin Ruvalla kabilesi gibi büyük kabilelerde ise, yüz millik bir alan içerisinde üç veya daha fazla gün devam eder.

Eski Ahid baharı akla getirir. İbrahim Mambre'de üç "erkeğe" zengin bir resepsiyon verir ve Laban İbrahim'in hizmetçisini hoş karşılamak için sabırsızlanmışır³⁴. Sodom'da Lut'un evinde kalan meleklerin hikâyesi³⁵ ile Gibe'a'daki cürmün hikâyesi³⁶, konukseverlik duygusunun ne kadar ileri götürülmüş olduğunu gösterir. Hem Lut hem de

Gibe'a'daki yaşlı adam, misafirlerini korumak için kendi kızlarının namuslarını feda etmeye hazırdırlar. İki durumda da sebep, basitçe, “her iki misafirin de onların çatıları altına gelmiş olmaları” şeklinde açıklanmıştır³⁷.

Göçebe hayatı her zaman bir himaye kanununa sebebiyet verir. Bu tip toplumda, bir ferdin -herhangi bir kabileye bağlı olmadan- tek başına yaşayabilmesi imkansızdır ve düşünülemez de. Bu sebeple, eğer bir erkek işlemiş olduğu bir cinayet veya ağır suçtan sonra kabilesinden kovulur veya -sebeple ne olursa olsun- o kişi kendi özgür iradesiyle kabilesini terk ederse, bir başka kabilenin himayesini elde etmeye çalışmak zorundadır. Orada o kişi, günümüz Araplarının ifadesiyle, bir “dahîl (içeri gelen kimse)” ve atalarının ifadesiyle bir “câr (komşu)”dır. Kabile onu korumayı, düşmanlarına karşı savunmayı ve gerekirse kanının intikamını almayı üstlenir. Bu âdetler, birisi (Arapça câr ile aynı anlama gelen) ger (yabancı); diğeri de sığınma şehirleri olan, iki Eski Ahid geleneğinde yansıtılmıştır.

4. Kabile Dayanışması ve Kan İntikamı

Gerçek veya farazî kan bağı, kabilenin bütün üyeleri arasında belirli bir dayanışma meydana getirir. Bu çok kökleşmiş bir duygu olup Kenan'a yerleştikten uzun süre sonra da devam etmiştir. Her üyenin şerefi veya lekesi bütün grubu etkiler. Bir felaket bütün ırkı kapsar ve Tanrı, babalarının günahlarını çocuklar üzerinde, dördüncü nesil üzerinde arar³⁸. Liderlerinin bir hatasından dolayı bütün bir grup cezalandırıldığı gibi³⁹; eğer reisleri cesursa, bütün bir aileye de saygı gösterilir.

Bu dayanışma, hepsinden ziyade, grubun zayıf ve zulme uğrayan üyelerini koruma görevinde görülür. Bu, yardımlaşma (go'el) kurumunun ötesine uzanan bir yükümlülüktür. Ancak, (yardımlaşma kurumu anlamına gelen) bu go'el terimi göçebe devletine hasredilmediği için aile kurumlarıyla birlikte ele alınacaktır.

İsrail yardımlaşma kurumunun (go'el) en ağır sorumluluğu kan intikamını alma görevini yerine getirmek idi. Burada biz, Arapların “târ” adını verdikleri diğeri bir çöl

kanununu go'el ile karşılaştırabiliriz. Bir erkek akrabanın kanının intikamı, o kanı döken kimsenin öldürülmesi veya o öldürülemezse, ailesinden birisinin kanı ile alınması gerekirdi. Kan intikamı grup içerisinde tatbik edilmezdi. Fakat suçlu kimse kendi grubu tarafından cezalandırılır veya gruptan kovulurdu. Böyle durumlarda Araplar, “kanımız dökülmüştür” derler. İlk çağlarda bu görev kabilenin bütün üyelerine intikal eder ve bu görevin kapsamı kabileye dahil olan grubun sınırlarını belirlemeye yardımcı olurdu. Bununla beraber, son zamanlarda bu yükümlülük daha fazla sınırlandırılmış olup oldukça geniş bir anlamda alınan aile grubunu öteye geçmez. Dahası, çok sayıda adam öldürmekten sakınmak için onlar târ yerine; kan intikamını alma konusundaki düşünceleri ne olursa olsun, öldürülenin ailesinin kabul etmeye zorlandığı bir bedel (tazminat) koymaya çalışırlar.

Aynı kanun İsrail’de de mevcuttu. Bu kanun, Lamek’in şiirinde canavar ruhlu vahşilik olarak ifade edilmiştir:

“Bir yaradan dolayı bir adamı, bir bereden dolayı da bir çocuğu öldürdüm. Eğer Kabil’in yedi kere öcü alınacaksa, Lamek’in de yetmiş yedi kere alınacaktır!”⁴⁰.

Lamek, Kabil’in torunu olup çölde yaşamaya mahkum edilmişti. Ve Kabil, bir mahkumiyet lekesi olmayan; fakat, onun kan intikamının insafsızca talep edildiği bir gruba ait olduğunu gösteren bir “işaret” taşır. Bu hikâye⁴¹ açıkça bu geleneğin sosyal temelini ifade eder. Bu, Kur’ân’ın “erkeğe erkek, kadına kadın” (bkz. Mâide, 5/45)* şeklinde ifade ettiği gibi, basitçe tazminat alma değildir; daha ziyade bu bir korumadır. Toplumun merkezileştirilmediği yerde ödenmesi gereken kan borcundan beklenen şey, hem fertleri hem de grubu sınırlayan bir engeldir.

Bu gelenek Kenan’a yerleşmiş olan kabilelerden sonra da devam etmiştir. Böylece Yakub, kardeşinin ölümünün intikamını almak için⁴² Abner’i öldürmüştür⁴³. Bununla beraber yasalar, bir adalet sistemini getirmek suretiyle, bu

---

* Her ne kadar yazar böyle bir ifade kullanmışsa da, âyetin aslı: “Tevrat’ta onlara şöyle yazdık: cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır)...” şeklindedir.

intikam alma duygusunu hafifletmeye çalışmıştır. Sığınılacak şehirler hakkındaki yasalar⁴⁴ kan intikamı almayı tasvip etmelerine rağmen, sanığın suçu hakkında başlangıç sayılan bir yargı talep ederek ve gayri ihtiyari adam öldürme durumlarını hariç tutarak, onu bir dereceye kadar kontrol altına alır. Bununla beraber, Bedevi kanununun aksine İsrail yasası, “dökülen kan Yahve’nin ikamet ettiği toprağı kirletir ve onu döken kimsenin kanıyla temizlenmesi gerekir”⁴⁵ şeklinde buna dinî bir sebep göstererek, para ödenmesine izin vermez.

Daha önce belirttiğimiz gibi, kan intikamını alma kanunu grubun kendi içinde tatbik edilmez. II. Samuel 14/4-11’de tek bir istisna göze çarpar. Amnon’un katlinden dolayı kovulan Abşalom’un geri çağrılmasını sağlamak için, Tekoa’lı kadın oğullarından birinin erkek kardeşi tarafından öldürülmüş olduğunu ve aşiretine mensup erkeklerin onu öldürmek istediklerini iddia ederek, Davud’un, “intikamcının” onun oğlunu öldürmemesi için araya girmesi ricasında bulunur. Eğer biz bunu suçlunun cezalandırılması olarak anlarsak, tıpkı Abşalom’un sürgün edilmesinin normal olması gibi, aşiretin bu kararı da normaldir: bu, suçlunun aileden ihraç edilmesidir. Bu pasajda sadece “kan intikamının alıcısı” terimi anormaldir ve bu terim burada yaklaşık bir anlamda kullanılmış olabilir.

5. İsrail’de Kabile Organizasyonunun Daha Sonraki Gelişimi

Arap göçebelerin hayatından alınan benzerlikler İsrail’in ilkel organizasyonuna faydalı ışık tutabilmesine rağmen, Kitab-ı Mukaddes’in hiçbir yerinde bize kabile hayatının gerçek bir tablosunun tam olarak verilmemiş olduğunu bilmek önemlidir. Atalar hakkındaki rivayetler ailelerle veya olsa olsa aşiretlerle ilgilidir. Ayrıca, çöldeki dolaşma ve fetih hikâyelerinde her bir kabilenin karakteristik profilinin bir dereceye kadar “tüm İsrail”in geniş alakasına bağımlı kılınmış olduğunu kimse inkar edemez. İnceleme yapmaya son derece elverişli olan dönem, kabilelerin yaşayışlarını; bazen birbirlerinden bağımsız, bazen de birlikte hareket edişlerini okuduğumuz Hakimler dönemidir. Fakat bu dönem kesin olarak kabilelerin özel reislere sahip

olmadıkları dönemdir; bu dönemde otoriteyi elinde bulunduranlar ihtiyarlardır ve kişi aşiretin (mishpahah), toplumun en değişmez birimi olduğunun farkındadır. Kısaca, kabile organizasyonu çökmeye başlamıştır. Bu, yerleşik bir toplum olmaya başlamak için ödenmesi gereken bir bedel olup kabile tadrîcî olarak, kendi kendine bölünmeye devam eden bölgesel bir gruba dönüşür.

Gerçekte böyle bir tekamül olağandır. Halife Ömer 1. Irak'ta yerleşen Arapların birbirlerine, ataları yerine köylerinin isimleriyle hitap etmeye başlamış olduklarından şikayet etmiştir. Günümüzde, Filistin'deki belirli yarı yerleşik Bedeviler mevcut yurtlarından, meselâ Belga'dan Belganiye, Ghôr'dan Ghoraniye veya doğum yerlerinden Kh. Haddad'dan gelen Ma'in'li Haddâd'in şeklinde söz ederler. Benzer şekilde Debora'nın Şarkısı'nda⁴⁶ Gilead "kabilesi" ismini kendi memleketinden alır ve bazı yazarlar diğer İsrail kabilelerinin isimlerine coğrafî bir anlam atfederler. Yakub⁴⁷ ve Musa'nın Hayır Dualarının⁴⁸ sık sık kabileler tarafından işgal edilen bölgeleri ima ettiklerine de işaret edebiliriz.

Kabilelerin bu bölgesel tanzimi, krallık dönemindeki idari organizasyonla değiştirilmişti. Herkesin hangi kabileye ait olduğunu hatırladığı doğrudur; ancak, yaşayan ve bir dereceye kadar eski âdetleri muhafaza eden toplum birimi aşiret idi. Uygulamada, yerleşik hayata geçtikten sonra, köy aşiretin yerine geçmiştir ve Tarihlerle ait soy kütüklerinin pek çoğunda köy isimleri ataların isimlerinin yerini almıştır.

6. Göçebeliliğin Kalıntıları

Bu yeni çevreler arasında belirli eski âdetler bâkî kalmıştır ve Arap göçebeliliği ile yapmış olduğumuz karşılaştırmalar çoğunlukla yerleşik hayata geçtikten sonra uzun süre geçerli olmuştur. Kan intikamını almak bir çöl kanunudur. Fakat bu kanun dâimî bir gelenek haline gelmiş ve aşiret dayanışması asla ortadan kalkmamıştır.

Dil, âdetten daha muhafazakârdır ve İbranice, geçen yılların hayat izlerinin pek çoğunu korumuştur. Meselâ, fetihten nesiller sonra sadece şiirde değil (ki şiirde bu sık sık geçer), fakat aynı zamanda günlük konuşmada da bir evden "çadır" diye söz edilirdi⁴⁹. Terhis edilen askerlerden "herkes kendi çadırına" dönerdi⁵⁰. Davud'un idaresi döneminde ve

Süleyman'nın ölümünden sonra⁵¹ isyan çılgılığı “Ey İsrail, herkes kendi çadırlarına” şeklinde idi⁵². Diğer taraftan, bu ifade uzun süre devam etmedi; çünkü, kısa süre sonra nasıl herkesin “kendi evine”⁵³ veya “kendi şehrine” döndüğünü okuyoruz⁵⁴. Yine, “sabahleyin erken gitmek” anlamına gelmek üzere, çoğunlukla “yük hayvanlarını yüklemek” manasına gelen bir fiil kullanılmıştır⁵⁵; göçebeler bu kelimeyi “şafakta çadır kurmayı” ifade etmek üzere kullanır. İsrail Kenan’a yerleştikten uzun süre sonra ve artık onların niyeti sakın bir hayat yaşamak olduğunda, bu ifadeleri “herkes kendi asması ve kendi incir ağacı altında” şeklinde kullanmaya devam etmişlerdir.

Daha az anlamlı olmalarına rağmen, göçebe hayatından ödünç alınan istiarelerin Eski Ahid şiirindeki sık kullanımları gözden kaçırılmamalıdır. Meselâ ölüm, çadır-
ipinin kopması veya ağaç çivinin (çadırın çivisinin) sökülmesi⁵⁶ ya da alıp götürülen çadırın kendisidir⁵⁷. Perişanlık kopan iplerle, terk edilen çadırla⁵⁸; oysa emniyet, gergin iplerle ve sağlam kazıklarla tasvir edilmiştir⁵⁹. Sayıları artan bir ulus, genişletilen bir çadır⁶⁰. Son olarak, kırsal hayata sayısız ima vardır ve Yahve veya onun Mesihi sık sık İyi Çoban olarak tanımlanmıştır⁶¹.

7. Peygamberlerin “Göçebeliğe Ait Düşüncesi”

Bu devam eden izlere rağmen, en eski Kitab-ı Mukaddes metinlerimiz göçebe hayatına az hayranlık gösterir. Kabil'in hikâyesi⁶², tüm göçebeliğin kınanışı şeklindedir. Kabil, Habil'i öldürmesinin cezası olarak çöle sürülmüştür. Orada o, çöl göçebesinin nişanı (wasm) sayılan bir işaretle işaretlenmiş, gayesizce dolaşan biri ve bir serseri olacaktır. Şüphesiz Habil bir çobandı⁶³ ve bütün râvilerin sempatisini kazanmıştı. Fakat bu metinler, onun koyun ve keçilerle meşgul olduğunu açıkça belirtir. Diğer bir ifadeyle, Habil'in, gerçek çölün hudutları içerisinde İbrani Atalarıyla aynı hayat tarzını sürdürdüğü tahmin edilmektedir. Kabil, cinayet işlemeden önce bir çiftçi idi⁶⁴. Böylece, bu hikâyede çöl, hakikatte kendine has büyüklüğü olan; ancak, İsrail'in tanımadığı bir çöl medeniyeti kuran deve yetiştiricisi büyük kabilelerin ortaya çıkışından önce, gerçekte gözden düşen

yerleşimcilerin ve kanun kaçaklarının sığındığı yer olarak tasvir edilmiştir.

Aynı elverişsiz hava İsmail'in hikâyesinde de tekerrür eder: "Onun eli herkese karşı, herkesin eli ona karşı olacak; bütün kardeşlerinden ayrı yerleşecektir"⁶⁵. Çöl vahşi hayvanların, canavarların ve kötü ruhların (cin, şeytan) vatanıdır⁶⁶. İsrail'in bütün günahlarının yüklendiği günah keçisi de oraya sürülmüştür⁶⁷.

Diğer taraftan, Eski Ahid'in "çöl düşüncesine" ne ad verildiğine rastlayamıyoruz. Peygamberler geçmişe, İsrail'in çölde Yahve ile nişanlandığı gençlik dönemine bakarlar⁶⁸. Onlar, kendi zamanlarındaki şehir hayatının rahat ve lüksünü kınar⁶⁹; kurtuluşu, gelecek bir tarihte, altın bir çağ olarak tahayyül edilen çöl hayatına dönüşte görürler⁷⁰.

Bu davranışta, bütün ahlâkî ve dinî bozulma riskleriyle birlikte, Kenan'ın yerleşik medeniyetine karşı bir reaksiyon vardır. Aynı zamanda bu tutumda, Tanrı'nın çölde İsrail'le bir Ahid yaptığı ve İsrail'in kendi Tanrısına sadık olduğu zamanın bir hâtırası ve ona karşı bir özlem de vardır. Fakat, ideal olan göçebeliliğin kendisi değil; daha ziyade, dinî hayatın saflığı ve İsrail'in zihninde onun çölde geçen daha önceki hayatı ile ilişkilendirilen Ahde sadakattir. Eğer peygamberler çöle dönüşten söz etmişlerse, bu onların, atalarının çöl hayatındaki herhangi bir görkemi hatırlamaları sebebiyle değil, bilakis çölü kendi şehir medeniyetlerinin bozucu etkisinden bir kaçış vasıtası olarak görmeleri sebebiyledir. Çölün bu gizemi ile, Yahudiliğin son günlerinde, Hristiyan manastır hayatının geleceğe sessizce uzandığı sırada, Kumran taraftarları arasında tekrar karşılaşıcağız.

8. Rekabîler

Peygamberlerin yücelttiği fakat asla uygulamaya koymaya çalışmadıkları düşünce, gerçekte Rekabîler adı verilen aşırı bir grup tarafından gerçekleştirilmişti. Onları daha ziyade Yeremya vasıtasıyla tanıyoruz. Halka gözle görülür bir ders vermek için peygamber, Rekab ailesinin üyelerini Mabel'de davet eder ve onlara bir bardak şarap takdim eder. Onlar, ataları Rekab'ın oğlu Yonadab'ın kendilerine: "Hem siz hem de oğullarınız asla şarap

içmeyeceksiniz ve evler yapmamalı; tohum ekmemeli; asma çubukları dikmemeli veya mala mülke sahip olmamalısınız. Aksine, yabancılar (gerîm) olarak yaşadığınız yerde günlerinizin uzun olabilmesi için, bütün hayatınız boyunca çadırlarda yaşamalısınız” emrini vermiş olduğunu söyleyerek, o şarabı içmeyi reddettiler. Atalarının emirlerine bu eski bağlılık, Yahve’nin sözüne itaat etmeyen Yahudilere sunulan bir örnek olarak kabul edilmiştir⁷¹.

Bu pasajı, Cardia’lı Yerom’un M.Ö. IV. asrın sonlarında Nebatîler hakkındaki uyarısı ile mukayese etmek ilginçtir. “Mısır ekmek veya meyve ağaçları dikmemek; şarap içmemek veya bir ev yapmamak onlar arasında bir kanundur. Kim bunları yaparsa ölümle cezalandırılır” (Diodorus Sicilus, XIX, 94’te nakledilmiştir). Garip bir şekilde birbirine benzer olan bu iki pasajda, göçebe hayatı ile yerleşik bir çiftçinin hayatı arasında köklü ve gerçek bir tezada sahibiz. Rekabîler şehir hayatından çok uzakta yaşamayı tercih etmiş olduklarından, sadece istisnâî şartlar onların Kudüs’teki varlıklarını açıklar. Onlar, Kildâniler’den kaçmak için Kudüs’e sığınmışlardır⁷².

Normalde Rekabîler, toprağa bağımlı kalmaksızın, göçebe olarak yaşamışlardır. Fakat aynı zamanda Yahve’nin gayretli tapınıcıları idiler: Bildiğimiz bütün Rekabî isimleri Yahvistik isimlerdir⁷³. Yeremya onları örnek olarak kabul eder ve Yahve onlara nimetini verir⁷⁴. Göçebeler gibi onlar da bir aşiret olarak organize olmuşlardır. Onlar Rekab’ın oğullarıdır ve Rekab’ın evini teşkil ederler. Aynı zamanda dinî bir fırkadırlar ve ataları Yonadab da bir dinî kanun yapıcıdır.

Bu Rekab oğlu Yonadab bizce Yehu’nun inkılabındaki rolü ile tanınmıştır⁷⁵. Yehu, Baal’in Sâmiriye’deki ibadet yerini imha etmeye giderken Yonadab’ı, kendisinin, “Yahve’ye olan hamiyetine” şahitlik etmesi için yanına alır⁷⁶. O zaman Yonadab ikna edici bir Yahvist ve onun kesin imanı herkes tarafından bilinmiş olmalıdır. Bu olay, Rekabîlerin ortaya çıkış tarihini M.Ö. yaklaşık 840 olarak kabul etmemize imkan verir. Yeremya’ya göre onlar, 250 yıl sonra yine aynı hayat tarzına bağlıdırlar.

Bazıları daha da ileri gidecek ve Rekabîleri, İsrail’in sınırları içerisinde ve onun ortasında yarı-göçebe bir hayat

yaşayan ve İsrail kökenli olmayan bir grup olan Kenîler'le irtibatlandırılacaktır⁷⁷. Bazı yazarlara göre de İsrailîler, Yahve'nin adını ilk defa Kenîler'den öğrenmişlerdir. Rekabîlerle Kenîler arasındaki bu irtibat Tarihler'deki iki metne dayanır⁷⁸. Tenkitçi bakış açısıyla söylemek gerekirse, bu metinler şüphelidir. Yine onların Rekab'ı veya Rekab'ın evini zikredip de Yonadab'dan söz etmemeleri tuhaftır. Bu durumda bu metinler, olsa olsa Tarihler'in, aşağı yukarı aynı hayat tarzını sürdürmüş olan iki toplumu birbiriyle irtibatlandırmak için bir soy ağacı bağı kurgusunu kullanmış olduğunu ifade ederler.

Rekabîler hakkındaki tarihimiz Yehu'dan itibaren başlar ve Yeremya zamanında sona erer. Dolayısıyla Rekabîleri, İsrail'in göçebe hayatı yaşadığı bir çağın bakiyeleri olarak kabul etmede haklı sayılmayız. Kitab-ı Mukaddes, onların idaresinin yalnız M.Ö. IX. yüzyılda Yonadab tarafından ihdas edilmiş olduğunu açıkça ifade eder. Şu halde Rekabîler, daha önceki günlerin bir bakiyesi değil, bilakis reaksiyoner bir harekettir.

YAHUDİLİK'TE AİLE

A. AİLE

1. İsrail Ailesi Nasıl Bir Aile İdi?

Etnograflar birbirinden farklı pek çok aile tipinin bulunduğunu kabul ederler. Mesela kardeşerkil (fratriarchal) bir ailede en büyük erkek kardeş ailenin reisidir ve bu yetki, mal mülk ile birlikte bir erkek kardeşten diğer erkek kardeşe geçer. Bu tür toplumun örneğine Asur ve Elam'da, Hittîler ve Hurrîler arasında rastlanmaktadır. Böyle bir anlayışın izlerinin Eski Ahid'de, meselâ ölen birinin hanımı ile onun büyük kardeşinin evlendirilmesi geleneğinde (ki bu konu, "evlilik" başlığı altında tartışılacaktır); Ya'kub'un oğullarının, kız kardeşleri Dina'ya tecavüzün intikamını almaları eyleminde⁷⁹ ve Laban'ın, kız kardeşi Rebeka'nın evlilik hazırlığında oynadığı rolde⁸⁰ mevcut olduğu ileri sürülmektedir. Bu örneklerden hiçbirisi ikna edici gibi görünmemekle birlikte, biz Aram Naharaim âdetleri üzerinde Asur ve Hurrî etkisinin olabileceğini kabul etmeliyiz ve bu iki halk arasında, ilk zamanlarda bir kardeşerkil aile tipinin mevcudiyeti günümüzde en azından bir varsayım olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple biz, ölen birinin hanımını onun erkek kardeşiyle evlendirme geleneği üzerinde ataerkil aile anlayışının etkisinin olabileceğini göz ardı edemeyiz ve Rebeka'nın hikâyesinde onun işaretleri bulunabilir.

Bir aile tipi olarak anaerkil toplum, ilkel cemiyetlerde daha çok yaygındır. Bu tür cemiyetlerin en bariz özelliği yetkiyi annenin kullanması olmayıp (bu nâdirdir), çocuğun nesebinin anne kanalıyla devam ettirilmesidir. Çocuk annenin ailesine ve sosyal grubuna ait olur ve babasının akrabaları ile akraba sayılmaz; miras hakları bile annenin sülalesi tarafından belirlenirdi. Graebner ve Schmidt'in etnografya okuluna göre, köy ve kır hayatını tasvir eden

(kırsal) medeniyet ataerkil iken, anaerkil bir toplum küçük ölçekli yerleşim birimiyle irtibatlandırılmıştır.

Bununla birlikte pek çok yazar, Robertson Smith'e uyararak, anaerkil bir sistemin, Sâmililer arasında mevcut olan ailenin ilk şekli olduğuna inanır. Onlar, belirli Eski Ahid gelenek ve hikâyelerinin, bu sistemin İsrailîliler arasında mevcut olduğunu gösterdiğini ileri sürerler. İbrahim Tekvin 20/12'de Sara'yı kız kardeşi olarak tanıttığından dolayı mazur görülmüştür; çünkü Sara, gerçekte onun üvey kız kardeşiydi, ki İbrahim onunla evlenmişti. Benzer şekilde II. Samuel 13/13-14. Amnon ve Tamar'ın birbirleriyle evlenmiş olduklarını anlamamıza imkan verir; çünkü her ne kadar ikisi de Davud'un çocukları iseler de, farklı annelerden doğmuşlardı. İster baba ister anne tarafından olsun, bir kimsenin üvey kız kardeşiyle evlenmesi Levililer 18/9; 20/17; Tesniye 27/22⁸¹ kanunları ile yasaklanmıştır (karş. Hezekiel 22/11). Fakat son iki metin (Tesniye 27/22 ve Hezekiel 22/11) bu yasağa her zaman riayet edilmediğini açıklar ve buradan hareketle yukarıda adı geçen yazarlar, kan akrabalılığının aslında sadece anne tarafından hesaba katılmış olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Bu yazarlar, bir çocuğun isminin ne olacağına genellikle anne tarafından karar verildiğine ve Yusuf'un Mısırlı hanımlarından doğmuş olan iki oğlunun, Ya'kub onları evlat edininceye kadar⁸² İsrail çocukları olarak kabul edilmemiş olduklarına işaret ederler.

Öne sürülen bu deliller bahis konusu olan maksadı ispatlamaz. Yusuf'un çocukları hakkındaki bu pasajlar, bir sonraki âyetin⁸³ gösterdiği gibi, adı geçen yazarların o pasajlara atfettiği anlamı vermez. İbrahim'in üvey kız kardeşi Sara ve Amnon'un üvey kız kardeşi Tamar hakkındaki metinler, sadece, bir üvey kız kardeşe evlenmenin henüz yasaklanmamış olduğunu ifade eder. Üçüncü olarak, çocuğa ismini veren daima anne de değildir⁸⁴.

Kişi aynı zamanda Kitab-ı Mukaddes'te, özellikle Samson'un (veya Şimşon) Timna'daki evliliğinde⁸⁵, kadının kendi kabilesini terk etmeyip aksine kocasını kabilesine getirdiği nâdir bir evlilik türünü görecektir; bu da anaerkil bir

toplumun kalıntısı olacaktır. Bu konu “evlilik” başlığı altında ele alınacaktır.

Bize göre tarih öncesi İsrail kapalı bir kitaptır; fakat o devir hakkında hangisi doğru olursa olsun, şüphe yok ki en eski belgelerimizin gösterdiği zamandan beri herhalde İsrail ailesi ataerkildir. Onu tanımlayacak en uygun sözcük “beth’ab (=baba evi)”dir; şecereler daima babanın soyu içerisinde verilmiş, kadınlar nâdiren zikredilmişlerdir ve aynı soydan gelen aile silsilesi içerisinde en yakın akraba amcadır⁸⁶. İsrail evliliğinin normal şeklinde koca, karısının “efendisi”, “sahibi”dir. Baba, çocukları, hatta kendisi ile birlikte yaşıyorlarsa evli erkek çocukları ve onların eşleri üzerinde mutlak yetkiye sahipti. İlk zamanlarda bu yetki hayat ve ölüm üzerindeki gücü de kapsardı: nitekim Yahuda, gelini Tamar’ı, zina etmekle suçlandığı zaman, bu yetkiye dayanarak ölüme mahkum etmişti⁸⁷.

Aile, ortak kan ve ortak yerleşim yeri ile bir araya getirilen kimselerden meydana gelir. “Aile” bir “ev”dir; bir aile kurmak “bir ev kurmak” demektir⁸⁸. Nuh’un ailesi hanımını, oğullarını ve onların eşlerini içine alır⁸⁹; Yakub’un ailesi üç nesli kapsar⁹⁰. Aile; hizmetçileri, belli bir bölgede yaşayan yabancıları (gerim) ve “devleti olmayan şahısları”, aile reisinin koruması altında barınan dul ve yetimleri de ihtiva ederdi. Yine gayri meşru bir çocuk olan ve kardeşleri tarafından kovulan Yeftah’ın, “babası”nın evine ait olduğu iddia edilmiştir⁹¹.

Yine, modern dillerdeki “aile” kelimesi gibi, “beyt (ev)” veya “house (ev)” terimi çok esnektir ve hatta “Yakub’un evi” ya da “İsrail evi” gibi tüm ulusu veya “Yusuf’un evi” ya da “Yahuda’nın evi” gibi halkın önemli bir kesimini de kapsayabilir. Geniş anlamda ev, akrabalığı ifade edebilir: Rekab’ın torunu Yaazanya, onun erkek kardeşleri ve oğullarının tamamı Rekab’ın evini (beyt) meydana getirir⁹²; Tarihler’in listelerindeki “aileler”in başları bazen çok sayıda grubun başları olarak kalırlar⁹³ ve Ezra ile birlikte Babil’den dönen “aileler”in başlarından her birine yirmi sekizle üç yüz arasında erkek iştirak etmiştir⁹⁴.

Bu geniş anlamda aile, kabile ile aynı gruptu. Kabile, Soreah (veya Tsora) ve Eştaol’daki Danîler sıptı gibi⁹⁵, büyüklüğüne göre bir veya daha fazla köyde oturarak, bir

bölgede toplanmıştır. Ayrıca, Nehemya ve Tarihler tarafından⁹⁶ Kudüs nüfus sayımında kaydedilen Yahuda ve Benyamin'den gelen gruplar gibi⁹⁷, pek çok kabile bir şehirde birlikte yaşayabiliyordu: Kabilenin ortak menfaatleri ve görevleri vardı ve kabile üyeleri, kendilerini bir araya getiren kan bağının bilincinde idiler: Onlar birbirlerine “kardeşler” diye hitap ederlerdi⁹⁸.

Dinî seviyede de aile, toplumun bir birimi olarak kendi rolünü oynardı. Pesah, her evde devam ettirilen bir aile festivali idi⁹⁹ ve seneden seneye Samuel'in babası tüm aileyi Şilo'ya hacca götürürdü¹⁰⁰.

2. Aile Dayanışması: Go'el

Bu en geniş anlamında ailenin üyelerinden her biri, diğerine yardım etmek ve onu korumakla yükümlüydü. İsrail'de, bu yükümlülüğün yerine getirilmesinin gerekli olduğu halleri belirleyen bir kurum vardı ki bu, “geri almak veya bedelini verip kurtarmak”, “sahip çıkmak” anlamına gelen bir kökten türeyen yardımlaşma, dayanışma kurumu go'el idi. Fakat esas olarak “go'el”in anlamı “korumak, arka çıkmak”tır. Bunun diğer halklar arasında (meselâ Araplar'da) benzerleri vardır; fakat İsrail'de bu kurum, kendi terminolojisi ile birlikte özel bir şekil almıştır.

Bir yardımlaşma ve dayanışma kurumu olan go'el kurtarıcı, koruyucu, fertlerin ve grubun menfaatlerinin savunucusu idi. Eğer bir İsrailli, borcunu geri ödemek için kendisini köle olarak satmak zorunda kalırsa, onun, yakın akrabalarından birisi tarafından “kurtarılması” gerekirdi¹⁰¹. Eğer bir İsrailli, babadan kalan mirasını satmak zorunda kalırsa, bu yardımlaşma kurumu (go'el), tüm diğer müşterilerden önce satın alma hakkına sahipti; aile mülkünün başkasının eline geçmesini önlemek için, o malı satın alması adı geçen kurumun hakkı ve görevi idi. Bu kanun Levililer 25/25'te bir sisteme bağlanmıştır* ve Yeremya'nın gücü dahilinde olduğu için, go'el olarak kuzeni Hanamel'in tarlasını satın almıştır¹⁰².

Yine Rût'un hikâyesi bu âdetin diğer bir aydınlatıcısıdır; fakat burada tarlanın satın alınması, ölen birinin hanımını onun erkek kardeşiyle evlendirme (levirate)

olayı ile daha komplike bir şekilde sağlanmıştır. Naomi'nin biraz malı vardı -ki ihtiyacından dolayı, malını satmaya zorlanmıştı- ve onun gelini Rût, çocuğu olmayan bir duldu. Boaz, Naomi ve Rût'un bir go'el'i idi¹⁰³, fakat ondan önce bu hakkı kullanabilecek daha yakın bir akraba vardı¹⁰⁴. Bu ilk go'el tarlayı alacaktı. Ancak o, tarlayı satın alma ve Rût'la evlenme gibi çiftte bir yükümlülüğu kabul etmedi; çünkü bu birleşmeden doğacak çocuk ölen kocanın ismini taşıyacak ve tarlaya mirasçı olacaktı¹⁰⁵. Bunun üzerine Boaz, aile mülkünü satın aldı ve Rût'la evlendi¹⁰⁶. Bu hikâye gösteriyor ki go'el hakkı, Levililer 25/49'da belirtilen önce amca, sonra onun oğlu, sonra diğer akrabalar şeklindeki sırayı peşinden getirdi. Ayrıca go'el, hakkından vazgeçebilir veya ayıplanmaksızın bu görevi kabul etmeyebilirdi. Bunun için yapacağı şey, ayakkabılarından birini çıkararak¹⁰⁷ hakkından vazgeçtiğini duyurmaktı. Tesniye 25/9, ölen birinin hanımını onun erkek kardeşi ile evlendirme geleneğindeki benzer bir faaliyeti anlatır; fakat orada uygulama, kayınbiraderi gözden düşürmeye sebep olma anlamına gelmektedir*. Bu kanunun Rût'un hikâyesi ile mukayesesi, ölenin hanımını onun erkek kardeşi ile evlendirme yükümlülüğünün, babadan kalan mîrasın kurtarılması gibi, başlangıçta kabile tarafından üstlenildiğini açıklar gibi görünmektedir. Ancak daha sonra bu evlilik kayınbirader ile sınırlandırılmıştır.

Yardımlaşma ve dayanışma kurumu go'el'in en ağır yükümlülüklerinden birisi, yukarıda kabile organizasyonu çerçevesinde incelendiği gibi, öldürülenin intikamını almak (kan davası) idi: Çünkü o, çöl geleneğinde yerleşmişti.

Go'el terimi dinî kullanıma da geçti. Böylece, zulme uğrayanların intikamının alıcısı ve kendi halkının kurtarıcısı olan Yahve'den Eyüb 19/25; Mezmurlar 19/14, 78/35; Yeremya 50/34 vs.de ve İşaya'nın ikinci kısmında¹⁰⁸ sık sık kurtarıcı (go'el) diye söz edilmiştir.

3. Aile Âdetlerinin daha Sonraki Gelişimi

Aile bağlarının sağlamlığı kabile organizasyonundan kalan bir mîrastı. Yerleşik hayata geçiş ve daha da önemlisi şehir hayatının gelişmesi, aile âdetlerine etki eden sosyal değişikliklere sebebiyet verdi.

Aile kendi kendine yetmez oldu, çünkü maddî refahın ölçüsü yükseldi ve endüstrilerin gelişmesi işlerde bir ihtisaslaşmaya yol açtı. Hâlâ kan ilk sırayı alıyor ve muhtemelen zanaatlar, Mısır'da olduğu gibi, babadan oğula geçiyordu. Hiç şüphesiz, rahipliğin Levi sülalesine mensup ailelere tahsis edilmesi, genel uygulamanın yegâne bir uç örneği idi. Yine hiç şüphe yok ki, diğer köyler keten¹⁰⁹ ya da çömlekçilikte¹¹⁰ ihtisaslaşmış iken, bazı köyler ağaç işleyicileri veya demir dökümcülerinden meydana gelmişti¹¹¹. Bu sanatkâr birlikleri bir “kurucu, lider” tarafından yönetilir ve üyelerinin akrabalıkla bir araya getirildiklerini veya en azından onların aileler gibi gruplandırıldıklarını ima etmek üzere kendilerine “kabile (mishpahoth)” adı verilirdi.

Pek çok nesil boyunca bir reis tarafından birleştirilen büyük ve hürmete layık ailelerden, her nasılsa birkaçı kalmıştır. Kasabalardaki hayat şartları, bir çatı altında barınabileceklerin sayısına sınırlama getirmiştir: Kazılarla ortaya çıkarılan evler küçüktür. Biz, evli olmayan çocukları dışındakilerle birlikte yaşayan bir babayı nâdiren duyuyoruz ve bir erkek çocuk evlendiği, yeni bir aile kurduğunda ona, “yeni bir ev kurdu” denilirdi¹¹². Eyüb Kitabı'nın girişi, atalara ait bir hikâyenin abartılı bir derlemesidir; fakat bu hikâye, Eyüb'ün oğullarının sırayla birbirlerinin evlerinde ziyafetlere katılışlarını anlatırken, o dönemi ortaya koyar¹¹³. Davud'un oğulları Amnon ve Abşalom'un da, babalarının, bekâr kız kardeşleri Tamar'la birlikte yaşadığı saraydan uzakta, kendilerine ait evleri vardı¹¹⁴.

Köleler hâlâ ailenin üyeleri olarak kabul ediliyordu, fakat onların sayısı o kadar çok değildi; onun yerine, ücretli işçilerden meydana gelen bir başka sosyal grup kendini gösterdi. Sadece aile fertlerinden oluşan, hizmetçilerin evin efendisi ile birlikte yaşadığı bir dünya sona erdi ve onun yerine kral ve tebea, işverenler ve işçiler, zenginler ve fakirler şeklinde sınıflara ayrılan bir toplum ortaya çıktı. Bu değişim, M.Ö. VIII. yüzyılda hem İsrail hem de Yahuda'da tamamlanmıştı.

O zaman aile reisinin yetkileri artık son derece sınırsız değildi. Bir baba bundan böyle kendi oğlunu ölüme mahkûm edemezdi ve yargı, -bir baba veya anneye karşı işlenen suçlar

konusunda da olsa- şehrin büyüklerine tahsis edilmişti¹¹⁵. Davud döneminde bile herhangi bir kabilenin üyesi, kendi kabilesinin yargısından sonra bizzat kralın kendisine başvurma hakkına sahipti¹¹⁶.

Böylece, dayanışma duygusu gittikçe zayıflarken, aile grubundan, ait olduğu topluluktan ayrı olarak düşünülen ve kanûnî hak ve vecibeleri olan tek bir şahıs ortaya çıkmaya başladı. Ferdî sorumluluğun ilkeleri Tesniye 24/16'da ifade edilmiş* ve II. Krallar 14/6'da uygulanmıştır. Bu ilkeler Yeremya 31/29-30'da sağlama bağlanmış ve Hezekiel 14/12-20, 18/10-20'de geliştirilmiştir. Bununla birlikte, aynı zamanda karşılıklı yardımlaşma görevi akrabalar tarafından ihmal edilmiş ve peygamberler dul ve yetimlerin durumunu müdafaa etmek zorunda kalmışlardır¹¹⁷. Ölen birinin eşini onun en büyük kardeşi ile evlendirme yükümlülüğü, Yahuda ve Tamar'ın hikâyesinde görüldüğü gibi¹¹⁸, artık bağlayıcı değildi ve Tesniye 25/5-10 kanunu bu yükümlülüğün reddedilmiş olduğunu gösterir. Hatta kan davası uygulaması, mahkemeye ait yargının gelişi ve sınırlanacak şehirler hakkındaki yasama ile sınırlandırılmıştı¹¹⁹.

B. EVLİLİK

1. Çok Evlilik ve Tek Evlilik

İlk iki insanın yaratılışı hikâyesi¹²⁰ tek evliliği Allah'ın iradesi olarak sunar. Seth sülâlesinin atalarının (meselâ, Tekvin 7/7'de Nuh) tek evli oldukları ve çok evliliğin ilk defa Kabil'in günahkâr soyunda ortaya çıktığı söylenmiştir ki, o zaman Lamek iki hanım almıştır¹²¹. Bunlar insanların kökenlerinin geleneksel hikâyesi idi.

Atalar döneminin başlangıcında İbrahim Sara ile evliydi ve kısır olması sebebiyle, Sara'nın hizmetçisi Hacer'i, onun teklifi üzerine almıştı¹²². İbrahim aynı zamanda Ketura ile de evliydi¹²³; fakat bu, Sara'nın ölümünden sonrası ile ilgili olduğundan¹²⁴, Ketura onun nikâhlı hanımı idi. (Bununla beraber, İbrahim'in cariyelerinden çoğul olarak söz eden Tekvin 25/6, bu görüşün aksine, Hacer ve Ketura'ya işaret eder gibi görünmektedir). Aynı şekilde, hanımı Milka'dan çocukları

olan Nahor'un da Reuma adlı bir cariyesi¹²⁵; Esav'ın oğlu Elifaz'ın da bir hanımı ve bir cariyesi vardı¹²⁶.

Tüm bunlarda atalar o zamanın âdetlerine uyuyorlardı. Hammurabi Kanunlarına göre (M.Ö. yaklaşık 1700) bir koca, ilki kısır olmadığı sürece ikinci bir hanım alamazdı ve eğer ilk hanımı ona cariyeye olarak bir köle verirse, kocası ikinci bir hanım alma hakkını kaybederdi. Bununla birlikte koca, hanımı ona çocuklar doğurmuş olsa bile, bizzat kendisi bir cariyeye alabilirdi; fakat cariyeye, hanımla aynı haklara sahip olamazdı ve ilk cariyeye kısır olmadığı sürece koca başka bir cariyeye alamazdı. M.Ö. beşinci asırda, Kirkuk döneminde aynı âdetler geçerliydi, fakat öyle görünüyor ki o dönemde kısır hanımın, kocasına bir cariyeye temin etme yükümlülüğü vardı.

Tüm bu örneklerde nisbî tek evlilik vardır; çünkü asla birden fazla meşru, nikâhla evlenilen hanım mevcut değildir. Ancak diğer örnekler gösteriyor ki, bu sınırlayıcı kurallara her zaman riayet edilmezdi. Yakub, iki kız kardeş Lea ve Rahel ile evlenmişti ki onlardan her biri ona kendi hizmetçisini vermişti¹²⁷. Esav'ın, aynı soydan üç hanımı vardı¹²⁸. Öyle görünüyor ki, atalar, aynı zamanda Mezopotamya'da yürürlükte olduğu kadar sıkı olmayan bir davranış kanununa tâbi idiler; fakat çok geçmeden Mezopotamya'daki kanun da yumuşatılmıştı. M.Ö. 2000. yılın sonunda Asur Hukuk Kanunu, "esirtu" ya da "harem kadını"na, hanım ile bir köle olan cariyeye arasında bir yer tahsis eder; bir erkeğin pek çok harem kadını (esirtu) olabilirdi ve bir harem kadını hanım payesine yükseltilebilirdi.

İsrail'de, Hâkimler ve krallık döneminde eski sınırlayıcı kurallar terk edildi. Gideon'un "pek çok hanımı" ve en azından bir cariyesi vardı¹²⁹. İki kişi ile evli olmak Tesniye 21/15-17 ile yasal bir gerçek olarak kabul edilirdi* ve bazen krallar geniş bir hareme sahip olurlardı.

Öyle görünüyor ki, bir erkeğin sahip olabileceği hanım ve cariyelerin sayısında hiç sınırlama yoktu. Çok sonraları Talmud, tebea için hanımların sayısını "ört" ve kral için on sekiz olarak kararlaştırdı. Bununla birlikte, uygulamada geniş bir harem içinde yaşamak sadece krallık ailesinden kimselerin işine gelirdi ve halk tabakasından olan kimseler bir veya en çok iki hanımla yetinmek zorunda idiler.

Samuel'in babasının iki hanımı vardı ve birisi kısrıdı¹³⁰. II. Tarihler 24/3'e göre rahip Yehoyada, Kral Yoaş için iki hanım seçmişti. Aynı zamanda Tesniye 21/15-17'de değinilen bu tür iki evliliğin çok yaygın olup olmadığını söylemek zordur; fakat muhtemeldir ki kendilerine İslam hukuku tarafından her türlü imtiyaz verilen çöl sakinleri ve modern Filistin'in çiftçileri dışındakiler nâdiren çok evlidirler. Bazen kişisel çıkar bir erkeği ikinci bir hanım almaya sevk ederdi, çünkü o böylece diğer bir hizmetçiye sahip olurdu. Çoğu kere kişiyi ikinci bir hanım almaya sevk eden şey, daha fazla çocuk sahibi olma arzusu, özellikle ilk hanımın kısır olması veya sadece kız çocukları doğurmuş olmasıdır. Aynı zamanda çok genç yaşta evlendirilmiş olan Doğulu kadının çabuk yaşlanma gerçeği de vardı. Şüphesiz aynı etkenler eski İsrail'de de rol oynamıştır.

Pek çok hanımın varlığı evde huzursuzluğa sebebiyet verirdi. Kısır bir kadın, ortağı (kuması) tarafından hakir görülürdü (I. Samuel 1/6'da Anna/Hanna ve Peninna'da olduğu gibi), hatta çocuğu olan hanım bir köle bile olsa durum değişmezdi (karş. Tekvin 16/4-5'de Sara ve Hacer). Kısır hanım, çocukları olanı kıskanabilirdi (Rahel'in Lea'yı kıskandığı gibi, Tekvin 30/1). Kocanın hanımlarından birini diğerine tercihi bu rekabeti daha şiddetli hale getirebilirdi¹³¹; sonunda kanun (Tesniye 21/15-17 kanunu) onun sevdiği hanımın çocuklarının mîrastan eşit hisselerden daha fazlasını almasını önlemek için müdahale etmek zorunda kaldı. Bu davranış, etkisini, bir erkeğin hanımlarını "rakipler (ortaklar)" diye isimlendiren dil üzerinde bırakmıştır¹³².

Bununla beraber İsrail'de en yaygın evlilik şeklinin tek evlilik olduğu açıktır. İşaret etmeye değer ki tüm krallık dönemini kapsayan Samuel ve Krallar Kitapları, halk tabakasından olan kimseler arasında bir tek iki evlilik vakasını kaydetmez (dönemin başlarında Samuel'in babasının durumu hariç). Kendi asırlarındaki cemiyetin bir tasvirini yapan Hikmet Kitapları da çok evlilikten hiç bahsetmez. Az önce zikredilen ve daha geniş bir anlamda yorumlanması gereken Siracide 37/11 metni hariç, evindeki bir hanımdan söz eden bu kitaplardaki pek çok pasaj, hepsi kesin olarak tek evlilik esasına dayalı ailenin arka planını daha iyi anlatır (meselâ, karş. Süleyman'ın Meselleri 5/15-

19; Vâiz 9/9; Siracide 26/1-4 ve Süleyman'ın Meselleri kitabını sona erdiren mükemmel bir eşin methiyesi, Süleyman'ın Meselleri 31/10-31). Tobias'ın kitabı, sadece tek evlilik esasına dayalı ailelerden; yani yaşlı Tobias, Raguel'in tek evlilik esasına dayalı ailelerinden ve genç Tobias ve Sarra tarafından kurulan ailelerden bahseder. Tek evlilik esasına dayalı bir evlilik imajı, İsrail'i bir ve yegane Tanrı tarafından seçilmiş bir eş olarak tarif eden peygamberlerin gözleri önündedir¹³³. Ve Hezekiel aynı mecazı bir kinayeye dönüştürmüştür¹³⁴. Şu bir gerçektir ki aynı peygamber, Yahve'nin Sâmiriye ve Kudüs'ten bahsetmesini, iki kız kardeşle yapılan bir evlilikle mukayese eder¹³⁵; fakat bu, sadece Hezekiel, bölüm 16'da yer alan kinayeyi politik ayrılıktan sonra hüküm süren tarihi şartlara uyarlamadır.

2. Tipik İsrail Evliliği

Evli olmayan kadın nasıl babasının otoritesinin altında idiyse, aynı şekilde evli kadın da kocasının salâhiyeti altında idi. On Emir, bir kadını bir erkeğin sahip oldukları, yani köle ve hizmetçileri, öküzü ve eşiği ile birlikte sayar¹³⁶. Kocaya, hanımının “ba'al”i veya “efendisi” denirdi, tıpkı ona bir evin veya tarlanın ba'al'i (sahibi) dendiği gibi¹³⁷. Bu sebeple evli bir kadın, efendisinin (ba'al) malıdır¹³⁸. Hakikatte, “bir kadınla evlenmek”, kök anlamı “efendi olmak” demek olan “ba'al” fiili ile ifade edilmiştir¹³⁹.

Bu kullanım, kadının gerçekte kocasının malı olarak kabul edilip edilmediği; diğer taraftan, kadının kocası tarafından satın alındığına işaret edip etmediği sorusunu derhal ortaya çıkarır. İsraililerin, “satın alma yoluyla yapılan evlilik” şeklini tatbik ettikleri çoğu kere ileri sürülmüştür (Etnograflar bu tür evliliğin diğer milletler arasında var olduğunu kesin olarak ispatlamışlardır). Bu tartışma, kısmen kullanılan kelimelere, kısmen de (babalarının kendilerini sattığından şikayet eden, Tekvin, 31/15) Rahel ve Lea'nın hikâyesine dayandırılmıştır. Fakat kişinin, kadınlar tarafından bir kızgınlık anında söylenmiş olan sözlerle resmî, yasal bir anlam vermesi gerekmez. Bununla birlikte, satın alma teorisini destekleyenler her şeyden önce ve daha haklı olarak mehir âdetine başvururlar.

Mehir, nişanlı erkeğin, kızın babasına ödemek zorunda olduğu bir miktar para idi. Mehir kelimesi Kitab-ı Mukaddes'te sadece üç yerde geçer¹⁴⁰. Mehrin miktarı, kızın babasına¹⁴¹ ve ailenin sosyal statüsüne bağlı olarak değişirdi¹⁴². Bir bâkirenin tecavüze uğramasından sonra gerçekleşen zorunlu bir evlilik için kanun, elli şekel gümüş ödenmesini emretmiştir¹⁴³. Fakat, bu bir ceza olduğundan, sıradan mehir daha az olmalıdır. Ayrıca, elli şekel, kabaca Firavun Amenofis III tarafından, haremine tahsis edilen Gezer'li kadınlar için ödenen miktardır. Çıkış 21/32'ye göre otuz şekel, bir kadın hizmetçinin ölümü için ceza olarak ödenmesi gerekli olan tazminattı. Adakların yerine getirilmesi hakkındaki kanun¹⁴⁴, bir kadına otuz şekel ve yirmi yaşın altındaki bir kıza da on şekel değer takdir etmişti.

Bir nişanlı, Yakub'un her iki evliliğinde yaptığı gibi¹⁴⁵, mehri hizmetle ödeme* ya da Davud'un Mikal¹⁴⁶ ve Otniel'in Kaleb'in kızı için yaptığı gibi¹⁴⁷, kararlaştırılmış bir görevi tamamlama konusunda anlaşma yapabiliirdi.

Bu, kızın ailesine bir miktar para veya onun dengini ödeme yükümlülüğü, açıkça İsrail'de, satın alma esasına dayalı bir evliliğin dış görünüşünü verir. Ancak mehir, öyle kadın için ödenen bir karşılık olarak aileye verilen fazla miktarda bir bedel gibi görünmemektedir ve açık bir benzerliğe rağmen, hukukta bu farklı bir saygınlıktır. Müstakbel koca o vesileyle kadın üzerinde bir hak elde eder, fakat kadının kendisi alınıp satılmaz. Eğer biz mehir verilerek yapılan evliliği, gerçekten bir satın alma olan diğer bir birleşme türüyle karşılaştırsak bu fark açıkça ortaya çıkar: Bir kız, babası tarafından, kendisinin veya oğlunun cariyesi olmasını isteyen başka bir erkeğe satılabilirdi; o bir köle idi ve yabancı birine olmamak kaydıyla, yeniden satılabilirdi¹⁴⁸. Dahası, muhtemeldir ki baba sadece mehirden yararlanma hakkına sahiptir. Yine muhtemeldir ki mehir, veraset veya kocasının ölümü halinde kadının sıkıntıya düşmesi durumunda ilk sahibine (yani kadına) dönerdi. Bu, Rahel ve Lea'nın, kızlarını "sattıktan" sonra "onların parasını yiyen" babalarına karşı şikayetlerini açıklayacaktır¹⁴⁹.

Aynı ismi (mehir) taşıyan benzer bir âdet, bugün Filistin'de yaşayan Araplar arasında da görülmektedir. Mehir, nişanlı (damat) tarafından kızın ana-babasına ödenen

bir miktar paradır. Miktarı köyden köye ve ailenin gelirine göre değişir. Bu miktar, kızın kendi akrabasından veya kabile dışından biriyle evlenip evlenmemesine, evlendiği kişinin aynı köyden ya da bir başka yerden olup olmamasına da bağlıdır. İlgililer, bu ödemeyi gerçek bir satın alma olarak kabul etmezler ve mehir olarak verilen miktarın bir kısmı gelinin çeyizine gider.

Aynısı olmamakla birlikte, “tirhatu” adı verilen benzer bir âdet eski Babil hukukunda da vardı: Tirhatu, evliliğin zorunlu bir şartı olmamakla beraber, genellikle kızın babasına ve bazen de kızın kendisine ödenirdi. Bu miktar, bir şekelden elli şekel gümüşe kadar önemli ölçüde değişirdi. Bu meblağ, ondan yararlanma hakkına sahip olan baba tarafından değerlendirilirdi; fakat baba onu bir başkasına devredemezdi ve dul kalması halinde kadına ya da kadının ölümünden sonra onun çocuklarına dönerdi. Asur hukukunda tirhatu, kızın kendisine verilirdi. O bir satın alma fiyatı değildi, fakat çok muhtemel iki teoriye göre ya kızlığını kaybetmiş olmasına karşılık kıza ödenen bir bedel, ya da kocasını kaybetmesi halinde kadına yardımcı olması düşünülen bir çeyizdi. Elefantin’deki Yahudi sömürgesinde rastlanan evlilik sözleşmelerinde yakın bir benzerlik vardır; orada mehir, babaya ödenmiş olmasına rağmen, kadının sahip olduğu malları arasında sayılırdı.

Evlilik sırasında damat tarafından verilen hediyeler mehirden tamamen farklıydı: Tekvin 34/12’de mehir ve hediye birbirinden açık bir şekilde ayırt edilmiştir*. Kıza ve ailesine verilen bu hediyeler, evlilik teklifini kabul etmelerine karşılık olarak verilen bir ödül idi. Bu sebeple, Rebeka’nın evliliği konusunda anlaşma sağlanır sağlanmaz İbrahim’in hizmetçisi kız için mücevherler ve elbiseler, kızın kardeşi ve annesi için de zengin hediyeler getirmişti¹⁵⁰.

Aynı âdete Mezopotamya’da da rastlanmıştır. Hammurabi kanunlarına göre damat, kızın anne-babasına hediyeler verirdi ve şayet onlar nişanı bozarlarsa, almış olduklarının iki katını geri ödemek zorundaydılar. Bir nevi mehir karşılığında verilen tirhatu’nun, öncelikle geline sunulan bir para hediyesi olarak kabul edildiği Asur hukukuna göre erkek, aynı zamanda kadının ziynet eşyasını sağılar ve babasına da bir hediye takdim ederdi.

Evlilik sırasında gelin tarafından ilaveten yapılan bir çeyiz, bir yardım var mıydı? Böyle herhangi bir âdeti, damat tarafından yapılan mehir ödemesiyle uzlaştırmak zordur. Gerçekte, çeyize benzeyen bir şeyden söz eden o metinlerde herhangi bir mehirden bahsedilmemektedir: Firavun, kızıyla evlendiği zaman Süleyman'a düğün hediyesi olarak Gezer'i verdi¹⁵¹ ve Tobias, Sarra ile evlendiğinde, Sarra'nın babası Tobias'a servetinin yarısını bağışladı¹⁵². Bununla birlikte, Tobias'ın hikâyesi yabancı bir yöredeki âdetlere uygun iken, Süleyman'ın evliliği Mısır âdetine uyar ve Süleyman gelenek dışıdır. Ayrıca, Sarra ailenin tek çocuğu olduğundan, bu bağış mîrasın bir avansı gibi görünmektedir. İsrail'de anne-babalar, kızlarının düğününde hediye olarak meselâ bir köle¹⁵³ veya bir toprak parçası verebilirlerdi¹⁵⁴; maamafih toprak parçasının verilmesi düğünden sonra olurdu. Genel olarak, bir çeyiz hazırlama âdeti Yahuda bölgesinde asla yerleşmemiştir ve hatta Siracide 25/22, "kocasının bakımını sağlayan kadın bir öfke, ayıplama ve utanç konusudur" sözüyle, çeyizi reddeder gibi görünmektedir.

Bununla birlikte Babil hukukunda baba, genç geline, şahsî hakkı olarak mülkiyeti kendisine ait olup, kocanın sadece kullanma hakkına sahip bulunduğu bazı mallar verirdi. Bu mallar, kadının dul kalması halinde veya kendisinden kaynaklanan bir hatadan dolayı olmaksızın boşanması durumunda kadına tekrar intikal ederdi. Asur hukuku da benzer şartları ihtiva ediyor gibi görünmektedir.

Evlilikle birlikte kadın anne-babasından ayrılır, kocası ile birlikte yaşamaya başlar ve kocası ile çocuklarının ait olacağı sülâlesine katılırdı. Rebeka babasını ve annesini terk etti¹⁵⁵ ve İbrahim, İshak'ın, kendisi için seçilen hanım Kenan'a gelmeyi kabul etmediği sürece, Mezopotamya'ya gitmesine izin vermemiştir¹⁵⁶. Bununla beraber, Kitab-ı Mukaddes'te zikredilen birkaç evlilik, bu genel kuralın istisnalarını teşkil etmektedir. Yakub, Lea ve Rahel ile evlendikten sonra kayınpederi Laban'la birlikte yaşamaya devam etti; Yakub gizlice kaçtığında Laban, onun eşlerinin "kendi" kızları ve çocuklarının "kendi" çocukları olduğunu iddia ederek, Lea ve Rahel'i alıp götürmesine sitem etti¹⁵⁷. Gideon'un, Şekem'de ailesi ile birlikte yaşamaya devam eden bir cariyesi vardı¹⁵⁸ ve onun oğlu Abimelek, kendisini

annesinin sülalesine bağlayan akrabalığı savundu¹⁵⁹. Samson, Timna'dan Filistinli bir kadınla evlendiğinde, kendi anne-babası ile yaşamaya devam eden kadını orada ziyaret ederdi¹⁶⁰.

Bazıları bu evlilikleri, kadının babasının evini terk etmediği bir birleşme türü olarak düşünür; onun yerine koca, kadının evinde kalmayı kabul eder ve kendi kabilesiyle bağlarını koparır. Etnograflar o tür evliliğe, özellikle araştırmalarını yoğunlaştırmış oldukları Seylan'daki isminden dolayı, “beena” evliliği adını verirler. Fakat bu mukayese doğru değildir. Yakub'un on dört yıllık hizmeti mehire denkti. O, sırf Esav'ın öç almasından korktuğu¹⁶¹ ve Laban'la bir sözleşme yapmış olduğu için¹⁶², kayınpederi ile bir altı yıl daha kalmıştı¹⁶³. Gerçekte Laban, Yakub'un, hanımları ile birlikte ayrılışına evlilik hukuku bahanesiyle itiraz etmiş değildi¹⁶⁴; o, sadece Yakub'u, gizlice kaçışından dolayı ayıplamıştı¹⁶⁵. Eğer Yakub, evliliği sebebiyle, Laban'ın kabilesinin bir mensubu olmuş olsaydı, Laban farklı konuşurdu. Gideon'a gelince, metin kadının bir cariyeye olduğunu vurgular. Samson'un evlilik hikâyesi daha isabetlidir. Fakat işaret edilmelidir ki Samson, Timna'da hanımı ile kalmadı. O, sadece hanımını ziyarete geldi ve hanımının kabilesine katılmadı. Onun için bu da bir “beena” evliliği değildir.

Gideon'un evliliği daha ziyade eski Arapların “sadiga” adı verilen evliliği ile mukayese edilmelidir. O, örfle teyit edilmiş bir birleşme olacak nitelikte bir evlilik değildir: Sadiga, “sevgili” veya “metres” anlamına gelir. Samson'un evliliği, Filistin Arapları arasında görülen bir evlilik şeklini andırmaktadır. Çünkü o, devamlı bir arada yaşama söz konusu olmamasına rağmen, gerçek bir evliliktir. Kadın kendi evinin hanımıdır ve “ziyaretçi bir koca (joz musarrib)” olarak bilinen erkek, bir misafir olarak gelir ve ona hediyeler getirir. Eski Asur hukuku da, evli bir kadının, babası ile birlikte yaşamaya devam ettiği durumlarda onun tüm ihtiyaçlarını sağlardı. Fakat “erebu” adı verilen bu evlilik şeklinin özel bir evlilik türünü oluşturduğu ispatlanmamıştır.

3. Gelinin Seçilmesi

Kitab-ı Mukaddes, kızların evlendirildiği yaş hakkında hiçbir bilgi vermez. Yaşça büyük olanı önce evlendirme uygulaması umumi değildi¹⁶⁶. Diğer taraftan, kızların ve haliyle erkeklerin de çok genç yaşta evlendirildikleri kesin görünmektedir. Asırlarca bu uygulama Doğu'nun âdeti olmuştur ve pek çok yerde bugün de hâlâ geçerlidir. Bununla beraber, Krallar kitapları her bir Yahuda kralının tahta çıkış yaşını, sonra krallık süresini ve kendi yerine geçen oğlunun (normal olarak en büyüğünün) yaşını verir. Bu rakamlardan, Joiakin'in on altı, Amon ve Josias'ın on dört yaşında evlenmiş oldukları sonucunu çıkarabiliriz; fakat bu hesaplamalar sadece izlenimlere dayandırıldığı için pek güvenilir değildir. Daha sonraki günlerde Rabbiler, evliliğin asgarî yaşını kızlar için on iki ve erkekler için on üç olarak belirlemişlerdir.

Bu şartlar altında, bir evliliğin zamanının kararlaştırılması konusunda anne-babanın her türlü kararı alabildiği anlaşılabılır. Çoğu kere ne kıza ne de evlenecek gence danışılırdı. İbrahim, İshak için bir eş seçmek üzere hizmetçisini göndermişti ve hizmetçi, Rebeka'nın erkek kardeşi Laban ile sözleşmeyi düzenlemişti¹⁶⁷. Rebeka'nın rızası ancak daha sonra sorulmuştu (Tekvin, 24/57-58). Eğer biz, bunu belirli Mezopotamya metinlerine benzeterek yorumlarsak, kızın rızası sadece babasının ölmüş ve erkek kardeşinin -babası değil- onun üzerinde yetki sahibi olduğu için sorulmuştu. İbrahim, Hacer'i kendi çadırından uzaklaştırdığı zaman, Hacer İsmail'e bir eş almıştı¹⁶⁸. Yahuda da, ilk çocuğunun evliliğini kendisi kararlaştırmıştı¹⁶⁹. Hamor Dina'yı, oğlu Şekem'e bir eş olarak istemişti¹⁷⁰ ve Samson, Filistinli bir kadına âşık olduğu zaman onu anne-babasından istemişti¹⁷¹. Kendi başına karar verip hareket eden Esav dahi, babasının isteklerini göz önünde bulundurmıştı¹⁷². Saul'un yaptığı gibi¹⁷³, Kaleb de kızının evliliğine kendisi karar vermişti¹⁷⁴. Eski Ahid'in sonunda yaşlı Tobias, bir eş seçimi konusunda oğluna tavsiyede bulunmuş¹⁷⁵ ve genç Tobias'ın Sarra ile evliliğine, onun yokluğunda, Sarra'nın babası ile birlikte karar verilmişti¹⁷⁶.

Bir defasında evlilik teklifi kızın anne-babasına yapılmıştı; onlar şartları, özellikle mehrin miktarını görüştüler¹⁷⁷. Kısaca, bugün olduğu gibi, o günlerde bile evlenme çağındaki kızlar anne-babalarının merak ve endişelerine sebep olurlardı¹⁷⁸.

Bununla birlikte, anne-babanın otoritesi genç çiftin duygularına yer vermeyecek derecede değildi. İsrail’de aşk evlilikleri de vardı. Genç erkek kendi tercihini bildirebilir¹⁷⁹ veya anne-babasına danışmaksızın ve hatta onların isteklerinin aksine kendi evliliğine kendisi karar verebilirdi¹⁸⁰. Evlilik konusunda kızın ilk adımı atması daha nâdirdi; fakat biz, Saul’un kızı Mikal’in Davud’a âşık olduğunu okuyoruz¹⁸¹.

Aslında gençler âşık olmak ve duygularını açıklamak konusunda çok şanslıydılar, çünkü onlar çok serbesttiler. II. Makkabiler 3/19’un, Kudüs’ün genç kızlarının eve hapsedilmiş olduklarından söz ettiği doğrudur, fakat bu metin Yunan dönemine ve olayların istisnâî bir durumuna işaret eder. Kadınları gizleme hususu daha sonra gerçekleşti. Eski devirlerde genç kızlar bir yere kapatılmazlardı ve örtüsüz (peçesiz) olarak dışarı çıkarlardı. Onlar koyun güder¹⁸², kuyudan su çeker¹⁸³, tarlalarda orakçıların arkasında başak toplamaya gider¹⁸⁴ ve diğer insanların evlerini ziyaret ederlerdi¹⁸⁵. Sıkılmadan erkeklerle konuşabilirlerdi¹⁸⁶.

Bu serbestlik bazen kızları genç erkeklerin saldırısına maruz bırakırdı¹⁸⁷. Fakat bir bâkireyi iğfal eden erkek, mağdur ettiği kimse ile evlenmek ve artırılmış bir mehir ödemek zorundaydı; hanımını boşama hakkını da kaybederdi¹⁸⁸.

Bir kimsenin kendi hısım akrabaları arasından bir eş alması (akraba evliliği) âdeti. Bu âdet, kabile hayatının bir kalıntısı idi. Bu yüzden İbrahim, hizmetçisini, İshak’a Mezopotamya’daki ailesi içinden bir eş bulması için göndermiş¹⁸⁹ ve aynı şekilde İshak da Yakub’u oraya bir eş bulmak üzere göndermişti¹⁹⁰. Laban, kızını bir yabancıya vermektense Yakub’a vermeyi tercih edeceğini açıklamıştı¹⁹¹. Samson’un babası, oğlunun kendi kabilesinden bir eş seçmediğine üzülmişti¹⁹². Tobias da,

oğluna, kendi kabilesi içinden bir eş seçmesini tavsiye etmişti¹⁹³.

İshak'la Rebeka, Yakub'la Rahel ve Lea arasındaki evlilik gibi, ilk kuzenler arasında evlilik yaygındı. Bugün dahi, genç bir erkeğin kendi kuzenine sahip olma konusunda kesin hak sahibi olduğu anlayışının mevcut olduğu Filistin Arapları arasında bu tür evlilikler yaygındır. Tobias 6/12-13 ve 7/10'a göre, Tobias'ın Sarra'ya sahip olma isteği geri çevrilmemişti, çünkü o Sarra'nın en yakın akrabasıydı; yakın akrabalar arasındaki evlilik (aynı zamanda) "Musa'nın kanunudur"¹⁹⁴. Bununla beraber Tevrat'ın ilk beş kitabında böyle bir emir yer almaz. Tobias'taki metin, ya İshak ve Yakub'un evlilik haberlerine¹⁹⁵ veya belki de mirastan pay alma hakkına sahip olan kadınların, aile mülkünün başkalarının eline geçmesini önlemek için¹⁹⁶ babalarının kabilesinden biriyle evlenmelerini isteyen kanuna işaret etmiş olmalıdır; çünkü Sarra Raguel'in tek kızıydı¹⁹⁷. Aynı zamanda mîrasa ve kan akrabalığına atfedilen önem, erkeğin dul yengesine karşı levir (ölen birisinin hanımını onun erkek kardeşiyle evlendirme) yükümlülüğünün esasını teşkil ediyordu.

Bununla birlikte evlilik, farklı ailelere mensup kişiler arasında ve hatta yabancı kadınlarla da yapıldı. Esav, iki Hittîli kadınla¹⁹⁸, Yusuf bir Mısırlı¹⁹⁹ ve Musa da bir Medyenli ile evlenmiştir²⁰⁰. Naomi'nin iki gelini Moablî idi²⁰¹. Davud'un hanımları arasında bir Kalebli, bir de eski Suriyeli vardı²⁰². Süleyman'ın haremünde, "Firavun'un kızı dışında Moablî, Ammonlu, Edomlu, Saydalı ve Hittîli" kadınlar mevcuttu²⁰³. Ahab, Saydalı İzabel ile evliydi²⁰⁴. İsrailî kadınlar da yabancılarla evliydi, (mesela) Batşeba bir Hittîli²⁰⁵; bronz ustası Hiram'ın annesi de bir Tîreli ile evliydi²⁰⁶.

Krallar tarafından politik sebeplerle yapılan bu karışık evlilikler, Kenan'a yerleştikten sonra halk (tebea) arasında da yaygınlaştı²⁰⁷. Bu evlilikler sadece İsrail'in kanının saflığını bozmakla kalmadı, aynı zamanda onun dinî inancını da tehlikeye attı²⁰⁸. Bu yüzden, (yabancılarla yapılan bu karışık evlilikler) kanunla yasaklanmıştı²⁰⁹. Ancak, kendi öz vatanlarını terk edişlerini sembolize eden bir törenden sonra, İsrailîlerin evlendikleri savaş esiri kadınlar için bir istisna

yapılmıştı²¹⁰. Bununla birlikte bu yasaklara az riayet edildi. Nitekim Sürgünden geri dönen gruplar karışık evlilik akitlerine devam ettiler²¹¹. Hem Ezra hem de Nehemya, katı önlemler almak zorunda kalmışlardı; ancak, görüldüğü kadarıyla bu önlemler çok da etkili olmamıştır²¹².

Aile içinde çok yakın akraba ile evlilik yasaklanmıştı. Çünkü kişi, "kendi bedeninin etiyile" birleşemezdi²¹³. Aynı şekilde yakın akrabalık bağıny meydana getirmek için tesis edilen ilişki de yasaklanmıştı²¹⁴. Bu yasaklar, dinen mahrem olan akraba ile cinsel ilişkiyi yasaklamaya kadar vardı. Bazıları ilkel uygulamaları, diğerleri de kanuna yapılan daha sonraki ilaveleri gösterir: (konu ile ilgili olarak) bir araya getirilmiş belli başlı emirlere Levililer 18'de rastlanır. Yakın akrabalığın bir engeli de baba ile kız, anne ile oğul²¹⁵ arasındaki doğrudan soyda; baba ve kız torun²¹⁶, erkek ve kız kardeş arasındaki aynı anne-babadan gelen soyda meydana gelir²¹⁷. Atalar zamanında²¹⁸ ve hatta Davud döneminde izin verilen üvey kız kardeşle evlilik²¹⁹, Levililer 18/11, 20/17 kanunu ile yasaklanmıştır*. Musa'nın durumunda olduğu gibi -ki o da böyle bir evlilikten doğmuştu²²⁰- bir yeğenle hala arasındaki evlilik, Levililer 18/12-13, 20/19 kanunu ile yasaklanmıştır*. Akrabalık engeli oğulla üvey annesi²²¹, kayınpederle gelin²²², kayınvalide ile damat²²³, erkekle onun evli bulunduğu kadının kızı veya kız torunu²²⁴, erkekle amcasının hanımı²²⁵, kayınbiraderle yenge arasında da vardır²²⁶. Yakub örneğiyle izin verilmiş gibi görünen iki kız kardeşle evlilik, Levililer 18/18 kanunu ile yasaklanmıştır**.

Rahipler soyunun mensupları özel yasaklara tâbi idiler. Levililer 21/7'ye göre onlar, fâhişe veya kocası tarafından boşanmış bir kadını alamazlardı. İlezekiel 44/22, buna dulları da ilave eder. Ancak, bir rahipten (kâhin) dul kalmış olanlar istisna edilir. Baş rahip için kural daha da katı idi: O, ancak İsraili bir bâkire ile evlenebilirdi.

4. Nişanlanmalar

Söz veya nişanlanma, evliliğin îlânından bir süre önce verilen bir evlilik sözüdür. Bu âdet İsrail'de mevcuttu ve İbranice'de onun karşılığında özel olarak kullanılan ve

Kitab-ı Mukaddes'te on bir defa geçen* "aras" kelimesi vardır.

Tarihî kitaplar bu konuda az bilgi verir. İshak ve Yakub'un nişanlanmaları oldukça özeldir. Rebeka İshak'a Mezopotamya'da söz vermiş olmasına rağmen; düğün, ancak Kenan'da, Rebeka'nın onun yanına varmasıyla gerçekleşmişti²²⁷. Yakub, evlenmeden önce yedi yıl bekledi, fakat onun Laban'la özel bir mukavelesi vardı²²⁸. Davud'la Saul'un iki kızının hikâyesi daha açıktır. Önce Saul'un kızı Merab'ın Davud'a verileceği sözü verilmesine rağmen, "zaman geldiğinde" o, başka bir erkeğe verilmişti²²⁹. Saul'un diğer kızı Mikal'ın, Filistinlilerden yüz erkek sünnet derisi getirmesi karşılığında Davud'a verileceği sözü verilmişti ki, Davud, "zamanı dolmadan önce" onları getirmişti²³⁰. Diğer taraftan Tobias, evlilik akdi süresi kararlaştırılır kararlaştırılmaz Sarra ile evlenmişti²³¹.

Bununla birlikte, yasal metinler gösteriyor ki nişanlanma, kanûnî sonuçlarıyla birlikte kabul edilmiş bir âdetti. Tesniye 20/7'ye göre nişanlı bir erkek, bir kızla henüz evlenmemiş dahi olsa, savaşa gitmekten muaf tutulurdu. Tesniye 22/23-27 kanunu, nişanlısı dışında bir erkek tarafından kirletilen bir bâkirenin geleceğini garanti altına alır. Eğer suç bir şehirde işlenmişse, kız, kendisini iğfal eden erkekle birlikte taşlanırdı; bunun sebebi, kızın yardım çağrısında bulunabileceği idi. Eğer nişanlı kız kırdı saldırıya uğramışsa, yalnız erkek ölüme mahkum edilirdi; çünkü kız yardım için bağırması fakat sesini duyuramamış olabilir.

1. Samuel 18/21'deki açıklama, muhtemelen kızın babası tarafından nişanı geçerli kılmak için, "bugün sen benim damadım olacaksın" şeklinde söylenmiş olan kalıplaşmış sözü muhafaza eder. Mehirin miktarı, nişan esnasında kızın anne-babasıyla görüşülür ve eğer mehir para olarak ödenecekse, her zaman olduğu gibi, bir defada ödenirdi.

Bu âdet Mezopotamya'da da vardı. Bir nişan, mehirin dengi olan tirhatu'nun ödenmesiyle sonuca bağlanır ve hukukî sonuçlara yol açardı. Nişanla evlilik arasında belirli bir süre geçerdi. Bu esnada taraflardan biri, karşılığında bir ceza ödemek şartıyla, nişandan dönebilirdi. Hitit hukukunda da benzer şartlar vardı.

5. Evlilik Törenleri

İşaret etmesi ilginç olacaktır ki hem İsrail’de hem de Mezopotamya’da evlilik, her hangi bir dinî kuralla teyit edilmeyen, tamamen sivil bir sözleşme idi. Malaki’nin gelinden, “senin akdinin (b’rîth) kadını”²³² diye söz etmesi doğrudur. “B’rîth”, genellikle dinî bir sözleşme için kullanılırdı. Fakat burada sözleşme, tamamen evlilik sözleşmesidir. Süleymanın Meselleri 2/16’da evlilik, “Allah’ın ahdi” diye isimlendirilmiştir ve Hezekiel 16/8’deki simgelerle yapılan anlatıma göre Sina’da yapılan sözleşme, Yahve ile İsrail arasındaki evlilik sözleşmesi olarak kabul edilir.

Yukarıda zikredilen metinler pekâla yazılı bir sözleşmeyi ima edebilir. Bu referanslardan farklı olarak Eski Ahid, sadece Tobias’ın hikâyesinde yazılı bir evlilik sözleşmesini zikreder²³³. M.Ö. V. asırda Elefantin’deki Yahudi sömürgesinden gelen pek çok evlilik sözleşmelerine sahip bulunmaktayız. Greko-Romen çağında Yahudiler arasında kesin olarak yerleşmiş bulunan bu âdetin tarihinin ne kadar geriye gittiğini söylemek zordur. Bu âdet, çok eski zamanlarda Mezopotamya’da da vardı. Hammurabi Kanunları, resmî bir sözleşme olmadan yapılan bir evliliğin geçersiz olduğunu bildirmiştir. İsrail’de boşanma kanunları Sürgünden önce düzenlenmişti²³⁴. Eğer Sürgün öncesinde evlilik sözleşmeleri mevcut olmasaydı, bu şaşırtıcı olurdu. Evlilik sözleşmelerinin Kitab-ı Mukaddes’te hiç zikredilmemiş olması belki de tesadüfidir.

Evlilik’te, “o benim karımdır ve bugünden itibaren ben ebedi olarak onun kocasıyım” şeklinde telaffuz edilen formül, kocanın adına düzenlenmiş olan Elefantin sözleşmelerinde kabul edilmiştir. Kadın, bu konuda hiç bir açıklama yapmazdı. Benzer bir formül Tobias 7/11’de görülür, ki orada belirtildiğine göre Sarra’nın babası Tobias’a şöyle der: “Bundan böyle sen onun erkek kardeşisin, o da senin kız kardeşindir”. İsa’dan sonra ikinci asırda Yahuda çölünde rastlanan bir sözleşmede bu formül, “sen benim karım olacaksın” şeklindedir.

Hiç şüphesiz evlilik bir sevinç vesilesi idi. Başlıca tören, gelinin damadın evine gidişiydi. Bir taç giymiş olan²³⁵

ve arkadaşları tarafından tefler ve bir bando ile eşlik edilen²³⁶ damat, gelinin evine giderdi. Geline işlemeli elbiseler giydirilir ve mücevherlerle donatılırdı²³⁷. Gelin, ancak yatak odasında çıkaracağı bir peçe (duvak) giyerdi²³⁸. Bu peçe, Rebeka'nın, nişanlısı İshak'ın görmemesi için kendisini niçin gizlediğini²³⁹; Laban'ın, Yakub'un ilk evliliğinde Rahel yerine Lea'yı koymayı nasıl başardığını açıklar²⁴⁰. Arkadaşları tarafından eşlik edilen gelin²⁴¹, damadın evine götürülürdü²⁴². Evli çifti öven aşk türküleri söylenirdi²⁴³. Bu türkülerin lafzî ve mecâzî olarak yorumlayabileceğimiz örnekleri Mezmurlar 45'te ve Neşideler Neşidesi'nde yer almaktadır.

Filistin ve Suriye Arapları -düğün alayı, evlilik türküleri ve geline peçe giydirme gibi- benzer âdetleri muhafaza etmişlerdir. Bazen, düğün alayı esnasında gelin veya onun önünde giden başka birisi tarafından bir kılıç taşınır; bazen de gelin, düğün alayının önünde ileri geri gidip gelerek, süvari kılıcı dansı yapar. Bazıları bunu Neşideler Neşidesi 6/13'te sözü edilen Şulam dansı ile mukayese etmişlerdir. Bazı kabilelerde gelin, damattan kaçıyormuş gibi yapar ve damat da, gelini zorla elde ediyormuş gibi bir gösteri yapmak durumunda kalırdı. Bu oyunların, kaçırma yoluyla yapılan evliliğin bir bakiyesi olduğu ileri sürülmüştür. Benyamin'li erkekler ve Şilo'nun üzüm bağlarında dans eden kızların hikâyesi, Eski Ahid'den bir örnek olacaktır²⁴⁴. Orada, bu benzerliklerin küçük bir temeli var gibi görünmektedir. Kılıcın sallanması semboliktir: O, kötü şansı yok eder ve kötü ruhları kovar. Şulam dansının, bir süvari kılıç dansını hatırlatacak hiçbir yanı yoktur ve Şilo'daki hâdise, hikâyede kaydedilmiş olan istisnâî şartlarla açıklanmıştır.

Sonra büyük bir ziyafet gelirdi²⁴⁵. Bu üç pasaja göre ziyafet gelinin anne-babasının evinde verilirdi, fakat bu şartlar istisnâî idi. Genel bir kural olarak ziyafet, kesin olarak damadın evinde verilirdi²⁴⁶. Şölen, normal olarak yedi gün devam eder²⁴⁷ ve iki haftaya kadar da uzatılabilirdi²⁴⁸. Fakat evliliğin karı-koca ilişkisi yönü ilk gecede tamamlanırdı²⁴⁹. Gerdek gecesine ait kan lekeli çarşaf muhafaza edilirdi. O, gelinin bâkireliğini gösterir ve kocası tarafından iftiraya

uğratılması halinde de delil sayılırdı²⁵⁰. Aynı âdet Filistin’de ve diğer İslâm ülkelerinde hâlâ yürürlüktedir.

6. Boşama ve Boşanma

Bir koca karısını boşayabilirdi. Tesniye 24/1 tarafından kabul edilen boşanma sebebi, “erkeğin hanımına isnat edebileceği bir suç bulmuş olmasıdır”. Bu ifade oldukça muğlaktır ve Rabbinik dönemde bu metnin anlamı üzerinde sert tartışmalar olmuştur. Şammay’ın* sertlik yanlısı ekolü boşanmaya esas olarak sadece zina ve kadının eşine kötü davranmasını kabul etmiştir. Fakat Hillel’in** daha liberal ekolü, kadının bir yemeği kötü pişirmesi veya sadece kocanın başka bir kadını tercih etmesi gibi, önemsiz sayılabilecek her hangi bir sebebi de kabul etmiştir. Hatta bu asırdan önce, Siracide 25/26 kocaya: “Eğer karın bir işaretle ve bir bakışla sana itaat etmezse, ondan ayrıl” demiştir.

Boşanma şekli sade idi: Koca, “artık o benim karım değil, ben de onun kocası değilim” şeklinde evlilik akdini bozduğunu ima eden bir açıklama yapardı²⁵¹. Elefantin’deki sömürgeci erkek, şahitlerin huzurunda şu sözleri söylerdi: “Karımı boşuyorum” (lafız olarak: “Karımdan nefret ediyorum”). Asurlular’da erkek, “onu reddediyorum” veya “sen artık benim karım değilsin” derdi. Fakat İsrail, Mezopotamya ve Elefantin’de koca, bir boşanma ilâmı tanzim etmek zorundaydı²⁵², ki bu ilâm, kadının yeniden evlenmesine imkan sağlardı²⁵³. Milâdî ikinci yüzyılın başlangıcından kalma bir boşanma ilâmı, Murabbaat mağaralarında bulunmuştur.

---

* Şammay, İsa zamanından önce gelen bir rabbinik öğretmendir. Yahudi geleneğinde onun adıyla adlandırılan Şammay hukuk ekolü mensupları, bir başka ekol olan Hillel ekolünün aksine, Musa hukukunu katı ve taviz vermez şekilde yorumlama cihetine gitmişlerdir (Gündüz, Şinasi, Din ve İnanç Sözlüğü, Ankara 1998, s. 351).

** Hillel ekolü, İsa zamanında Yahudiler arasında bir rabbinik öğretmen olan Hillel taraftarlarıdır. Şammay ekolüne karşılık bunlar hukukun liberal ve hoşgörülü yorumunu savunmaktaydılar (Gündüz, age, s. 172).

Bu kanun kocanın hakkı üzerinde sınırlayıcı birkaç şart koymuştur. Evlendiğinde, yalan söyleyerek hanımını bâkire olmamakla suçlayan bir erkek, onu asla boşayamazdı²⁵⁴. Bir kızı evlenmeye zorlamış olan erkek de nikâhı bozamazdı²⁵⁵. Eğer boşanmış bir kadın yeniden evlenir ve daha sonra ikinci kocasının ölümüyle veya ondan boşanmak suretiyle hürriyetini yeniden elde ederse, ilk koca onu tekrar geri alamazdı²⁵⁶. Osee'nin ikinci defa evliliği²⁵⁷ -anlaşıldığı kadarıyla eğer o boşanmış olduğu bir kadını tekrar geri almışsa- bu kanunla yasaklanmamıştır; çünkü o esnada kadın yeniden evlenmemiş, fakat bir fâhişe olmuştu. Bu kanun, önce Davud'la evlenen, daha sonra diğer bir erkeğe verilen ve son olarak Davud tarafından geri alınan Mikal'a tatbik edilemez²⁵⁸; çünkü Davud onu boşamamıştı.

Biz, İsraili kocaların, çok kimseyi ilgilendiren bu hakkı fazlaca kullanıp kullanmadıklarını bilmiyoruz. Hikmet kitapları evlilikte karı-koca arasındaki sadakati över²⁵⁹ ve Malaki, "İsrail'in Tanrısı Yahve boşanmadan nefret ederim der" sözüyle²⁶⁰, evliliğin iki eşi tek şahıs yaptığını ve kocanın, eşine vermiş olduğu ahdini koruması gerektiğini öğretir. Fakat Yeni Ahid dönemlerine kadar, evliliğin bozulamazlığına dair İsa tarafından yapılmış bir açıklamanın benzerine rastlayamıyoruz. İsa, "Allah'ın birleştirdiğini insan ayırmasin"²⁶¹ derken, Malaki ile aynı argümanı kullanmıştır.

Diğer taraftan kadın, boşanma talebinde bulunamazdı. Hatta Hristiyanlık döneminin başlangıcında, Herod'un kardeşi Salome, kocası Kostabar'a bir boşanma mektubu gönderdiği zaman, onun davranışı Yahudi hukukuna aykırı kabul edilmişti. Eğer İncil, bir kadının kocasını boşayabilmesinin imkanını planlıyorsa²⁶², bu, kesinlikle Yahudi olmayanların âdetleri münasebetiyledir. Elefantin'deki yabancı etkiye maruz kalan Yahudi sömürgesi, bir kadının kocasını boşamasına müsaade ederdi. Bizzat Filistin'de bu âdet bizim çağımızın ikinci asrında, Yahuda çölünde ele geçirilen bir belge ile onaylanmıştır.

İlammurabi Kanunlarına göre Mezopotamya'da koca, münasip sözleri söylemek suretiyle karısını boşardı. Ancak, şartlara göre değişen tazminatını ödemek zorundaydı. Kadın, ancak kocanın suçunu kabul eden yasal bir karardan sonra bir boşanma hakkı elde edebilirdi. Asur hukukunda koca, hiçbir

karşılık ödemeksizin karısını boşayabilirdi. Fakat karı asla bir boşanma hakkı elde edemezdi. Asur evlilik sözleşmeleri ile açıklanan bu durum daha da karışıktır. Çünkü, onlar genellikle evliliği düzenlerken, “kadının anne-babası özel şartlarla kızlarının menfaatlerini korumalıdır” şeklinde, koca için son derece ağır şartlar ileri sürerlerdi.

Eski Ahid onlardan hiç bahsetmemesine rağmen, muhtemeldir ki İsrail’de de belirli mâlî şartlar boşanmaya ilave edilmiştir: Elefantin’deki evlilik sözleşmelerine göre, karısını boşayan koca mehiri geri isteyemez; fazladan “boşanma ücreti” (nafaka) da öderdi. Keza, kocasından ayrılan kadın da aynı “boşanma ücreti”ni öderdi. Fakat muhtemelen mehire dahil edilen kendi şahsi malını beraberinde götürürdü.

7. Zina ve Evli Olmayan Kimseler Arasındaki Cinsel İlişki

Zinanın kınanması On Emir’de²⁶³, adam öldürme ve hırsızlık gibi, kişinin komşusuna zarar verdiği yasak fiiller arasında yer almıştır. Levililer 18/20’de zina, evliliğe karşı işlenen günahlar arasında sayılmıştır: Zina kişiyi “günahkâr (iffetsiz)” yapar. Eski Doğu’nun her yerinde olduğu gibi, o dönemde İsrail’de de zina, kişinin kendi komşusuna karşı işlediği bir günah sayılıyordu. Fakat Levililer 18/20 metni, zinaya dinî bir önem ilave eder. Tekvin 20/1-13, 26/7-11’de anlatılan hikâyeler de, zinayı, Tanrı’ya karşı işlenmiş bir günah olarak tarif eder.

Eğer bir erkek zinayı evli bir kadınla yaparsa, suça iştirak edenlerin her ikisi de ölüme mahkum edilir²⁶⁴. Buna göre, evlenecek olan nişanlı bir kız bu suçu işlerse, aynen halihazırda evli olan bir kadın gibi muamele görür²⁶⁵. Çünkü, nasıl evli bir kadın kocasına aitse, o da aynı şekilde nişanlısına ait olur. Tesniye 22/23 vd; Hezekiel 16/40’a göre (karş. Yuhanna 8/5), zinanın cezası taşıyarak öldürmedir. Muhtemeldir ki, eski zamanlarda zinanın cezası yakarak öldürme idi. Yahuda, gelini Tamar’ın canlı olarak yakılmasına hükmetmişti²⁶⁶. Çünkü o, gelininin, oğlu Er’den dul kaldığı ve Levirate kanununa göre, diğer oğlu Şelah’a evlilik sözü verdiği bir sırada kendisini başka bir erkeğe teslim etmiş olduğundan şüphelenmişti.

Süleymanın Meselleri'nin²⁶⁷ en son koleksiyonu, kocasına karşı sadakatsiz olan bir kadının baştan çıkarmasına karşı genç erkekleri anne-babalarının himayesine terk eder. Böyle davranan kadından, basitçe başka bir erkeğin hanımı anlamında, "yabancı kadın" diye söz edilmiştir²⁶⁸. Bu tür aşk ölüme götürür²⁶⁹. Fakat bu "ölüm", genel olarak ahlâkî mahvolma ile eş anlamlıdır. Bu ölüm bir defaya mahsus olmak üzere, rencide edilen kocanın intikamı olarak göze çarpar²⁷⁰ ve asla zinanın yasal cezası değildir.

Süleymanın Meselleri'nin en eski kısımları zinadan nâdiren söz eder²⁷¹. Fakat zinayı fuhuşla yan yana zikreder²⁷². Fâhişelerin arkasından giden erkek malını ziyan etmiş ve gücünü kaybetmiş olur²⁷³. Ancak, kanun nazarında suç işlemiş sayılmaz. Mesela Yahuda, fâhişe olarak düşündüğü bir kadınla zevkini tatmin etmesinden dolayı ayıplanmaz²⁷⁴; onun tek hatası, gelinine karşı Levirate kanununu gözetmemiş olmasıdır²⁷⁵.

Süleymanın Meselleri 5/15-19'da kocanın hanımına karşı vefalı olması öğütlenir. Kocanın sadakatsizliği ise, sadece, evli bir kadını kendisine suç ortağı yapmak suretiyle diğer bir erkeğin haklarını ihlâl etmesi halinde cezalandırılır.

Kocaya tanınan bu ruhsatın aksine, kadının kocasını aldatması şiddetli bir şekilde cezalandırılırdı: Kadının bu yanlış davranışı, belirli Mısır ve Ugarit metinlerinde "büyük günah" olarak zikredilmiştir, ki bu "büyük günah"ı Gerar kralı neredeyse Sara ile işleyecekti²⁷⁶. Gerçekte, zina eden kadını kocası affedebilirdi; fakat aynı zamanda boşayabilirdi de. Ancak, kadının bu şekilde cezalandırılması gözden düşmesine yol açardı²⁷⁷. Bir kâhinin zinaya bulaşan kızının ateşle canlı olarak yakılması gerektiği dışında²⁷⁸, evli olmayan kadınlara tatbik edilecek zina cezası hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz.

8. Ölen Bir Erkeğin Karısı İle Onun Kardeşini veya EnYakın Akrabasını Evlendirme Yükümlülüğü (Levirate)

Tesniye 25/5-10'daki bir kanuna göre, eğer erkek kardeşler bir arada yaşarlar ve onlardan birisi bir çocuk bırakmadan ölürse, yaşayan kardeşlerinden birisi onun dul

hanımını eş olarak alır ve bu yeni evlilikten doğacak ilk çocuk hukuken ölenin oğlu olarak kabul edilirdi. Bununla birlikte kayınbirader (yani ölenin erkek kardeşi), kasabanın büyükleri huzurunda bir açıklama yaparak bu yükümlülüğü reddedebilirdi: fakat bu, yüz kızartıcı bir davranıştır. Dul kadın, “ölen kardeşinin bacasını tüttürmediği” için, kendisini kabul etmeyen erkeğin ayakkabılarını çıkarır ve onun yüzüne tükürür.

Bu yerleşmiş geleneğe levirate adı verilir. İbranice’ye “yabam (kayınbirader)” diye tercüme edilen levirate, Latince “levir”den gelir. Eski Ahid’de bu geleneğin sadece iki örneği yer alır. Yorumlanması zor olan bu iki örnek Tesniye’deki kanuna, Tamar ve Rut’un hikâyelerine ancak eksik olarak tekabül eder.

Yahuda’nın ilk doğan oğlu Er, karısı Tamar’dan bir çocuk sahibi olmadan ölür²⁷⁹. Bu dul kadınla evlenmek, Er’in erkek kardeşi Onan’ın görevidir. Fakat o, hukuken kendisine ait olmayacak bir çocuğa sahip olmak istemediği için, Tamar’la yaptığı evliliği boşa çıkarır; bu günahtan dolayı Yahve onun ölümüne sebep olur²⁸⁰. Bu durumda Yahuda, gelini Tamar’ı en genç oğlu Şela’ya vermek zorunda kalır. Ancak, Şela da bu görevden kaçır²⁸¹. Bunun üzerine Tamar, kayınpederinin kendisi ile cinsel ilişkiye girmesini sağlar²⁸². Eski zamanlara ait bu hikâye levirate yükümlülüğünü, Tesniye’deki kanundan daha müsamahasız olarak sunar; kayınbirader bu görevi reddedemez ve bu görev sırasıyla, hayatta olan en büyük kardeşlere geçer²⁸³. Tamar’ın Yahuda ile cinsel ilişkiye girmesi, bazı toplumlarda rastlanan bir uygulama olan, başka erkek çocukları olmaması durumunda levirate görevinin kayınpedere düştüğü bir dönemin kalıntısı olabilir. Büyük ihtimalle bu, kocasının soyundan çocuklar isteyen bir kadının her şeyi göze alan davranışının hikâyesi. Levirate kanunu ile go’el’e (kurtarıcı) düşen kurtarma görevini birleştirir. Tesniye 25 kanunu buna taalluk etmez, çünkü Rut’un başka kayınbiraderi yoktu²⁸⁴. Bir yakın akrabanın, kocası ölen kadınla evlenmesi ve bu yükümlülüğün belirli bir nizam içerisinde devam etmesi gerektiği gerçeği²⁸⁵, şüphesiz levirate kanununun, tam anlamıyla aileden ziyade kabile için bir mesele olduğu bir dönem veya çevreyi açıklar. Her nasılsa, evliliğin maksat ve

sonuçları bir levirate evliliğinin maksat ve sonuçlarının aynısıydı. Çünkü levirate evliliği, “ölenlerin ismini devam ettirmek için” yapılır²⁸⁶ ve bu evlilikten doğan çocuk, ölenin çocuğu sayılırdı²⁸⁷.

Bu âdetin diğer halklar, özellikle İsrail’in komşuları arasında benzerleri vardır. Hammurabi Kanunları ondan bahsetmezse de, Asur kanunları bu âdete pek çok madde tahsis eder. Buna rağmen Asur kanunları, dul kadının çocuksuz olması zorunluluğundan sıkça bahsetmemişse de, bu, metindeki bir boşluktan kaynaklanabilir. Diğer taraftan onlar, bu âdet sebebiyle, nişanlanmayı gerçekleştirilmiş bir evlilikle eşit tarzda ele alırlar. Eğer nişanlı bir erkek ölürse, onun nişanlısının ölenin erkek kardeşiyle evlenmesi gerekirdi. Hitit kanunlarından bir kısmı aynı zamanda ölen birinin hanımını onun erkek kardeşiyle evlendirme kanununa değinir, fakat daha az tafsîlatlıdır. Bu âdet, Nuzu’lu Hurriler arasında ve muhtemelen Elam’da da mevcuttu. Aynı zamanda Ugarit’te de bu âdetin delili bulunmaktadır.

Ölen birinin hanımını onun erkek kardeşiyle evlendirme geleneğinin (levirate) amacı hakkındaki tartışmanın sonu gelmeyecek gibi görünmektedir. Bazıları onu, atalara ibadetin devam ettirilmesinin bir vasıtası olarak kabul etmiş; diğer bazıları kardeşerkil toplumun bir göstergesi olarak görmüştür. Fakat diğer milletler hakkında hangisi doğru olursa olsun, Eski Ahid, kâfi gibi görünen kendi özel açıklamasını verir. Buna göre esas amaç erkeğin soyunu, “ismini”, “evini” devam ettirmektir. İşte bu yüzden, böyle bir evlilikten (levirate) doğan çocuk (muhtemelen sadece ilk çocuk), ölen adamın çocuğu sayılıyordu. Fakat yegâne düşünce bu değildi. Ayrıca bu uygulama, kanbağlarına atfedilen önemin de bir ifadesi idi. İkinci, fakat benzer bir amaç, aile mülkünün başkasının eline geçmesini önlemektir. Bu mülâhaza, aile mülkünün başkasının eline geçmemesini ölen birinin hanımını onun erkek kardeşiyle evlendirme geleneğinin bir şartı haline getiren Tesniye 25/5’de göze çarpar. Ancak, Tesniye 25/5’e göre erkek kardeşlerin birlikte yaşaması gerekiyordu ve bu, Rut’un hikâyesinde, tarlayı kurtarma hakkının niçin dul kadınla evlenme yükümlülüğü ile irtibatlandırıldığını gösterir. Aynı

neden, Yubil yılı hakkındaki yasada²⁸⁸ ve mirastan pay alma hakkına sahip olan kızlarla ilgili kanunda²⁸⁹ da göze çarpar.

C. KADINLARIN DURUMU: DULLAR

Daha önce kadının, kocasına ba'al veya "sahip" dediği söylenmişti. O aynı zamanda kocasına adôn veya "efendi" de derdi²⁹⁰. Gerçekte kadın, kocasına, efendisine hitap eden bir köle veya kralına hitap eden bir tebaa gibi hitap ederdi. On Emir, bir erkeğin hanımını, evi ve arazisi, erkek ve dişi köleleri, öküzü ve eşiği ile birlikte onun malları arasına dahil eder²⁹¹. Kocasını boşayabilir, fakat kadın bir boşanma talebinde bulunamaz; bütün hayatı boyunca o ikinci derecede kalır. Kadın, kocasından mîras alamaz; kızlar da babalarından mîras alamazlar. Ancak erkek mîrasçıların olmaması durumunda babalarından mîras alabilirler²⁹². Bir kız veya evli bir kadın tarafından yapılan bir adağın geçerli olabilmesi için kızın babasının veya kadının kocasının rızasına ihtiyaç vardır. Eğer bu muvâfakat verilmezse, bu adak geçersiz ve hükümsüzdür²⁹³.

Tüm bunlara rağmen, İsraili bir kadın asla bir köle mesabesinde değildir. Bir erkek kölelerini ve hatta kızını cariye olarak satabilirdi²⁹⁴, fakat onu bir savaş tutsağı olarak elde etmiş bile olsa²⁹⁵, hanımını asla para ile satamazdı. Koca, karısını boşayabilirdi. Fakat kadın, onun hürriyetini iade eden boşama yazışması ile korunmuştu. Pek muhtemeldir ki evli kadın, mehirin bir kısmının ve anne-babasından ne getirmişse onların, kullanmazsa bile, en azından sahibi sayılırdı²⁹⁶.

Evde bütün zor işler tabii olarak kadına düşerdi. O, sürüleri otlatır, tarlalarda çalışır, yemek pişirir, yün eğirir ve benzeri işleri yapardı. Maamafih tüm bu gözle görülür derecede ağır ve sıkıcı iş kadının değerini düşürmez, bilakis ona itibar kazandırır. Bazen, istisnâî durumlarda, bir kadın topluma ait işlerde bile görev alırdı. İsrail, kadın kahramanlar olarak Debora ve Yael'e saygı göstermiştir²⁹⁷. Atalya, senelerce Yahuda'ya hâkim olmuştur²⁹⁸. Kadın peygamber Hulda'ya kralın vezirleri tarafından fikir danışılırdı²⁹⁹. Ayrıca Yudit ve Ester kitapları, İsrail ulusunun bir kadın tarafından nasıl kurtarıldığını anlatır.

Aile içinde bir kadına saygı, onun ilk çocuğunun doğuşuyla, özellikle eğer çocuk erkekse, artardı³⁰⁰. Kocasına daha fazla bağlanır; çocukları ona itaat eder ve saygı gösterirlerdi. Kanun çocukların, babalarına karşı işlemiş oldukları suçlar kadar, annelerine karşı işledikleri suçları da kınamıştır³⁰¹. On Emir³⁰² babaya ve anneye eşit derecede saygı gösterilmesini emretmiştir³⁰³. Hikmet kitapları, bir kimsenin annesine göstermesi gereken saygı üzerinde ısrar eder³⁰⁴. Ve aile hayatının mahremiyeti hakkında bize bir fikir veren nâdîde pasajlar gösteriyor ki, İsraili bir hanım kocası tarafından sevilir ve dinlenir; kocası tarafından ona diğer eşleri ile eşit muamele gösterilirdi. Samuel'in annesi³⁰⁵ ve Şunemli kadın³⁰⁶ veya Tobias'ın kitabındaki iki yaşlı çift buna örnek teşkil eder. Ve şüphe yok ki, bu, normal bir tablodur. Tekvin'de Tanrı'nın, kadını, kendisine yapışmak (bağlanmak) zorunda olan erkeğe bir yardımcı olarak yarattığı sözü, kutsal bir şey gibi saklanan öğretinin samîmî bir yansıması idi³⁰⁷. Süleymanın Meselleri'nin son kısmı, çocukları tarafından hayır dua edilen ve kocası tarafından da iftihar edilen iyi bir ev hanımının övgülerini ihtiva eder³⁰⁸.

Bununla birlikte bir İsraili hanımın sosyal ve yasal durumu, büyük şehirlerde oturan bir hanımın durumundan aşağı yukarı daha düşüktü. Mısır'da hanım, genellikle ailenin başı sayılıyordu ve böyle bir pozisyonun gerektirdiği bütün haklara sahipti. Babil'de kadın mal mülk sahibi olur, yasal görev alır, sözleşmelerde taraf olur ve hatta kocasının mîrasından belirli bir hisseye sahip olurdu.

Elefantin'deki sömürgeci, yani öyle yabancı bir tesir altında, Yahudi kadını belirli sivil haklara sahipti. Daha önce de söylediğimiz gibi o, boşanma hakkı da elde edebilirdi. Aynı zamanda, kendine ait malı mülkü bulunduğu için, vergi mükellefi bile olurdu (uzun bir vergi mükellefleri listesinde otuz iki kadın ismi vardır). İçinde kazanan tarafların kadınlar olduğu para mübadelesi (kambyo vb.) ve teberrû gibi işler hâlâ devam etmektedir.

Dulların durumu bazı özel yorumları gerektirir. Bir kadın tarafından yapılmış bir antlaşma, kocasının ölümünden sonra da devam ederdi³⁰⁹. Ölen birinin hanımını onun erkek kardeşiyle evlendirme kanununa (levirate) göre çocuksuz bir dul, kocasının ailesinin bir parçası olarak yaşamaya devam

ederdi. Eğer ölenin erkek kardeşi (levir) yoksa, kocası ölen kadın, ikinci evliliğinden önceki süreyi kendi anne-babasının yanında geçirerek, aile dışından³¹⁰ birisiyle yeniden evlenebilirdi³¹¹. Bununla beraber Tamar'ın hikâyesi gösterir ki, bu dönemde bile kayınpederinin onun üzerindeki yetkisi devam ederdi³¹². Dul kalan kadın, en azından bir süre yas tutardı³¹³. Yas tutma süresinin ne kadar devam ettiği bilinmemektedir. Fakat Yudit'in yaptığı gibi, yas tutmaya üç yıldan fazla devam etmek istisnâî bir durum gibi görünmektedir³¹⁴.

Yudit zengin bir duldu. Daha yaygın olarak dullar, özellikle yardıma muhtaç çocukları olanlar, acınacak bir durumda idiler³¹⁵. Bu yüzden onlar dinî kanunla korunur ve halkın hayırseverliğine emanet edilirdiler. Öksüzler ve orada ikamet eden yabancılarla birlikte gerçekte onların hepsi çok geçmeden kendilerine yardım edecek bir aileye sahip olurlardı³¹⁶. Mezmurlar 146/9'a göre bizzat Tanrı onların koruyucusudur.

D.ÇOCUKLAR

1. Çocuklara Karşı Tutum

Modern Filistin'de bir köylü veya Bedevi düğününde bazen bir nar, evin eşiğinde veya çadırın kapısında parçalara ayrılır; taneleri, evlenecek çift için arkadaşlarının temenni ettiği pek çok çocuğu sembolize ederdi.

Eski İsrail'de çok çocuğa sahip olmak gıpta edilen bir onur idi ve düğünde misafirler genellikle evlenecek çiftin geniş bir aileye sahip olması temennisinde bulunurlardı. Rebeka, ailesinden ayrılırken ona, "ey kız kardeşimiz, binlerce on binler anası ol ve zürriyetin kendilerinden nefret edenlerin kapılarını miras alsınlar!"³¹⁷ sözleriyle hayır duada bulunulmuştu. Boaz Rût ile evlenirken, onun genç karısının Rahel ve Lea -ki bu iki kadın İsrail evini inşa ettiler- gibi olması isteği dile getirilmiştir³¹⁸. Önce İbrahim ve sonra da İshak, nesillerinin gökteki yıldızlar gibi sayısız olacağı vaadini almışlardı³¹⁹. Tanrı Hacer'e de, onun neslini çoğalttıkça çoğaltacağı sözünü vermişti.³²⁰ Çocuklar "insanın tâcıdır"³²¹ ve oğullar "sofranın etrafındaki zeytin

fıdanlarıdır³²², “onlar yiğidin elindeki oklar gibi bir mükafattır; ok kılıfı onlarla dolu olan adama ne mutlu”³²³.

Diğer taraftan kısırlık bir sıkıntı³²⁴ ve Tanrı’dan bir ceza³²⁵ ya da bir yüz karası (utanç verilesi) olarak kabul edilirdi, ki Sara, Rahel ve Lea -bunların hepsi-hizmetçilerinin kendi kocalarına doğurduğu çocuğu evlat edinmek suretiyle kendilerini bu utançtan temizlemeye çalışmışlardır³²⁶.

Bütün bu metinler gösteriyor ki İsraililer, aile soyunu ve talihi devam ettirmek ve atalara ait mirası korumak için ekseriyetle erkek çocuk istemişlerdir. Kız çocuklarına daha az itibar edilirdi; onlar evlendiklerinde aileyi terk ediyorlardı ve bu yüzden bir evin gücü onun kız çocuklarının sayısı ile ölçülmezdi.

Erkek çocuklar arasında en yaşlısı belirli imtiyazlara sahipti. Babası hayatta iken en büyük erkek kardeş, diğer kardeşlerinin önceliğini (kıdem) alırdı³²⁷. Babasının ölümünde de mirastan iki hisse alır³²⁸ ve ailenin reisi olurdu. İkizlerden ışığı ilk gören daha büyük sayılırdı³²⁹. En büyük oğul, Ruben’in babasının cariyesi ile yasak cinsel ilişkiye girdiği gibi, ağır bir suç işlediğinde ilk evlat olarak doğmuş olma hakkını kaybeder³³⁰ veya, Esav’ın ilk doğum hakkını Yakub’a satmak suretiyle yaptığı gibi³³¹, o haktan feragat edebilirdi. Fakat en büyük oğul, babası tarafından yapılacak bir kayırmacılığa karşı kanun tarafından korunmuştu³³².

Bununla birlikte, en büyük oğulun yerinin daha küçük olan biri tarafından alınması (daha küçüğün, büyüğün yerine geçmesi) Eski Ahid’de sık sık tekrerrür eden bir konudur. Yakub ve Esav, Peres ve Zerah’tan ayrı olarak, diğer pek çok örnek zikredilebilir. İsmail değil de, İshak babasının mirasına konmuştur. Önce Yusuf sonra da Benyamin babasının gözdesi olmuştur; Efraim Manasse’den üstün tutulmuştur; ailesinin en küçüğü olan Davud tüm erkek kardeşleri arasından seçilmiştir. Kendisi de, krallığı en küçük oğlu Süleyman’a bırakmıştır. Bazıları bu örnekleri en büyük evlat hakkına karşı olma (muhalefet etme) gibi bir âdetin işaretleri olarak telakki edecektir. Böyle bir âdet bazı topluluklar arasında mevcuttur ve bu âdet en küçük oğlu varis kabul eden sistem olarak bilinir; çünkü miras ve babanın hakları en küçük oğula geçer. Fakat İsrail tarihinden aktarılan örnekler

alışılmış hukuka göre istisnâidir ve sadece yasal âdetle, bir babayı yaşlı döneminde doğan bir oğula daha fazla düşkün olmaya sevk eden sevgi arasındaki gerilimi vurgular³³³. Dahası, Kitab-ı Mukaddes açıkça bu hikâyelerin, Tanrı'nın seçiminin mutlak olarak haksız ve son derece keyfî olduğu gerçeğine vurguda bulunduğunu ifade eder: Tanrı, Hâbil'in takdimesini kabul etmiş ve büyük kardeşi Kabil'inkini reddetmiştir³³⁴; Yakub'u sevmiş ve Esav'dan nefret etmiştir³³⁵; Davud'a işarette bulunmuş³³⁶ ve krallığı Süleyman'a vermiştir³³⁷.

İlk çocuk, evliliğin ilk meyvesi olduğundan, Tanrı'ya aitti. Bir sürünün ilk doğanı da kurban edilirdi. Fakat insanların ilk doğan çocukları fıdye karşılığı kurtarıldı³³⁸. Çünkü İsrail'in Tanrısı çocukların kurban edilmesinden nefret ederdi³³⁹. Dolayısıyla Levililer, halkın ilk doğanları yerine bedel olarak Tanrıya takdis edilmişlerdi³⁴⁰.

2. Doğum

Çıkış 1/16'daki müphem bir metne göre doğum sancıları çeken bir kadın belki de birbirinden belirli bir uzaklığa konulmuş iki taş üzerine otururdu. Bu taşlar, Rabbinik dönemlerde zikredilen ve Doğu'nun bazı kesimlerinde hâlâ kullanılan doğum sandalyesine denk olurdu. Tekvin 30/3'te Rahel, Bilha'dan, kendi dizleri üzerinde doğurmasını ister. Tekvin 50/23, "Manasse'nin oğlu Makir'in çocuklarının Yusuf'un dizleri üzerinde doğduğunu ve doğum gününe lanet okuyan Eyüb'ün, kendisini almak isteyen iki diz gördüğü gerçeğine hayıflandığını³⁴¹ söyler. Buradan hareketle bazı yazarlar doğumun bazen diğer bir şahsın, bir ebe veya bir akrabanın dizleri üzerinde vuku bulduğu ve bu âdete gerçekte İsrail dışında rastlandığı sonucunu çıkarmışlardır. Fakat muhtemelen daha basit bir açıklamaya göre, Rahel ve Yusuf hakkındaki metinler evlat edinmeye işaret etmiş olmalı³⁴² ve Eyüb 3/12, çocuğunu emziren bir annenin dizlerine işaret eder.

Çıkış 1/19'dan, bugün Filistin köylüleri ve Bedeviler arasında ekseriyetle meydana geldiği gibi, İsrail kadınlarının kolay doğum yaptığı sonucunu çıkarabiliriz. Fakat bu diğerlerinden ayrı tutulmuş metin, Tekvin 3/16'da, "sen çocuk doğururken zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle

artıracağım ve ağrı ile çocuk doğuracaksın” şeklinde kadına karşı söylenen beddua ile yan yana konulduğunda az ağırlık taşır. Bu ortak tecrübe idi ve doğum sancıları peygamberler tarafından, mecâzî bir anlamda, sık sık kullanılmıştır³⁴³. Doğum esnasında anneye bir ebe tarafından yardım edilirdi³⁴⁴ ve Çıkış 1/15, profesyonel ebelerin bulunduğunu gösterir. Yeremya 20/15’e göre³⁴⁵ baba, doğum sırasında orada bulunmazdı.

Doğumdan sonra bebek yıkanır, tuzlanır -Filistin köylüleri hâlâ tuzun çocukları güçlü yapacağını söylerler- ve kundak elbiselerine sarılırdı³⁴⁶. Genel bir kâide olarak çocuk annesi tarafından emzirilirdi³⁴⁷. Fakat bazen Mezopotamya ve Mısır’da olduğu gibi, bir dadiya da verilebilirdi³⁴⁸.

Çocuk, günümüzdekine nazaran çok daha sonra sütten kesilirdi³⁴⁹. II. Makkabiler 7/27’ye göre bir çocuk üç yaşında sütten kesilmişti. Bu, eski Babil’de de âdetti. İshak’ın sütten kesilişi bir ziyafetle kutlanmıştı³⁵⁰.

3. Çocuğa İsim Verme

Doğumdan sonra çocuğa derhal bir isim verilirdi. Bu isim çoğunlukla anne tarafından³⁵¹, fakat bazen de baba tarafından belirlenirdi³⁵². İsim vermeyi sünnete, sekiz gün sonraya kadar erteleme âdeti Yeni Ahid dönemlerine kadar kaydedilmemiştir³⁵³.

İlkel topluluklar arasında ve eski Doğu’nun her yerinde isim bir şeyin özüne işaret ederdi: Bir şeye isim vermek onu bilmek ve bu yolla onun üzerinde etkiye sahip olmak demektir. Yeryüzü cennetinde Tanrı insanların hayvanlara isim vermelerine izin verdiğinde³⁵⁴, bu, Tanrının onları insanın hükmü altına koymuş olmasının bir işareti sayılmıştı³⁵⁵. Bir kimsenin ismini bilmek ona zarar verebilmek (ki ilkel topluluklar arasındaki “tabu isimler” ve Mısırlılar arasındaki gizli isimler buradan gelir) veya ona iyilik yapabilmek demektir (meselâ Tanrı Musa’yı ismiyle tanımıştı³⁵⁶). Mü’mîn’in, kendi Tanrısının gerçek ismini bilmesinin niçin o kadar önemli olduğunun sebebi budur³⁵⁷ ve bu tüm Doğu dinlerinde rastlanan bir özelliktir. Son olarak, isim özü tanımladığından, onu taşıyanın karakterini ve kaderini açığa vurur. Böylece isim bir umut ifadesi veya

insanların kaba etimolojilerle yorumlamaya çalıştıkları bir sembol olur.

Bazen belirli bir doğum olayı bir çocuğun ismine ilham kaynağı olurdu. Bu doğum olayı, çocuğu doğuran anneyi ilgilendirebilirdi: Havva ilk çocuğuna Kain (Qain) adını vermişti, çünkü o bir erkek "kazanmıştı" (ganah)³⁵⁸. Yakub'un oğullarının isimleri benzer bir hikâyeyi anlatır³⁵⁹. Doğum yaparken ölen Rahel, oğluna Ben-Oni, "kederimin çocuğu" adını vermişti; fakat Yakub bu uğursuz ismi, "Sağ elin çocuğu" anlamına gelen Benyamin'e çevirmişti³⁶⁰. İsim verme babayı nâdiren ilgilendirirdi. Musa, oğluna Gerşom adını vermişti. Çünkü o, Musa bir yabancı (ger) iken, yabancı bir diyarda yaşarken doğmuştu³⁶¹. Bazen çocuğun kendisi isim verme fırsatını sağlayabilirdi: Yakub, henüz annesinin rahminde iken ikizinin topuğunu (ageb) yakalayıp³⁶² onun yerini aldığından (agab)³⁶³ kendisine bu isim verilmiştir; Peres, bir gedik (peres) açarak doğmuştu³⁶⁴. Son olarak, çocuğa isim vermeye sebebiyet veren bu olay doğumla çağdaş bir olay olabilir: Finehas'ın karısı, Filistinlilerin Ahit Sandığını ele geçirdiklerini işittiği sırada bir erkek çocuk doğurdu ve ona, "izzet gitti" anlamına gelen Ikabod adını verdi³⁶⁵. Biz, son örnekle Osce ve İşaya'nın, çocuklarına verdikleri sembolik isimleri karşılaştırabiliriz³⁶⁶.

Bu isimlerin açıklamasında Kitab-ı Mukaddes, ekseriyetle olaydan sonra oluşturulan ve isim verilen şahsın bazı hayâlî özellikleri ile doğrulanan, yaygın bir etimoloji verir. Bu husus, çok sayıda örnek için kesin olarak doğrudur. fakat her zaman ve zorunlu olarak böyle değildir. Doğumu ile ilgili olaylardan sonra bir çocuğa isim verme konusundaki aynı âdet, günümüz Arapları da dahil, pek çok topluluk arasında geçerlidir. Böylece, sadece kız çocukları doğurmuş olan bir kadın dördüncüye Za'uleh (sinir bozan) ve sekizinciye Tamam (Yeter); kız çocuğu şiddetli bir sabah çiy'inde doğan bir erkek ona Endeyeh (çiy dolu) adını verebilirdi. Çocuğun fizikî görünüşünden çıkarılan: Nahor, "horlayan", Qareah "kel" ve Paseah "topal" gibi manalara gelen isimler son derece nâdirdir. Modern bir örnek olarak, çocuğunu gördüğünde, "fakat bu çocuk bir zenci (habeş)!" diyerek hayretini ifade eden, böylece yakınlarının da çocuğa

Habeş adını verdikleri, Kudüs bölgesinden bir kadın örneğini bunlarla karşılaştırabiliriz.

Hayvanların isimleri, özellikle ilk asırlarda yaygın olarak kullanılırdı: Rahel “koyun”, Deborah “arı”, Yona “kumru”, Aiihah “akbaba”, Shephuphan “engerek yılanı”, Kaleb “köpek”, Nahesh “yılan”, Eglah “düve”, Akbor “fare” vs. gibi. Bazı yazarlar, esas itibarıyla bu isimlerin kabilelerin isimleri ve dolayısıyla ilkel totemizmin delilleri olduklarını iddia etmişlerdir. Bununla beraber, gerçekte bu isimler kabilelerin değil, fertlerin isimleridir ve totemizmin diğer izlerine rastlanmadığı bir devre aittir. Dahası, benzer isimler eski Araplarca biliniyordu ve bu isimlere günümüz Bedevileri arasında da rastlanır. Bu isimlerden bir kısmı tanımlayıcı veya bir arzu ifade edicidir: Deborah adı verilen bir kız, bir arı kadar meşgul anlamına gelecek; Kaleb, Shephuphan veya Aiihah adı verilen bir erkek çocuk düşmanlarına karşı bir köpek, bir engerek yılanı veya bir akbaba gibi güçlü ya da korkunç olacaktır. Yine, bir çocuğa, onun doğumu esnasında görülen ilk hayvandan sonra isim verilebilir; bu âdet günümüz Bedevileri arasında hâlâ geçerlidir.

Bitkilerden alınan isimler daha da azdır: Elön “meşe ağacı”, Zeitan “zeytin”, Qös “diken” ve Tamar “palmye ağacı” anlamına gelir. Bu isimler aynı şekilde hayvanların isimleri olarak da açıklanabilecektir.

İsimlerin en önemli bölümü “theophoric” olanlar, yani bir tanrısal isim veya ünvan ihtiva edenlerdir. İsimlerden bir kısmı “Baal” ile birlikte oluşturulmuştur; Baal zaman zaman Yahve’nin bir sıfatı olabilir, çünkü “efendi” anlamına gelir. Fakat Baal, çoğunlukla Kenan Tanrısı’nın ismi olmuştur. Bu isimlerin oranı, özellikle kuzey krallığının dininin senkretizmle bozulmuş olduğu bir döneme ait olan Sâmiriye ostraka’sında yüksektir. Bu isimler krallık döneminden sonra kullanılmaz olmuştur. Yahvizm’in etkisi altında bir kısmı metinlerde değiştirilmiş, “Baal”ın yerini “El” veya “Yahve” almıştır. Diğer taraftan bu isimler, Ishbaal’ın Ishbosheth’e, Yerubbaal’ın Yerubbosheth’e ve Meribbaal’ın Mephibosheth’e dönüştürülüşünde olduğu gibi, halka ait (umumi) okuyuş amacı doğrultusunda düzeltilmiş olabilirler.

Daha yaygın olanı İsrail'in ulusal Tanrısı'ndan çıkarılan, O'nun isimleri El veya Yahve ile (kısaltılmış şekillerde) veya bazı lakap ya da sıfatlarla ifade edilen isimlerdir. Bunlar bu ilahî sözcükten (Tanrı) ve bir fiilden (ya da, daha az sıklıkla bir isim veya sıfattan) oluşturulmuşlardır. Dinî bir düşüncüyü, Tanrı'nın gücünü veya merhametini, O'ndan beklenen yardımı, O'nunla yakınlık duygusunu ifade ederler. Şüphesiz bu isimlerin günlük kullanımı onların mana ve ehemmiyetinin hafifletilmesine sebebiyet vermiştir. Fakat bu isimler dinî uyanış dönemlerinde çok daha yaygın olarak kullanılmış ve bir kısmı, meselâ Sürgün esnasında veya Sürgün dönüşü gibi, bir çağın belirli dinî durumunu yansıtır. Bu gerçekler, o isimlerin gerçek anlamlarının unutulmamış olduğunu gösterir.

Tanrısal isim veya unvan ihtiva eden (theophoric) isimler kısaltılmış olabilir, tanrısal unsur (küçültme ve sevgi isim şekillerine ait sözcüklerle) anlaşılabilir: Meselâ, "Yahve vermiştir" anlamına gelen "Natanyahu" yerine, "verilmiş olan" anlamına gelen Nathan; "Yahvenin hediyesi" anlamına gelen Mattanyahu yerine "hediye" anlamına gelen Mattan gibi.

Kitab-ı Mukaddes dönemlerinin sonuna doğru baba ya da dede adından türetilmiş bir isim verme âdeti ortaya çıkmıştır, yani çocuğa büyük babasının (daha az sıklıkla babasının), büyük dedesinin veya amcasının ismi verilirdi. Bunların önce Elefantin'de, sonra da M.Ö. 3. yüzyılda Yahuda'da (Roma İmparatorluğunda Filistin'in güney kısmı) örneği mevcuttur ve bu âdetin milâdî tarihin başlangıcında yaygın olduğu görülmektedir³⁶⁷.

Bazen İsrailîler veya Yahudiler, sadece Filistin dışındaki yerleşim yerlerinde değil, bizzat Filistin'de de doğuştan yabancı isimler alırlar. Sürgünden sonra Martha, Tabitha, Bar-Tolomai vs. gibi Aramca isimler göze çarpar ve bu tür isimler Yeni Ahid döneminde çok yaygındır.

Greko-Romen döneminde bir kimse, meselâ Salome Alexandra, John Mark gibi, bir Yahudi ismine ilaveten bir Yunan veya Romalı ismi alabilirdi. Bazen isim Yunanca'ya çevrilir (mesela Mattanyah, Theodotos olurdu) veya Sâmi isme (Jesus veya Maria gibi) Yunanca bir şekil verilirdi.

Bir kimse büyüdüğünde ismini değiştirebilirdi. Kitab-ı Mukaddes bu değişikliklerin bir kısmını tanrısal müdahaleye atfeder. Yakub'un ismi, Tanrı ile güreştiği için İsrail'e dönüştürülmüştü³⁶⁸. Abram ve Saray'ın isimleri İbrahim ve Sara'ya çevrilmişti³⁶⁹. Bunlar sadece aynı isimlerin lehçe şekilleriydi; fakat eğer bir kimse yukarıda tartışılan isimlerin anlamını hatırlarsa, bir isim değişikliği şahsın kaderindeki bir değişikliğe işaret ederdi³⁷⁰. Daha önce gördüğümüz gibi, bir kimseye isim vermek, başka bir kimsenin onun üzerindeki otoritesini öne sürmek anlamına geliyordu ve bu, bir efendi tarafından empoze edilen isim değişikliklerini açıklar. Firavun Yusuf'a, Zafenat-paneah adını vermişti³⁷¹. Harem ağalarının reisi Daniel, Hananya, Mişael ve Azarya'nın isimlerini Baltasar, Şadrak, Meşak ve Abed Nego'ya çevirdi³⁷². Firavun Elyakim'i Yahuda kralı olarak tayin ettiğinde, onun adını değiştirip Yehoyakim koydu³⁷³. Benzer şekilde Nabukadnezar, tahta çıkardığı Mattanya'nın ismini Sedecias'a (Tsedekiya'ya) çevirdi³⁷⁴. Bu son örnekler İsrail'de taç giyme töreni ismi problemini, kralla irtibatlı olarak ele alınması gereken bir konuyu ihtiva eder.

4. Çocuğun Sünnet Ettirilmesi

Sünnet, sünnet derisinin giderilmesidir. Levililer 12/3 kanununa ve Rahiplerin İbrahim'le yapılan ahidle ilgili rivayetine göre³⁷⁵, sünnet merasiminin doğumdan sonra sekizinci günde icra edilmesi gerekirdi. Aynı rivayet, İshak'ın da gerçekte doğumundan sonraki sekizinci günde sünnet edilmiş olduğunu söyler³⁷⁶. Çıkış 4/35 ve Yeşu 5/2-3'e göre, sünnette, çakmaktaşıdan yapılmış bıçaklar kullanılırdı, ki bu rivayetler bu âdetin ne kadar eski olduğunu gösterir. Bununla birlikte, daha sonra metal âletler kullanılmaya başlanmıştır.

Sünnet operasyonu baba tarafından³⁷⁷ ve Çıkış 4/25'in istisnâî durumunda olduğu gibi anne tarafından yapılırdı. Son zamanlarda bir doktor ya da bir uzman tarafından icra edilirdi³⁷⁸. Sünnetin icra edilmesi gereken yer konusunda herhangi bir kural yoktur. Fakat sünnet, kutsal mekanda veya bir rahip tarafından asla yapılmamıştır. Yetişkinlerde sünnet yarası sadece birkaç günlük dinlenmeden sonra iyileşirdi³⁷⁹.

İsraillilere sadece kendi erkek çocuklarını değil, ister yerli ister yabancı olsun, hizmetçilerini de sünnet ettirmeleri emredilmişti³⁸⁰. Hizmetçiler veya orada ikamet eden yabancılar olup olmaması fark etmez, sadece sünnetli yabancılar İsrail ulusunun bayramı olan Pesah'a katılabilirlerdi³⁸¹. Kitab-ı Mukaddes rivayetine göre sünnet, ilk defa, Kenan'a girişlerinden sonra İbrahim'in kabilesi tarafından icra edilmişti. Tanrı, sünneti, İbrahim'le yapmış olduğu ahdin bir işareti olarak emretmişti³⁸². Atalar bu âdeti riayete devam ettiler³⁸³ ve Yeşu 5/4-5, sünnet âdetinin Mısır'daki kalış süresi boyunca da devam ettirildiğini söyler. Diğer taraftan, Çıkış 4/24-26'daki hikâyeye göre Musa sünnet ettirilmemişti. Bu âdet çölde unutulmuş, fakat vâdedilen toprağa girişle birlikte eski halini almıştı³⁸⁴.

Eski Doğu'da sünnet uygulamasının ne kadar geriye gittiğine karar vermek zordur. Çünkü eldeki mevcut deliller güvenilir ve birbirine zıttır. Mısır'da, heykeltraşlık sanatında rastlanan yapma kabartmalar bu âdetin M.Ö. 3 binli yıllardan kalma olduğunu gösterir ve metinler ondan bahseder. Herodot sünnetten söz etmiştir; bununla birlikte mumyalardan bazıları sünnetli değildir. Sünnet'in tabii olarak rahipler için zorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Yeşu 5/9, sünnetli olmamayı "Mısır'ın utancı" olarak tanımlar gibi görünmektedir. Diğer taraftan, Yeremya 9/24-25, Mısırlıları Yahuda, Edom, Ammon, Moab ve Araplarla birlikte bedenlen sünnetli fakat kalpte sünnetsiz olarak zikreder. Hezekiel 32/21-30 Firavun ve ordusunu, Asurlular, Elamlılar, Meşek ve Tubal'ın aşiretleri; Edomlular, tüm şimal beyleri ve tüm Saydalılar ile beraber, sünnetsizlerle Şeol'e gönderir. Flavius Yosephus, Edomluların, John Hyrcanus tarafından sünnet olmayı kabul etmeye zorlandıklarını söyler. Fakat, eğer biz Herodot'a inanacak olursak, Fenikelilerin ve Filistinli Suriyelilerin tamamı sünnetli idi. Aristophanes, Fenikeliler hakkında aynı şeyi söyler. İslâm öncesi şairlere göre eski Araplar sünnetli idi ve Sözde Yazar (Suriyeli teolog) Bardesanus, Romalıların bu uygulamayı Arabistan'da yasaklamaya çalıştıklarını söyler.

İsraillilerin Filistin'de doğrudan temas halinde bulunduğu halklar içerisinde Filistinliler sünnetsiz idiler³⁸⁵ ve bazen onları tanımlamak için (herhangi bir ilave yapmaksızın sadece) "Sünnetsiz" terimini kullanmak

sadece) “Sünnetsiz” terimini kullanmak yeterlidir³⁸⁶. Bu kullanım, Filistinlileri, asla o şekilde tanımlanmayan ve bu yüzden sünnet olmuş olmaları muhtemel olan Kenanlılardan ayırır. Şüphesiz İsraili genç kızlarla evlenebilmek için kendilerini sünnet ettirmek zorunda kalan Şekemlilere dair bir olay vardır³⁸⁷. Fakat Tekvin 34/2’ye göre Şekemliler, “Hivvîler (Yunanca metinde Horiler)” idiler. Bu rivayet, onların halk arasında Sâmi olmayan bir yerleşme bölgesi meydana getirmiş olduklarını gerektirir.

O takdirde, öyle görünüyor ki İsraililer, yerlerini zaptettikleri veya Filistin’de kendileriyle karıştıkları Sâmi halktan, onların sünnetsiz oldukları gerçeğiyle ayırt edilmemişlerdi. Aksine, İsraililer bu âdeti Kenan’a yerleştiklerinde benimsemiş görünüyorlar³⁸⁸, fakat onlarla birlikte bu uygulama özel bir dinî anlam kazanmıştır.

Esasında ve genel bir kural olarak sünnet, evlilik öncesinde bir üyeliğe kabul töreniymiş gibi görünmekte ve sonuç olarak, bir erkeği kabilenin müşterek hayatına başlatmaktadır. Bu tespit, günümüzde sünneti tatbik eden pek çok Afrika kabilesi için kesinlikle doğrudur ve büyük bir ihtimalle, sünnetin ergenlik çağına icra edildiği eski Mısır için de doğrudur. Bu âdet, başlangıçta İsrail’de de aynı amaca sahip olmuş olmalıdır. Şekemlilerin hikâyesi, sünneti özellikle evlilikle ilişkilendirir³⁸⁹. Çıkış 4/24-26’daki karmaşık olay, aynı zamanda evliliğe işaret eder gibi görünür. Çünkü Musa’yı sünnet eder gibi görünmek onu bir “kan damadı” yapar. Ayrıca, damat veya damat ve kayınpeder karşılığında kullanılan İbranice kelimelerin tamamının, Arapça’da “sünnet etmek” anlamına gelen aynı kökten, “hatan”dan türetilmiş olduğunu ilave edebiliriz.

Sünnet kelimesinin mecâzî kullanımları bu yorumu teyit eder: “Sünnetsiz kalp”³⁹⁰, anlamayan bir kalptir³⁹¹. “Sünnetsiz kulak”, duymayan bir kulaktır³⁹²; “sünnetsiz dudaklar”, konuşamayan (güzel söz söyleyemeyen) dudaklardır³⁹³.

Sünnetin bu anlamı, operasyonun doğumdan hemen sonra icra edilmesi halinde ortadan kalkmış olmalıdır. Bütün bunlardan başka, din, bu merasime daha yüce bir anlam vermiştir. Sünnet, grubun hayatına, İsrail toplumunun hayatına katılmanın bir işareti idi³⁹⁴. Bundan hareketle sünnet bir mecburiyet ve Tanrı’nın İbrahim’le ve onun

bir mecburiyet ve Tanrı'nın İbrahim'le ve onun torunlarıyla yapmış olduğu ahdin bir işareti olarak emredilmiştir³⁹⁵.

Bununla beraber, sünnetin dinî önemi ancak tadrîcî olarak artmıştır. Pentatök kanunları sünnete, Pesah'la bağlantılı olarak³⁹⁶, kadınların doğumdan sonra temizlenmesi ile birlikte³⁹⁷ ve ağaçların ilk meyveleri ile mukayese edilen bir terim olarak sadece tadrîcî referanslarda bulunur. Ancak Sürgün esnasında sünnet, İsrail ve Yahve'ye ait olan bir erkeğin ayırt edici özelliği olmuştur. Şu açıklamayı anlamak zor değildir: Bir taraftan Sürgündekiler, sünneti tatbik etmeyen halklar arasında yaşıyorlarken, aynı zamanda açıkça bu âdet Filistin'i çevreleyen uluslar arasında devamlı olarak yasaklanıyordu. Şüphesiz bu, Hezekiel 32/30'da Saydalıları sünnetsizler arasında sayan eski referansların sebebini izah eder. Keza Yudit 14/10'a göre Ammonîler de öyleydi ve Yosephus'a göre John Hyrcanus Edomluları, sünnet olmaya zorlamıştı. Aynı yazar, kendi zamanında, Yahudilerin, Filistin'in kendilerini sünnet ettiren yegâne sakinleri olduklarını ilave eder.

Tanrı ile yapılan ahdin bir işareti olarak sünnetin önemi, bu vesile ile çok daha kuvvetli bir şekilde vurgulanmıştır. Mühtediler onu kabul etmeye zorlanırdı³⁹⁸. Yahudi inancını kabul ettikleri zaman sünnet ettirilen putperestlere dair ilk referanslara Yudit 14/10 ve Hezekiel 8/17'de (Yunanda) rastlanır. Her ikisi de daha sonraki dokümanlardır. Yeni Ahid dönemlerinde sünnet görevi Sabbat kanunundan önce gelmeye başladı³⁹⁹.

Bu âdet, putperestleri (Martial, Persius, Horace) hor görme düşüncesini canlandırdı ve sünneti kabul etmeyen Yunan âdetlerinin istilâsıyla mücadele etmeyi zorunlu kıldı. Antiokus Epifanes sünneti Filistin'de yasakladı ve emirlerine karşı gelenlere ağır cezalar verdi⁴⁰⁰. Gerçekte, Helenistik usullere tâbi olan Yahudiler sünnet işaretlerini gizlemeye çalıştılar⁴⁰¹.

5. Çocukların Eğitimi

Çocuk, ilk yıllarında, hatta sütten kesildikten sonra⁴⁰² ve yürümeyi öğrenirken⁴⁰³ annesinin veya dadısının bakımına bırakılırdı. Küçük İsrailli, zamanının pek çoğunu

kendi yaşındaki erkek veya kız çocuklarıyla sokak veya meydanlarda oynayarak geçirir⁴⁰⁴, şarkı söyler, dans eder veya örneklerine kazılarda rastlanan toprak şekillerle oynardı. Öyle görünüyor ki, kız çocukları daima oyuncak bebeklerle oynaya gelmişlerdir.

Çocuğuna eğitimin ilk esaslarını, özellikle onların ahlâkî formasyonunu veren anne idi⁴⁰⁵. Anne, gençlik döneminde de çocuklarına tavsiyelerde bulunmaya devam edebilirdi⁴⁰⁶. Fakat erkek çocuklar erkeklığe doğru ilerlerken, genellikle babalarına havale edilirdi. Babanın en kutsal görevlerinden birisi, oğluna dinin hakikatlerini öğretmek⁴⁰⁷ ve ona genel bir eğitim vermektir⁴⁰⁸. Bu eğitimde kırbaç ve değnek rol oynardı⁴⁰⁹.

Yazı, erken bir tarihte genel olarak kullanılırdı. Profesyonel yazıcılar dışında, sarayda yönetim için istihdam edilenler⁴¹⁰ ve Baruh gibi özel sekreterler⁴¹¹, İzabel⁴¹² ve İşaya'nın⁴¹³ hikâyelerine göre yönetici sınıfın üyeleri yazı yazabilirlerdi. Ancak bunlar yazı bilen yegâne kimseler değillerdi: Sukkot'lu genç bir erkek, Gideon'a, kabilesinin bütün reislerinin isimlerini yazılı olarak verebilirdi⁴¹⁴ ve Tesniye 6/9, 11/20'deki emir, her aile reisinin yazı yazabildiği ihtimalini vermektedir.

Bununla beraber, eğitimin çoğunluğu sözlü olarak yapılırdı. Öğretmen konusunu anlatır, açıklamalarını verir ve sorular sorardı. Öğrenciler de konuyu tekrar eder ve sorular sorar ya da sorulara cevap verirlerdi⁴¹⁵. Bu eğitim metodu Rabbilerin idaresinde devam etmiştir ve günümüzde Kur'ân okullarında da mevcuttur.

Eğitimin muhtevası çok geneldi. Baba, ulusal gelenekleri (ki aynı zamanda dinî gelenekler de vardı) ve atalarına verilen tanrısal emirleri⁴¹⁶ oğluna aktarırdı. Çocuklara, aynı zamanda, Davud'un Saul'a ve Yonatan'a⁴¹⁷, Makkabîlerin günlerinde hâlâ okunan⁴¹⁸ mersiyeleri gibi edebî metinler de öğretilirdi.

Baba aynı zamanda oğluna profesyonel bir eğitim verirdi. Uygulamada, meslekler genellikle irsî olup sanatlar aileye ait iş yerinde babadan oğula geçerdi. Bir Rabbi şunu söylemek zorundaydı: "Oğluna faydalı bir meslek (sanat) öğretmeyen kimse, onu bir hırsız olarak yetiştiriyor demektir".

Babanın eğitimle ilgili bu rolü, görevleri öğretmenlik olan rahiplere niçin “baba” denildiğini⁴¹⁹ açıklar. Bu, aynı zamanda, Firavunun danışmanı olan Yusuf’un, Firavuna nasıl bir “baba” gibi olduğunu⁴²⁰ ve Ahaşveros’un veziri Haman’ın, nasıl onun “ikinci babası”⁴²¹ olarak isimlendirilebildiğini açıklar. Benzer şekilde, öğretmen ile öğrenci arasındaki ilişki, “baba” ve “oğul” sözleriyle açıklanmıştı⁴²².

Evde aldığı eğitimden ayrı olarak, genç İsraili geniş eğitim imkanına sahipti. O, üstü kapalı yolcu taşıtlarında ve kuyu başlarında, “Yahve’nin doğru işlerini”⁴²³ söyleyen erkekleri duyardı. Köy girişlerinde, yaşlıların müzakerelerine, dâvâların halledilişine ve ticarî muâmelelerin düzenlenişine kulak verirdi. Çocuk, kutsal mekânlara⁴²⁴ veya Kudüs’teki Mabede⁴²⁵ anne-babasıyla birlikte giderdi, ki oralarda, Mezmurların okunuşunu duyar ve her bir büyük festivalle irtibatlandırılan tarihî olayların nakledilişini işitebilirdi. Orta çağlarda olduğu gibi, topluca yapılan dua ve âyin dinî eğitimin güçlü bir vasıtası idi.

Belirli kimselerin halkı eğitme konusunda özel bir görevi vardı. Her şeyden önce rahipler, Kanun’un, yani kelime anlamı itibariyle “Yol Gösterici, Emir”, “Öğretme, Öğrenim” manalarına gelen Tevrat’ın koruyucuları ve öğreticileri gelirdi. Muhtemelen ahlâkî yönden eğitici bazı bilgiler ibadet merkezlerinde erken bir tarihte verilirdi: Meselâ çocuk Samuel, rahip Eli’ye emanet edilmiş⁴²⁶ ve Ychoaş da rahip Yehoyada tarafından eğitilmişti⁴²⁷.

Peygamberlerin de halkı eğitmek gibi bir misyonları vardı. Bu, en azından gelecek hakkında bilgi vermek kadar onların görevlerinin bir parçasıydı. Ve peygamberî ilham, Tanrı’nın bir sözünün nüfuzunu vâzetmelerine yardım ederdi. Şu kesindir ki, krallık idaresinde peygamberler halkın dinî ve ahlâkî öğreticileri idiler ve her zaman en çok önem verilen kimseler olmasalar da, onların öğreticilerinin en iyileri olduklarını ilave edebiliriz. Peygamberlerle birlikte “bilge kimseler”, insanlara iyi bir hayatı nasıl yaşayacaklarını öğretiler; onların etkisi Sürgün’den sonra daha da arttı, ki o zaman “bilge kimseler” ve “yazıcılar” kullanımı özdeş terimler oldu ve ahlâkî eğitim Kanun’un (Tevrat) incelenişi ile birleştirildi. Onların öğretileri

yaşlıların toplantılarında⁴²⁸, festival yemekleri sohbetlerinde⁴²⁹, meydanlarda, şehir girişlerinde, sokaklarda ve yol kavşaklarında nesilden nesle aktarıldı⁴³⁰. Onlar, öğretilerini, sözlü gelenekte ve daha sonra yazılı koleksiyonlarda muhafaza edilen vecizelerde ifade ettiler⁴³¹.

İmkan elverdikçe ve ondan kişinin yararlanabildiği ölçüde, olduğu gibi verilen bu eğitimden ayrı olarak, peygamberler ve hikmet öğreticileri kendilerine daha ileri bir eğitim verdikleri kimseleri etraflarında topladılar⁴³². Şu da muhtemeldir ki, yazıcılar için tahsis edilen okullar dışında erken bir tarihte sivil hizmetçilerin eğitildiği iki merkez vardı. Benzer eğitim-okulları Mezopotamya'da, Mısır'da ve Hititler arasında da mevcuttu. Bununla beraber, geç bir döneme kadar örgütlenmiş bir okullar sisteminin delili mevcut değildir. "Okul (béth-midrash)" kelimesi ilk defa Siracide 51/23'ün İbranice metninde geçer. Bir Yahudi rivayetine göre, ancak M.S. 63'de baş rahip Joshua ben Gimla her kasaba ve köyde, bütün çocukların altı veya yedi yaşından itibaren başlamak zorunda olduğu bir okul bulunmasını emretmiştir. Bu rivayete, umumi eğitim kurumunu yaklaşık M.Ö. 130'lardan, John Hyrcanus zamanından başlatan bazı bilim adamları tarafından itiraz edilmiştir.

Geçen paragraflar sadece erkek çocukların eğitimiyle ilgilidir. Kızlar, eşler ve ev işlerine nezaret eden kimseler olarak, bilmeleri gereken görevlerini kendilerine öğreten annelerinin kontrolünde kalmışlardır.

6. Evlat Edinme

Evlat edinme, bir erkek veya kadının farklı kandan bir kimseyi gerçek bir çocuğun yasal hak ve sorumluluklarıyla birlikte kendi oğlu veya kızı olarak kabul etme fiilidir. Evlat edinme Mezopotamya'da çok erken bir zamandan itibaren gerçekleştirilmişti. Evlat edinmenin amacı kısır eşlerin çocuklardan yararlanmalarına imkan vermek ve böylece onlara yaşlılık dönemlerinde yardım ve destek sağlamaktır. M.Ö. iki binli yılların ortasında Kirkuk'un bölgesinde, Nuzu'da hayalî evlat edinme sözleşmeleri ekonomik işlerin bütün şekillerini kapsadı.

Eski Ahid kanunları evlat edinme hakkında emirler ihtiva etmez. Tarihî kitaplar, meselâ aile dışında doğan birinin, ailede doğan bir çocuğun sahip olduğu haklara sahip olacağı şeklinde yasal bir kabul gibi, gerçek anlamda bir evlat edinme örneği kaydetmez. Böylece biz, Firavunun kızı tarafından bir oğul gibi muamele edilen⁴³³ Musa veya Firavunun çocukları arasında yetiştirilen Genubat⁴³⁴ ya da babası veya anası olmadığı sırada kendisine Mordekay tarafından bir ev verilen Ester⁴³⁵ örneklerini gerçek evlat edinmeler olarak kabul edemeyiz. Dahası, bu üç örneğin hepsi de yabancı topraklarda meydana gelir. İbrahim'in, çocuğu olmadığı için⁴³⁶ mallarını hizmetçisine bırakma planının hikâyesi, Nuzu metinleri tarafından tasdik edilen bir âdete uyarak, bir kölenin evlat edinilmesi olarak açıklanmıştır. Eğer bu açıklama doğru ise, bu bir Mezopotamya âdetinin atalar dönemindeki etkilerini gösterir. Fakat, bu âdetin İsrail'de kök saldıgını göstermez ve Kitab-ı Mukaddes'in kendisi de bu fiili bir evlat edinme olarak sunmaz.

Diğer bazı örnekler daha açıktır. Rahel, hizmetçisi Bilha'yı, Bilha Rahel'in dizlerinde bir çocuk doğurabilsin ve böylece Rahel de Bilha vasıtasıyla bir çocuk sahibi olabilsin diye, Yakub'a verir: Gerçekte Bilha'nın iki çocuğunun isimleri Rahel tarafından verilmişti ve Bilha'nın çocukları, Rahel'in çocukları olarak kabul edilmişti⁴³⁷. Yakub, Yusuf'un iki oğlu Efraim ve Manasse'yi kendi çocukları gibi kabul eder⁴³⁸ ve onları "dizlerinin arasına" koyar⁴³⁹. Bize de, Manasse'nin oğlu Makir'in çocuklarının, "Yusuf'un dizleri üzerinde doğdukları"⁴⁴⁰ söylenmişti. Son olarak Naomi, Rut'un yeni doğan çocuğunu göğsüne alır ve; "Naomi'ye bir çocuk doğmuştur"⁴⁴¹ der. Bütün bu durumlarda, aynı zamanda evlat edinmeyi ifade eden bir ve aynı usulü görmek zorundayız: Çocuk, onu evlat edinen erkek veya kadının dizleri üzerine veya arasına konurdu. Fakat bunlar gerçek anlamda evlat edinmeler değildir. Çünkü hepsi de aile içinde ve aynı silsilede vuku bulur: Çocuk üvey anası⁴⁴², büyük babası veya büyük annesi tarafından "evlat edinilmiş"tir. Bu sebeple, böyle bir evlat edinmenin yasal sonuçları geniş kapsamlı değildir.

Biz, Yahve ile İsrail arasındaki ilişkilerin baba ile oğul arasındaki gibi anlatıldığı pasajlarda evlat edinme âdetlerinin bir yansımasını görebiliriz⁴⁴³. Fakat bunların, kendilerinde tanrısal babalığın, Tanrı'nın Efendi ve Yaratıcı olarak görülmesinden önceki arka planda tedricen değiştiği mecazlardan öte bir şey olmaları zordur. Sadece Yeni Ahid'de o tam aydınlığa kavuşturulabilecektir. Daha anlamlı olanı⁴⁴⁴, Nathan'ın, Kral Davud'un soyu hakkındaki, “ben ona bir baba olacağım ve o bana bir oğul olacaktır” şeklindeki kehanetidir. Sadece Mezmurlar 2/7'deki, “sen benim oğlumsun; bugün ben senin baban oldum” şeklindeki tek bir metin açıktır ki, o, kesinlikle bir evlat edinme usulünü kullanıyor gibi görünmektedir.

Nihayet, yasal anlamda evlat edinme fikrinin Eski Ahid dönemlerinde bilindiği, fakat günlük hayatta az etkili olduğu; daha sonraki Yahudi hukukunda ise bilinmediği sonucuna varabiliriz.

E. VEKÂLET VE MİRAS

Eski İsrail'de yazılı bir vasiyet veya vasiyetnâme gibi bir şey yoktu. Bir baba, ölmeden önce “evini düzene koyar”⁴⁴⁵; meselâ, malının taksimi konusunda sözlü talimatlar verirdi⁴⁴⁶. Bununla beraber baba, hukuka ve geleneğe uymak zorundaydı. Sadece iki kanun koyucu metin mirasa işaret eder⁴⁴⁷ ve onlar da özel durumlarla ilgilidir. Bu metinler, Kitab-ı Mukaddese ait rivayetlerden olması muhtemel bilgi ile tamamlanmaya muhtaçtır ve bu rivayetleri yorumlamak her zaman kolay değildir.

Temel kural şudur ki, erkek çocuklar tek başına bir mîras hakkına sahiptir. Erkek çocukların en büyüğünün imtiyazlı bir pozisyonu vardı ve babasının malından iki hisse alırdı⁴⁴⁸. Aynı şart, Nuzu ve Mari'de, Asur kanunlarında tatbik edilirdi: Kanun, babanın, en büyük oğlunun zararına olacak şekilde, tercih ettiği hanımının oğluna iltimas göstermeyi yasaklamak suretiyle en büyük oğlunun hakkını korur⁴⁴⁹. (Bu kanun, İsmail'i uzaklaştırdığından dolayı⁴⁵⁰ İbrahim'i ve Süleyman'ı Adoniya'ya tercih ettiğinden dolayı Davud'u⁴⁵¹ geçmişe dönük olarak mahkum eder). Muhtemelen sadece taşınabilir mallar paylaşıldı ve ev, atalara ait mal-mülkle birlikte, en yaşlı olana tahsis edilir

veya en azından taksim edilmezdi. Aile mülkünü eksiksiz muhafaza eden bu uygulama, Tesniye 25/5'te sözü geçen, "birlikte yaşayan" erkek kardeşler hakkındaki metni açıklayabilir.

İsrail'in ilk günlerinde ve gerçekte, Mezopotamya hukuk düsturlarında genel bir kural olarak, köle olan kapatmaların erkek çocukları, babaları onlara hür doğan hanımlarının erkek çocukları ile eşit statü vermediği sürece, yasal evlat edinme yoluyla mîrastan pay alamazlardı. Sara, cariyе-kadının oğlu olan İsmail'in, kendi oğlu İshak'la mîrası paylaşmasını istemedi⁴⁵²; neticede İbrahim malını İshak'a bıraktı ve cariyesinin oğluna sadece hediyeler verdi⁴⁵³. Fakat Sara, Hacer'in çocuklarını kendi çocukları gibi kabul edeceğine dair sözünü unutmuş⁴⁵⁴ gibi göründü. Bu yüzden İsmail mîrastan bir pay alma hakkına sahipti ve İbrahim onu uzağa göndermekten üzüntü duymuştu⁴⁵⁵. Cariye-kadınlar Bilha ve Zilpa'nın çocuklarına, Rahel ve Lea'nın kilerle eşit paye (statü) verilmiş⁴⁵⁶ ve Yakub'un mîrası olan Kenan toprağında onlarla eşit bir hisse almışlardı. Gerçek şu ki onlar Rahel veya Lea tarafından benimsenmişlerdi.⁴⁵⁷ Sonraki uygulama daha az sert gibi görünmektedir. Üvey kardeşleri tarafından babasının mîrasından mahrum bırakılan Yeftah'ın durumu bazen tekrarlanır⁴⁵⁸, ancak Yeftah, fâhişе fakat cariyе olmayan bir kadından doğan gayri meşru bir çocuk idi⁴⁵⁹.

Kızlar, erkek vârislerin olmaması hali dışında mîras almazlardı. Bu teâmül, Selophedad'ın (Tselofhad) kızları örneğinde ihdas edilmişti⁴⁶⁰. Onların, babalarının kabilesinden bir grup içerisinde koca bulmaları ve böylece aile mülkünün başka bir kabileye geçmesini önlemeleri gerekiyordu⁴⁶¹. Bu kanuna göre Eleazar'ın kızları kuzenleriyle evlenmişlerdi⁴⁶² ve bu da, muhtemelen Tobit 7/11'in işaret ettiği "Musa kanunu" idi.

Bir önemli istisna vardır: Eyüb'ün üç kızı, yedi erkek kardeşleriyle birlikte mîrastan bir pay almışlardı⁴⁶³. Bu, daha sonraki bir âdeti gösterebilir; çünkü Eyüb'ün kitabı Sürgün sonrasına aittir veya belki de o, bu hikâyenin meydana geldiği atalar döneminde, babanın, mîrasının taksiminde mutlak serbestîye sahip olduğunu tasavvur etmiştir. Gerçekte, belki de amaç, Eyüb'ün aşırı zenginliğini ve bütün

çocukların eşit muamele gördüğü ideal bir aile mutluluğunu göstermekti.

Eğer bir adam çocukları olmadan ölürse, mîras aşağıdaki sıraya göre onun baba tarafından erkek akrabalarına geçerdi: Ölenin erkek kardeşleri, babasının erkek kardeşleri, kabiledeki en yakın akrabaları⁴⁶⁴. Ölenin dul eşinin mîras hakkı yoktu. Aksine, hem Bâbil hukuku hem de Nuzu örf ve âdeti, dul bir kadının mîrasta pay sahibi olduğunu veya en azından kendisine evlilikte bağışlananlara ve kocasından almış olduğu hediyelere sahip olması gerektiğini kaydetmiştir. Elefantın sözleşmeleri çocuksuz bir dulun kocasından mîras almasına izin verir. İsrail’de, çocuksuz dul ya babasına döner⁴⁶⁵ veya ölenin erkek kardeşiyle evlenmek suretiyle, kocasının ailesinin bir üyesi olarak kalırdı. Eğer bir dulun yetişmiş çocukları varsa, onlar onun geçimini sağlardı. Eğer çocuklar henüz küçükse, onlara bırakılan mîrası onların vekili olarak anneleri kullanabilirdi⁴⁶⁶. Mikayehu’nun (Mika) annesinin sahip olduğu para⁴⁶⁷, kocası tarafından bırakılan mîrasta ayrı olarak, belki de onun kendi şahsî malıydı. Ölen kocasının malı olan bir toprak parçasını satışa sunan Naomi’nin⁴⁶⁸ durumunu açıklamak zordur. Fakat en azından Rut 4/9’da bu toprağın, onun iki oğlu Kilyon ve Mahlon’un ortak malı olarak kabul edildiğine dikkat etmemiz gerekir. Kilyon ve Mahlon aynı zamanda ölmüşlerdi ve Naomi, onların haklarının koruyucusu olarak hareket ediyor gibi görünür. Yudit, hem taşınabilir hem de taşınamaz mallar dahil⁴⁶⁹, kocasından epeyce bir servet almış ve ölümünden önce o serveti tamamen özgür bir şekilde dağıtmıştı⁴⁷⁰. Bununla beraber, bu hikâye bu âdetin çok daha kapsamlı olarak geliştiği ve bir dulun Yahudi hukuku tarafından tasdik edilen haklarının kabul edilmesinin yolunun henüz hazırlanmakta olduğu bir devire aittir.

Nabot’un olayı⁴⁷¹, bazı yazarları, ölüme mahkum edilen erkeklerin mallarının krala ait olduğu sonucunu çıkarmaya sevk etmiştir. Fakat bu uygulama, basitçe keyfî bir haciz örneği olabilir. Daha sonraki bazı pasajlar, babanın, ölümünden çok önce mîrasını dağıtabildiğini gösterir⁴⁷².

F. ÖLÜM ve CENAZE TÖRENLERİ

Ruh ve beden arasındaki ayırım İbrani düşüncesine yabancı bir şey olduğundan ölüm, bu iki unsurun birbirinden ayrılışı olarak kabul edilmemiştir. Yaşayan bir insan yaşayan bir “ruh (nefes)”; ölmüş kimse de ölü bir “ruh”, ölü bir “nefes”tir⁴⁷³. Ölüm yokluk değildir. Beden var olduğu ve en azından kemikler durduğu sürece, ruh, Şeol’ün yer altı meskeninde, son derece zayıf bir durumda, bir gölge gibi durur⁴⁷⁴.

Bu düşünceler cesede atfedilen önemin sebebini ve saygın bir defnin (cenaze töreni) önemini izah eder. Çünkü ruh bedene yapılanı hissetmeye devam ederdi. Bundan dolayı gömülmeksizin kuşlara ve vahşi hayvanlara bir yiyecek olarak bırakılmış olmak, bütün felaketlerin en kötüsü idi⁴⁷⁵. Yine, hem çürümeye mahkum edilen ceset hem de onu muhafaza eden mezar pis sayılır ve bu murdarlık onlara dokunanlara da geçerdi⁴⁷⁶.

1. Cesede Yapılan Muamele

Tekvin 46/4’de ölenin gözlerini kapatma âdetine bir işaret vardır. Hemen hemen evrensel olan bu âdet, belki de ölümün uykuya benzeyişi ile basitçe açıklanmıştır. En yakın akrabalar bedenin üzerine kapanırdı⁴⁷⁷. Muhtemeldir ki, o esnada ceset define hazırlanırdı. Fakat bu konuda Yeni Ahid’dekinden daha eski bilgiye⁴⁷⁸ sahip değiliz. Kazılan mezarlarda rastlanan toplu iğne ve diğer zînetler, ölenlerin tamamen elbiseleriyle gömüldüklerini gösterir. Samuel, Seol’dan, sırtındaki cüppe ile gelmiştir⁴⁷⁹ ve Hezekiel 32/27 bize, askerlerin, başları altındaki kılıçları ve bedenleri altındaki kalkanları ile birlikte, zırhları içerisinde istirahatata bırakıldıklarını anlatır.

Mumyalama İsrail’de asla tatbik edilmemiştir: Yakub ve Yusuf’un bilinen iki örneği açıkça Mısır âdetine hamledilmiştir⁴⁸⁰. Ceset bir tabut içine konulmaz⁴⁸¹, bir cenaze teskeresi üzerinde taşınırdı⁴⁸². Yusuf’un bedeni bir tabut içine konulmuştu. Fakat bu, kaydedilen yegâne örnek olup Mısır âdeti olarak açıklanmıştır⁴⁸³.

2. Ölüyü Gömmе

Ölüm ile defin arasında geçen süreyi bilmiyoruz. Yakub'un cesedinin getirilişinden önceki yetmiş günlük yas tutma istisnâdır; çünkü Mısırlılar Ataya, krala yakışır bir cenaze töreni düzenlemişlerdi. Tesniye 21/22-23'teki emir* sadece idâma mahkum edilenlerin bedenleriyle ilgilidir. Onların akşam karanlığından önce uzaklaştırılmaları gerekiyordu. Gecikme, hâlâ Doğu'da olduğu gibi, muhtemelen çok kısa idi. Muhtemeldir ki, genel bir kural olarak, defin işlemi ölüm günü yapıldı.

İsraillilerin gelişinden çok önceki günlerde veya yabancı gruplar arasında yapılanlar hariç, Filistin'de cesetlerin yakıldığına dair hiçbir delil yoktur; İsrailliler de cesedi yakma işini asla tatbik etmemişlerdir. Bilakis, bir bedeni yakmak ona yapılan bir hakaret sayılır ve sadece kötülüğü ile ün salmış suçlulara⁴⁸⁴ veya bir kimsenin ebedî olarak yok etmek istediği⁴⁸⁵ düşmanlara tatbik edilirdi. Geriye bir katı örnek kalır: Gilead'daki Yabes halkı, Saul ve oğullarının bedenlerini, onların kemiklerini gömmeden önce yakmışlardır⁴⁸⁶. Bu uygulama, geleneksel usulden bir uzaklaşma gibi görünmektedir ve I. Tarihler 10/12'deki benzer pasaj, bu noktayı belirtmez. Ayrıca, Tanrı ile barış içerisinde ölen bir kralın ölümünde yakılan bir ateşten söz eden Yeremya 34/5 ve II.Tarihler 16/14, 21/19'da verilen bilgileri ölüyü yakma ile karıştırmamalıyız: Bu kesinlikle ölüyü yakma değildir, fakat cesedin yanında buhur ve güzel kokular yakılmıştır.

İsrail mezarının normal şekli, yumuşak kayadan oyulan veya tabîî bir mağaranın kullanımını ile oluşturulan bir defin odası idi. Giriş, yanlardan birine açılan dar bir geçittir: Diğer üç tarafta, üzerine cesetlerin konulduğu raf gibi düz çıkıntılar vardır. Bazen yeni definler için yer açmak üzere, içine iskeletin kemiklerinin konulduğu bir oyuk bulunurdu. Gerçekte bu mezarlar, epey bir süre boyunca bir aile veya kabile tarafından kullanılan ortak mezarlardır. Orada cesetlerin duruşu hakkında belirli bir kuralın varlığı göze çarpmaz. Bazı şahsî eşyalar ve çanak çömlek cesedin yanına konurdu. Ölünün kullanması için tasarlanan, cenaze törenine ait bu takdimeler Kenanlılar döneminde olduğu kadar sayısız

veya zengin değildir ve İsrail döneminin sonunda birkaç vazo veya lamba ile sınırlandırılmışlardır. İnsanların ölümlerinin kaderi hakkındaki düşünceleri ilerleme kaydetmiş ve onların takdimelerinin de sadece sembolik değeri kalmıştır.

Helenistik dönemde yeni bir mezar türü göze çarpar. Raf gibi düz çıkıntılar yerine, duvarda dar oyuklar dikey olarak yontulur ve cesetler onların içine konulurdu. M.Ö. 100'den M.S. 100'e kadar, yaklaşık iki yüzyıl boyunca kemikler yumuşak kireç taşından yapılmış sandıklar içerisinde istirahatata bırakılırdı. Bu kemik saklamaya mahsus yerlerin büyük çoğunluğu Kudüs civarında meydana çıkarılmıştır. Filistin'de, kayada açılan hava bacaları (aydınlık), taş lahit ve ağaç veya kurşun tabutlar gibi diğer defin metotları Eski Ahid dönemlerinden daha sonrasına aittir.

Her aile bu tür mezarlara sahip olma ve bu geleneği devam ettirmenin masrafına katlanamazdı. Fakirler dinlenmek üzere basitçe toprak zemine bırakılırlardı ve Kudüs'te, Kedron vadisinde bir "halk çocukları mezarı", müşterek bir çukur vardı, ki oraya "vatansız şahıslar"ın ve idâma mahkum edilen suçluların cesetleri atılırdı⁴⁸⁷. Diğer taraftan zenginler, kendi derecelerine uygun defin yerlerini hayatta iken kendileri hazırlarlardı⁴⁸⁸ ve Kudüs'te önemli şahıslara ait bakımlı mezarların kalıntıları Şilo'da hâlâ görülebilir. Davud ve Ahaz'a kadar uzanan haleflerinin gömülmüş olduğu Yahuda Krallarının mezarlığı, Davud'un eski şehrinde surların içerisinde durur⁴⁸⁹. Kazılar sonucu, kayadaki -bu mezarların kalıntıları olabilecek- iki dehliz gün yüzüne çıkarılmış; defalarca açılan bu dehlizler daha sonra açılan taş ocakları ile yıkılmışlardır.

Mezarın yeri bir sütunla belirlenebilirdi: bu sebeple Yakub, Rahel'in mezarı üzerinde bir taş anıt dikmişti⁴⁹⁰ ve "kendi ismini hatırlatacak" bir oğula sahip olmayan Abşalom'un, Kudüs yakınında, kendisinin hazırladığı bir dikili taş vardı⁴⁹¹. Bazı dikili taşlar kesin olarak definle ilgili âbidelerdi ve bunlar aynı zamanda yüksek yerlerde de dikilirdi. Bu uygulama, yüksek yerlerde bir ölümler kültürünün tatbik edilip edilmediği sorusuna sebebiyet vermiştir. Bu vesile ile yapılan hatırlatma, tahrif edilmiş veya iyi anlaşılamamış birkaç Kitab-ı Mukaddes metninin kendisini

desteklediğini iddia edebilir. İşaya 53/9, Kumran metnine göre okunduğunda şöyledir: “Onlar onun mezarını kötüler arasında ve bamah’ını (burada ‘onun mezarının yerini’ demektir) zenginlerle (veya kötülük yapanlarla) birlikte yaptılar”. Eyüb 27/15 sesli harflerin çok basit bir değişikliğiyle, şöyle der: “Onların sağ kalanları bamoth’ta gömülmüş olacak ve dulları onlar için ağlamayacak”. Hezekiel 43/7, düzeltmeye hiç gerek duymaz: “Onlar fuhuşlarıyla ve krallarının bamoth’larındaki defin sütunlarıyla (pégér) benim kutsal ismimi tekrar kirleteceklerdir”. Fakat bir mezarın üzerine veya yanına bir âbide yapımı daha sonraki bir uygulamadır. Mezar üzerine âbide yapımının ilk yazılı bahsi Makkabîler’in Modin’deki mezarı ile ilişkili olarak geçer⁴⁹². Kedron vadisinde, üzerlerinde âbideler bulunan mezarlar (güya Abşalom, Josaphat, St. James ve Zekeriyya’nın mezarları), uzmanlara göre Yunan döneminin sonu veya Roma döneminin başlangıcından kalmadır.

Yahuda kralları hariç, ölülerin şehirlerin içerisine gömüldüklerine dair hiç bir delil yoktur. Mezarlar çevredeki yokuşlara serpiştirilmiş veya toprağın yapısının elverişli olduğu yerlerde toplanmıştır. Mezar ailenin malı olup, ya aileye ait olan bir yerde⁴⁹³ veya defin yeri (mezarlık) olarak satın alınan yerin bir kısmında⁴⁹⁴ bulunurdu. Bundan dolayı aile mezarları oluşturulmuştu: Sara’nın gömülmesi için İbrahim’in satın aldığı Makpela Mağarası⁴⁹⁵ daha sonraki günlerde bizzat İbrahim’in⁴⁹⁶, İshak ve Rebeka’nın, Yakub ve Lea’nın⁴⁹⁷ mezarı oldu. Bir kimse için “babasının mezarına” gömülmüş olmak normaldi⁴⁹⁸. Onlar bunu hayatta iken umut ederlerdi⁴⁹⁹. Davud bu jesti Saul ve çocuklarına son bir takdir olarak yapmıştı⁵⁰⁰. Tam tersine, aile mezarına konulmamış olmak Tanrı’dan bir ceza sayılırdı⁵⁰¹. “Birisinin atalarıyla birlikte uyuması” veya “birisinin kendi yakınlarıyla yeniden bir araya gelmesi” gibi, büyük Eski Ahid figürlerini, ataları ve İsrail veya Yahuda krallarını kaydeden ifadeler, belki de bu “aile mezarı” âdetine işaret etmiştir. Fakat orijinal anlam sonradan daha derin bir mana kazanmış ve bu sözler ölüme işaret eden ve aynı zamanda kan bağlarının mezarın ötesine ulaştığını vurgulayan dinî bir formül haline gelmiştir.

3. Yas Törenleri

Ölen kimsenin yakınları, ölüm anında ve cenazede hazır bulunanlar, teferruatının çoğunluğu büyük üzüntü durumlarında, umumi felaketlerde ve tövbe zamanlarında âdet haline gelen belirli bir dinî merasimi icra ederler.

Ölüm haberi üzerine yapılan ilk iş, kişinin elbiselerini yırtması idi⁵⁰². Sonra “çul elbise” giyilirdi⁵⁰³. Göbek civarında ve göğüs altında, genellikle deriye bitişik olarak kuşanılan bir kaba madde vardı⁵⁰⁴. (Mika 1/8’de sözü edilen “çıplaklık”, İşaya 20/2-4’de geçen çıplaklıkla benzerliğe rağmen, bur eksik elbiseye işaret eder). Yas tutanlar ayakkabılarını⁵⁰⁵ ve başlıklarını çıkarırlardı⁵⁰⁶. Diğer taraftan, kişi sakalını kapatır⁵⁰⁷ veya yüzünü örterdi⁵⁰⁸. Muhtemeldir ki, kişinin ellerini başının üzerine koyması yas tutmanın düzenli bir işareti idi: Kitab-ı Mukaddes bu hareketten, üzüntü veya utanmanın bir ifadesi olarak söz eder⁵⁰⁹. Ayrıca bu, belirli Mısır kabartmalarındaki ve Biblos kralı Ahiram’ın lahdi üzerindeki ağlayan kadının duruşu idi.

Yas tutan kimse başının üzerine toprak saçar⁵¹⁰; başını⁵¹¹ veya bütün vücudunu⁵¹² toprakta yuvarlar ve bir kül yığını arasına uzanır ya da otururdu⁵¹³.

Yas tutanlar, aynı zamanda saç ve sakallarını, en azından kısmen tıraş eder ve vücutlarını yaralarlardı⁵¹⁴. Bununla beraber, bu merasimler Levililer 19/27-28 (karş. 21/5 ve Tesniye 14/1) tarafından kınanmıştır. Çünkü bunlar putperestlik izi taşımaktadır. Son olarak, yas tutanlar yıkanmaktan ve güzel koku sürünmekten sakınırlardı⁵¹⁵.

4. Yeme İçme İle İlgili Merasimler

Davud, Saul, Yonatan⁵¹⁶ ve Abner için⁵¹⁷ birer günlük oruç tutmuştur. Fakat halk, Davud’un, ölen çocuğu için oruç tutmayışını da hayretle karşılamışlardır. Yabeş sakinleri, Saul ve oğullarının kemiklerinin geri kalanını gömdükten sonra, yedi gün boyunca oruç tutmuşlardır⁵¹⁸; ki bu, katı yas tutmanın olağan süresidir⁵¹⁹. Yudit’in, bayram günleri dışında, dul kaldığı süre boyunca oruç tutmaya devam etmiş olduğu gerçeğinin istisnâî bir durum olduğuna işaret edilmiştir⁵²⁰.

Komşu veya arkadaşlar, ölenin yakınlarına yas ekmegi veya “teselli kâsesi” getirirlerdi⁵²¹. Çünkü ölenin evine bulaşan kirlilik orada yemek hazırlanmasına engel olurdu.

Diğer taraftan, bazı metinler, istihzâ yollu da olsa ölen kimseye yiyecek takdiminden bahseder⁵²². Bu yiyecek onun mezarının üstüne konulmuş olmalıdır⁵²³. Kazılar, İsrailîlerin, Kenanlıların mezara yiyecek koyma âdetini takip ettikleri bir zamanın varlığını gösterir. Tobit 4/17’de yaşlı Tobias oğluna, kendi mezarı üzerinde ekmek ve şarapla savurganlık etmemesi konusunda nasihat eder. Fakat bu buyruk “Ahigar’ın Hikmeti” başlıklı putperest kitabından alınmış ve Tobias’ın kitabının elde mevcut muhtevasında bir cenaze töreni vesilesiyle verilmiş olan sadaka olarak yorumlanmıştır. Bu metnin gerçek yorumu ne olursa olsun, bu ve benzeri âdetler uzun bir süre devam etmiş ve Hristiyan dünyasının bazı kesimlerinde hâlâ devam etmektedir. Bunlar, ölümden sonraki hayatın devamına inançtan ve ölenlere gösterilen sevgi duygusunu açıklamaktan başka bir şey değildir. Mezara konulan bu yiyecekler, ölüye yöneltilen ibadet fiilleri değildir; çünkü böyle bir davranış İsrail’de asla var olmamıştır. Ölüler adına yapılan dua ve keffaret kurbanı (her ikisi de bir ölümler kültü ile uyuşmaz) Eski Ahid’in sonunda, II. Makkabîler 12/38-46’da göze çarpar.

Belki, Tesniye 26/14’ün gerçekten sıkıntılı (tamamen ilgisiz) metnini aynı âdetlere dair referanslarla açıklayabiliriz. İsrailîler orada, onun, yas tutma yiyeceği olarak bir şey almadığını; kutsal kabul edilen ve fakirlere tahsis edilmiş bulunan (Tesniye, 26/13) öşür dışında, ölümlere herhangi bir takdime de sunmadığını açıklar. Her iki kullanım da bütün öşrü kirli (murdar) yapmış olacaktır.

5. Ölüye Ağıt Yakma

Başlıca cenaze töreni ölüye ağıt yakma idi. En basit şekliyle bu, Mika 1/8’de çakal veya deve kuşu bağırışıyla mukayese edilen, şiddetli ve tekrarlanan bir ağlayış idi. Ölüye ağıt yakanlar, “vah, vah!”⁵²⁴, “vah, benim erkek kardeşim!”, “vah benim kız kardeşim!”⁵²⁵; ya da o kişi hükümdar ailesinin bir üyesi ise, “vah Efendim! vah Haşmetli!”⁵²⁶ diye bağırırlardı. Bir baba oğluna ismi ile seslenirdi⁵²⁷. Ailenin sadece biricik oğlunun ölümü üzerine

yakılan ağıt özellikle yürek parçalayıcı olurdu⁵²⁸. Bu feryatlar erkek ve kadınlar tarafından ayrı gruplar halinde söylenirdi⁵²⁹. Orada bulunan herkesin katılmasına rağmen⁵³⁰ bu, yakın akrabaların görevi idi⁵³¹.

Bu üzüntü feryatları, özel bir ritim halinde kompoze edilen bir mateme (ginah) dönüştürülürdü⁵³². Bunun en eskisi ve en güzeli, Saul ve Yonatan'ın ölümü üzerine Davud tarafından söylenmiş olanıdır⁵³³. Davud, bir mersiye de Abner için yazmıştı⁵³⁴. Fakat bu mersiyeler genellikle erkek veya kadın, özellikle kadın profesyoneller tarafından⁵³⁵ derlenir ve söylenirdi⁵³⁶. Bu, kadın mersiyecilerin kızlarına öğrettiği bir iş veya meslek idi⁵³⁷. Sabit ağıt şekilleri ve yas tutanların o anda kişiye tatbik ettikleri, her zaman kullanılmaya hazır temalar vardı. Böylece Yudas Makkabî üzerine yakılan ve I. Makkabîler 9/21'de nakledilen ağıtın başlangıcı, Saul ve Yonatan üzerine yakılan ağıtın sözlerini tekrar eder. Yas tutanlar, ölen kimsenin özelliklerinden övgü ile bahseder ve onun kaderine hayıflanırlardı. Ancak en çarpıcı gerçek şu ki, Kitab-ı Mukaddes'te muhafaza edilen örnekler dinî bir muhtevaya sahip değildir. Meselâ Saul ve Yonatan üzerine yakılan ağıtta derin insânî duygu vardır, fakat bir dinî duygu sözcüğü yoktur.

Peygamberlerde bu cenaze ilahilerinin taklidine rastlıyoruz, ki onlar, İsrail'in ve krallarının talihsizliğini ve düşmanlarını anlatmak için kullanılmıştır⁵³⁸. Hepsinin en iyi örneği (Yeremya'nın) Mersiyeler Kitabıdır.

6. Bu Törenlerin Yorumu

Cenaze törenleri bazen bir ölümler kültürünün delili olarak açıklanmıştır. Bazen öne sürülen husus, ölen kimseden korkulduğu ve bu yüzden yaşayanların kendilerini ondan korumak veya onun iyiliğini temin etmek istedikleri şeklinde idi. Diğer zamanlarda, yaşayanların ölenlere bir tür tanrısallık atfettikleri ileri sürülmüştür. Her iki düşüncenin de Eski Ahid'de temeli yoktur.

Diğer taraftan, bu törenlerin sadece sevilen birinin kaybında duyulan üzüntünün ifadeleri oldukları ileri sürülmüştür. Bu törenlerin pek çoğunun büyük acı ve ulusal felaket zamanlarında kullanıldığı doğrudur. O halde onlar

sadece cenaze törenlerine hasredilmemişlerdir. Fakat bu törenlerin sadece üzüntünün ifadeleri olduklarını söylemek yeterli değildir. Çünkü onlardan (meselâ çul elbise giymek veya oruç tutmak gibi) bazısının pişmanlıkla ilgili törenler oldukları göze çarpar ve bu yüzden dinî bir anlama sahiptir. Kendini kötürüm etme ve başı tıraş etme gibi kanunun ayıpladığı⁵³⁹ davranışlar -her ne kadar şu anda biz onu tanımlayamasak bile- kesinlikle dinî bir anlama sahiptir. Yiyecek takdimeleri, en azından, mezarın ötesindeki bir hayata inancı ifade eder. Son olarak, bu törenler ölene ödenmesi gereken bir borç, yerine getirmeleri gereken bir dindarlık fiili olarak kabul edilmişlerdir⁵⁴⁰. Çocuklar için bu törenler, anne-babalarına karşı On Emir çerçevesinde emredilen görevin bir parçasını oluşturmuştur. Buradan, ölüye dinî bir anlamda saygı gösterildiği, fakat onlara tatbik edilen bir kültün olmadığı sonucunu çıkarabiliriz.

DİPNOTLAR

- * Bkz. Rabuzzi, Kathryn Allen, "Family". The Encyclopedia of Religion, ed. Mircea Eliade, New York 1987. V. 277; Harper's Bible Dictionary, ed. Madeleine S. Miller-J. Lane Miller, USA 1973, s. 7, 185-187, 421-422; Brandon, S.G.F., A Dictionary of Comparative Religion. London 1970, s. 30-32, 277-279, 286-287, 428-430.
- ¹ Bu İngilizce baskı her iki bölümü birlikte ihtiva eder.
- ² Hakimler, 9/2.
- ³ I. Samuel, 20/29.
- ⁴ II. Samuel, 19/13.
- ⁵ Sayılar, 32/12; Yeşu, 14/6, 14; karş. Tekvin. 15/19, 36/11.
- ⁶ Sayılar, 13/6.
- ⁷ I. Tarihler, 2/9, 18, 24.
- ⁸ I. Tarihler, 2/42.
- ⁹ I. Samuel, 27/10.
- ¹⁰ I. Tarihler, 2/9.
- ¹¹ Yeşu, 24.
- ¹² Tekvin, 3/5-13.
- ¹³ Tekvin, 14/12-16.
- ¹⁴ Karş. Tekvin, 49/3-4 ve Tesniye, 33/6.
- ¹⁵ Karş. Tekvin, 49/7.
- ¹⁶ Tekvin, 34/25-30, 49/5-7.
- ¹⁷ Yeşu, 19/1-9, Hakimler, 1/3 vd.
- ¹⁸ Tesniye, 33.
- ¹⁹ I. Samuel, 20/6, 29.
- ²⁰ Hakimler, 5/14-17.
- ²¹ Karş. Sayılar, 1/6 vs.
- ²² Tekvin, 17/20, 25/16.
- ²³ Tekvin, 34/2; Çıkış, 22/27.
- ²⁴ Tekvin, 13/7.
- ²⁵ Tekvin, 21/25.
- ²⁶ Tekvin, 26/19-22.
- ²⁷ I. Samuel, 30/25-30.
- ²⁸ Sayılar, 10/5, 9, 31/6; Yeşu, 6/5, 20; Hakimler, 7/20-21; I. Samuel, 17/20, 52; karş. Amos, 1/14, 2/2; Sophonias, 1/14, 16 vs.
- ²⁹ I. Samuel, 4/5; II. Samuel, 6/15.
- ³⁰ I. Samuel, 4/3-11; II. Samuel, 11/11.
- ³¹ Sayılar, 2/2.
- ³² Hakimler, 6/3-6.

- 33 I. Samuel, 27/8-11.
34 Tekvin, 24/28-32.
35 Tekvin, 19/1-8.
36 Hakimler, 19/16-24.
37 Tekvin, 19/8; Hakimler, 19/23.
38 Çıkış, 20/5.
39 II. Samuel, 21/1.
40 Tekvin, 4/23-24.
41 Tekvin, 4/13-16.
42 II. Samuel, 2/22-23.
43 II. Samuel, 3/22-27 ve 30.
44 Sayılar, 35/9-34; Tesniye, 19/1-13.
45 Sayılar, 35/31-34.
46 Hakimler, 5/17.
47 Tekvin, 49.
48 Tesniye, 33.
49 Hakimler, 19/9, 20/8; I. Samuel, 13/2; I. Krallar, 8/66.
50 I. Samuel, 4/10; II. Samuel, 18/17.
51 I. Krallar, 12/16.
52 II. Samuel, 20/1.
53 I. Krallar, 22/7.
54 I. Krallar, 22/36.
55 Hakimler, 19/9; I. Samuel, 17/20 vs.
56 Eyüb, 4/21.
57 İşaya, 38/12.
58 Yeremya, 10/20.
59 İşaya, 33/20.
60 İşaya, 54/2.
61 Mezmurlar, 23; İşaya, 40/11; Yeremya, 23/1-6; Hezekiel, 34 vs.
62 Tekvin, 4/11-16.
63 Tekvin, 4/2.
64 Tekvin, 4/2.
65 Tekvin, 16/12.
66 İşaya, 12/21-22, 34/11-15.
67 Levililer, 16.
68 Yeremya, 2/2; Hoşea, 13/5; Amos, 2/10.
69 Amos, 3/15, 6/8 vs.
70 Hoşea, 2/16-17, 12/10.
71 Yeremya, 35.
72 Yeremya, 35/11.

⁷³ Yeremya, 35/3.

⁷⁴ Yeremya, 35/19.

⁷⁵ II. Krallar, 10/15-24.

⁷⁶ II. Krallar, 10/16.

⁷⁷ Hakimler, 1/16, 4/11, 5/24; I. Samuel, 15/4-6, 27/10.

⁷⁸ I. Tarihler, 2/55 ve 4/12.

⁷⁹ Burada işaret edilmek istenen olayın aslı şöyledir: Memleketin beyi Hivilerden Hamor'un oğlu Şekem. Yakub'un kızı Dina'ya gönül koymuş ve onu kirletmiş; daha sonra da babasından, Dina'yı kendisine eş olarak almasını istemişti. Öte yandan, Yakub ve oğulları bu olaydan çok etkilenmişler ve Dina'ya karşı böyle bir şeyin yapılmasından dolayı da çok üzölmüşlerdi. Yakub'un oğullarının kırdı olduğu bir gün Şekem'in babası Hamor, Dina'yı oğluna istemek üzere Yakub'un yanına geldi. Hamor, Yakub'a durumu arzetti ve bundan böyle birbirlerinden kız alıp vermeyi ve ticari ilişkilerde bulunmayı teklif etti. Bu sırada Yakub'un oğulları Şekem'in babasının kendi babalarının yanına geldiğini öğrendiler ve derhal Hamor'un yanına geldiler. Hamor onlara, istedikleri kadar ağırlık ve hediye vermeyi teklif etti ve Dina'yı oğlu Şekem'e karı olarak vermelerini istedi. Aslında Yakub'un oğulları, kız kardeşlerinin Hamor'un oğlu Şekem tarafından kirletilmesine çok üzölmüşlerdi. Bunun intikamını almak üzere şöyle bir hileye baş vurdular ve Hamor'a: "Kız kardeşimizi sünnetli olmayan bir adama vermek bizim için bir utanç vesilesi olur. Ancak, bütün erkekleriniz sünnet edilip bizim gibi sünnetli olurlarsa, o zaman kızlarımızı size verir ve kızlarınızı kendimize alırız; sizinle oturur ve bir kavim oluruz. Eğer bizi dinlemez ve sünnet olmazsanız, kızımızı alır gideriz" dediler. Hamor ve oğlu bu teklifi olumlu karşıladılar ve bunu gelip kendi şehirlerinin erkeklerine anlattılar. Şehrin erkeklerinin tamamı sünnet olmayı kabul ettiler ve sünnet oldular. Şehrin erkeklerinin sünnet oluşlarının üçüncü günü, henüz onlar sünnet acısını çekmekte iken, Yakub'un oğulları Simeon ve Levi, kılıçlarını alıp korkusuzca şehre girdiler ve şehrin erkeklerinin tamamını kılıçtan geçirdiler. Bu arada Hamor'u ve oğlu Şekem'i de kılıçtan geçirip kız kardeşleri Dina'yı alıp şehirden çıktılar. Daha sonra şehrin bütün mallarını yağma ettiler ve: "Kız kardeşimize, bir fâhişeye davranır gibi davranılmamalıydı" diyerek üzüntülerini bir kere daha tekrarladılar. Bkz. Tekvin, 34/1-31.

⁸⁰ Rivayete göre Hz. İbrahim, ömrünün sonlarına doğru hizmetçisine, oğlu İshak'a Kenanlıların kızlarından eş almamasını ve gidip kendi akrabalarından almasını tavsiye etmiş ve bu hususta ondan bir de yemin almıştı. Efendisinin bu isteği üzere hizmetçi kalkıp kız istemek üzere İbrahim'in kendi akrabalarının bulunduğu Mezopotamya'ya gitti.

İbrahim'in kardeşi Nahor orada oturuyordu. Nahor'un oğlu Betuel'in Rebeka adında bir kızı vardı. Rebeka'nın Laban adında bir de erkek kardeşi vardı. İbrahim'in hizmetçisi doğru onlara gitti ve o akşam onlarda misafir oldu. Laban, İbrahim'in hizmetçisine gereken ilgiyi gösterdi ve onu en iyi şekilde ağırladı. Daha sonra hizmetçi durumu Betuel'e ve rebeka'nın büyük kardeşi Laban'a anlattı. Onlar da Allah'ın emri üzere Rebeka'yı İbrahim'in oğlu İshak'a verdiklerini söylediler. Hizmetçi, Rebeka'ya altın ve gümüş takımlar ve elbiseler verdi. Ayrıca Rebeka'nın anasına ve kardeşine de kıymetli hediyeler verdikten sonra Rebeka'yı alıp İshak'ın bulunduğu yere getirdi. İshak, Rebeka'yı âilesinden istemek üzere gitmemişti. Bu evlilikte ailenin büyük çocuğu olarak Laban önemli rol oynamıştı. İşte burada işaret edilmek istenen husus budur. Bkz. Tekvin, 24/ 29 vd. 50-51, 60.

⁸¹ Bu yasağın aslı şöyledir: “Kendi kız kardeşinin, babanın kızının, yahut ananın kızının çıplaklığını, evde doğmuş olsun yahut dışarıda doğmuş olsun, onların çıplaklığını açmayacaksın” (Levililer, 18/9). Bu yasağa uymayanlara nasıl muamele edileceği de şöyle açıklanmıştır: “Ve bir adam kız kardeşini, babasının kızını, yahut anasının kızını alır ve onun çıplaklığını görürse, kadın da onun çıplaklığını görürse utançtır ve kavimlerinin oğullarının gözleri önünde atılacaklardır; kız kardeşinin çıplaklığını açmıştır; günahını taşıyacaktır” (Levililer, 20/17); “Babasının kızı yahut anasının kızı olan kız kardeşi ile yatan lânetli olsun. Ve bütün kavim: Âmin, diyecek” (Tesniye, 27/22). Buna rağmen bu yasağa riayet etmeyenlerin bulunduğu da şöyle belirtilmiştir: “Kimi komşusunun karısı ile mekruh iş etti; kimi hayasızlıkla gelinini murdar etti; kimi sende kız kardeşini, babasının kızını alçalttı” (Hezekiel, 22/11).

⁸² Yakub'un, Yusuf'un oğullarını evlat edinmesi şöyle anlatılmaktadır: “Ve şimdi, ben senin yanına Mısır'a gelmeden evvel, Mısır diyarında sana doğan iki oğlun benimdir; Efraim ve Manasse, Ruben ve Şimeon gibi benim olacaklardır”. (Tekvin, 48/5).

⁸³ Bir sonraki âyette de şöyle denilmektedir: “Ve onlardan sonra sana doğan çocukların senin olacaklardır; miraslarında kardeşlerinin adına göre çağırılacaklardır. (Tekvin, 48/6).

⁸⁴ Nitekim İsmâil'in adını da İshak'ın adını da İbrahim koymuştu. Bkz. Tekvin, 16/15, 17/19, 38/29-30.

⁸⁵ Hakimler, 14.

⁸⁶ Karş. Levililer, 25/49.

⁸⁷ Tekvin, 38/24.

⁸⁸ Nehemya, 7/4.

⁸⁹ Tekvin, 7/1, 7.

- ⁹⁰ Tekvin, 46/8-26.
- ⁹¹ Hakimler, 11/1-7.
- ⁹² Yeremya, 35/3.
- ⁹³ I. Tarihler, 5/15,24; 7/7, 40; 8/6, 10, 13; 23/24; 24/6 vs.
- ⁹⁴ Ezra, 8/1-14.
- ⁹⁵ Hakimler, 18/11.
- ⁹⁶ Nehemya, 11/4-8.
- ⁹⁷ I. Tarihler, 9/4-9.
- ⁹⁸ I. Samuel, 20/29.
- ⁹⁹ Çıkış, 12/3-4, 46.
- ¹⁰⁰ I. Samuel, 1/3.
- ¹⁰¹ Bu şekildeki bir yardımlaşma şu şekilde esasa bağlanmıştır: “Ve eğer yanında olan misafir zenginleşirse ve kardeşin onun yanında fakir düşerse ve garibe, yahut senin yanında olan misafire yahut garibin neslinden birine kendisini satarsa; satıldıktan sonra fidyesi verilebilir; kardeşlerinden biri onun için fide verebilir; yahut amcası, yahut amcası oğlu, onun için fide verebilir, yahut aşiretinden geri kalan yakın akrabasından biri onun için fide verebilir; yahut eğer eli yeterse kendisi fide verebilir...”. (Levililer, 25/47-49 vd.).
- * Bu sistemin aslı şöyledir: “Eğer kardeşin fakir düştü ise ve mülkünden satıyorsa, o zaman kendisine en yakın akrabası gelecek ve kardeşinin sattığı yer için fide ödeyecektir”. (Levililer, 25/25).
- ¹⁰² Yeremya, 32/6 vs.
- ¹⁰³ Rut, 2/20.
- ¹⁰⁴ Rut, 3/12, 4/4.
- ¹⁰⁵ Rut, 4/4-6.
- ¹⁰⁶ Rut, 4/9-10.
- ¹⁰⁷ Rut, 4/7-8.
- * Burada işaret edilmek istenen olayın aslı şöyledir: “...Ve eğer o adam kardeşinin karısını almak istemezse, o zaman kardeşinin karısı kapıya, ihtiyarların yanına çıkacak ve diyecek: Kayınbiraderim İsrail’de kardeşinin adını durdurmaktan çekiniyor; bana kayınbiraderlik vazifesini yapmak istemiyor. O zaman şehrinin ihtiyarları onu çağırıp kendisine söyleyecekler ve eğer durup: Onu almak istemem, derse; o zaman ihtiyarların önünde kardeşinin karısı onun yanına gelecek ve onun ayağından çarığını çıkaracak ve onun yüzüne tükürecek ve cevap verip diyecek: Kardeşinin evini bina etmeyen adama böyle yapılır. Ve İsrail’de onun adı: Çarığı çıkarılanın evi, çağrılacaktır”. (Tesniye, 7/10).
- ¹⁰⁸ İşaya, 41/14, 43/14, 44/6, 24, 49/7, 59/20 vs.
- ¹⁰⁹ I. Tarihler, 4/21.

- ¹¹⁰ I. Tarihler, 4/23.
- ¹¹¹ I. Tarihler, 4/14; karş. Nehemya, 11/35.
- ¹¹² Nehemya, 7/4.
- ¹¹³ Eyüp. 1/4 , 13, 18.
- ¹¹⁴ II. Samuel, 13/7, 8, 20.
- ¹¹⁵ “Eğer bir adamın inatçı ve âsi, babasının sözünü ve anasının sözünü dinlemeyen ve kendisini tedip ettikleri halde onları dinlemeyen bir oğlu olursa; o zaman babası ve anası onu tutacaklar ve onu şehrinin ihtiyarlarına ve yerinin kapısına çıkaracaklar ve şehrinin ihtiyarlarına diyecekler: Bu bizim oğlumuz inatçı ve âsidir, sözümüzü dinlemez; obur ve ayyaştır. Ve şehrinin bütün adamları onu taşla taşılayacaklar ve ölecek; ve aranızdan kötülüğü kaldıracaksın ve bütün İsrail işitip korkacaklar”. (Tesniye, 21/18-21).
- ¹¹⁶ II. Samuel, 14/4-11.
- * Bu ferdi sorumluluk ilkesinin aslı şöyledir: “Oğullar için babalar öldürülmeyecekler ve babalar için oğullar öldürülmeyeceklerdir; herkes kendi suçu için öldürülecektir”. (Tesniye. 24/16). Bu ilke, Kur’ân’da yer alan: “Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez...” mealindeki âyetlerle benzerlik arzetmektedir. Bkz. En’âm, 6/164; İsrâ, 7/15; Fâtır, 35/18; Zümer, 39/7; Necm, 53/38.
- ¹¹⁷ I. Samuel, 1/17; Yeremya, 7/6; 22/3.
- ¹¹⁸ Tekvin, 38.
- ¹¹⁹ Sayılar, 35/9-29; Tesniye, 19/1-3.
- ¹²⁰ Tekvin, 2/21-24.
- ¹²¹ “Ve Lamek kendisine iki karı aldı; birinin adı Ada ve o birinin adı Tsilla idi (Tekvin, 4/19).
- ¹²² Tekvin, 16/1-2.
- ¹²³ Tekvin, 25/1.
- ¹²⁴ Tekvin, 23/1-2.
- ¹²⁵ Tekvin, 22/20-24.
- ¹²⁶ Tekvin, 36/11-12.
- ¹²⁷ Tekvin, 29/15-30, 30/1-9.
- ¹²⁸ Tekvin, 26/34, 28/9, 36/1-5.
- ¹²⁹ “Ve Gideon’un kendi sulbünden gelen yetmiş oğlu vardı; çünkü karıları çoktu. Ve Şekem’de olan cariyesi de kendisine bir oğul doğurdu ve onun adını Abimelek koydu”. (İlakimler, 8/30-31).
- * Bu yasal gerçek şu şekilde ifade edilmiştir: “Eğer bir adamın biri sevilen ve öteki nefret olunan iki karısı olursa ve sevilen ve nefret olunan kadınlar kendisine oğullar doğurmuş olurlarsa ve ilk doğan oğul nefret olunan kadından ise; o zaman vaki olacak ki, kendisinde olan malı miras olarak

oğullarına böldüğü günde, nefret olunan kadından olan oğlu üzerine, sevilen kadından olan oğluna ilk oğulluk hakkını veremez; fakat kendisinde olan bütün malın iki payını nefret olunan kadından olan oğluna vermekle ilk doğan olarak onu tanıyacaktır; çünkü o kuvvetinin başlangıcıdır; ilk doğanın hakkı onundur” (Tesniye, 21/15-17).

** Talmud’daki bu sınırlama, Kur’ân’da yer alan: “Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın...” mealindeki âyetle kısmen benzerlik göstermektedir (çev.).

¹³⁰ I. Samuel, 1/2.

¹³¹ Tekvin, 29/30-31; I. Samuel, 1/5.

¹³² I. Samuel, 1/6; karş. Siracide, 37/12.

¹³³ Osee, 2/4 vd, Yeremya, 2/2, İşaya, 50/1, 54/6-7, 62/4-5.

¹³⁴ Hezekiel, 16.

¹³⁵ Hezekiel, 23; karş. Yeremya, 3/6-11.

¹³⁶ “Komşunun evine tama etmeyeceksin; komşunun karısına, yahut kölesine, yahut cariyesine, yahut öküzüne, yahut eşeğine, yahut komşunun hiçbir şeyine tama etmeyeceksin” (Çıkış, 20/17).

¹³⁷ Çıkış, 21/3, 22; II. Samuel, 11/26; Süleymanın Meselleri, 12/4.

¹³⁸ Tekvin, 20/17; Tesniye, 22/22.

¹³⁹ Tesniye, 21/13; 24/1.

¹⁴⁰ “Benden çok fazla ağırlık ve hediye isteyin ve bana söyleyeceğinize göre veririm; ancak genç kadını karı olarak bana verin” (Tekvin, 34/12); “Ve eğer bir adam nişanlı olmayan bir kızı aldatır ve onunla yatarsa, kendi karısı olmak üzere mutlaka onun için ağırlık verecektir” (Çıkış, 22/16); “Ve Saul dedi: Davud’a şöyle diyeceksiniz: Kral ağırlık istemiyor; ancak kralın düşmanlarından öç almak için yüz Filistî gulfesi istiyor...” (I. Samuel, 18/25).

¹⁴¹ Tekvin, 34/12.

¹⁴² I. Samuel, 18/23.

¹⁴³ Tesniye, 22/29.

¹⁴⁴ Levililer, 27/4-5.

¹⁴⁵ Tekvin, 29/15-30.

* Her ne kadar Eski Ahid’de değinilmemişse de (bkz. Çıkış, 2/21), Kur’ân-ı Kerim’de belirtildiğine göre Hz. Musa da Şuayb (a.s)’ın kızıyla sekiz veya on yıl hizmet karşılığında evlenmişti. Muhtemelen Kur’ân, eski İsrail’de tatbik edilmekte olan bu mehir türüne işaret etmektedir. Bkz. Kasas, 28/27-28.

- ¹⁴⁶ Davud, Samuel'in kızı Mikal ile yaptığı evlilikte, Samuel'in isteği üzere, mehir karşılığında iki yüz Filistî gulfesi getirmişti. Bkz. I. Samuel, 18/25-27.
- ¹⁴⁷ “Ve Kaleb dedi: Kim Kiryat-seferi vurur ve onu alırsa, kızım Aksay ona karı olarak vereceğim” (Yeşu, 15/16; Hakimler, 1/12).
- ¹⁴⁸ Çıkış, 21/7-11.
- ¹⁴⁹ “Ona yabancı sayılmıyor muyuz? çünkü bizi sattı ve bedelimizi de tamamıyla yedi” (Tekvin, 31/15).
- “Benden çok fazla ağırlık ve hediye isteyin...” (Tekvin, 34/12).
- ¹⁵⁰ Tekvin, 24/53.
- ¹⁵¹ I. Krallar, 9/16.
- ¹⁵² Tobit, 8/21.
- ¹⁵³ Tekvin, 24/59; 29/24, 29.
- ¹⁵⁴ Yeşu, 15/18-19.
- ¹⁵⁵ Tekvin, 24/58-59.
- ¹⁵⁶ Tekvin, 24/5-8.
- ¹⁵⁷ Tekvin, 31/26,43.
- ¹⁵⁸ Hakimler, 8/31.
- ¹⁵⁹ Hakimler, 9/1-2.
- ¹⁶⁰ Hakimler, 14/8 vd; 15/1-2.
- ¹⁶¹ Tekvin, 27/42-45.
- ¹⁶² Tekvin, 30/25-31.
- ¹⁶³ Tekvin, 31/41.
- ¹⁶⁴ Tekvin, 30/25 vd.
- ¹⁶⁵ Tekvin, 31/26-28.
- ¹⁶⁶ “Ve Laban dedi: Küçük kızı büyüğünden evvel vermek, bizim yerde böyle olmaz” (Tekvin, 29/26).
- ¹⁶⁷ Tekvin, 24/33-53. Rebeka'nın babası Betüel'in Tekvin, 24/50'deki zikri bir ilavedir. Betüel ölmüştü ve Laban ailesinin başı idi. Karş. Tekvin, 24/33, 53, 55, 59.
- ¹⁶⁸ “Ve Paran çölünde oturdu; ve anası ona Mısır diyarından bir kadın aldı”. (Tekvin, 21/21).
- ¹⁶⁹ Tekvin, 38/6.
- ¹⁷⁰ Tekvin, 34/4-6.
- ¹⁷¹ Hakimler, 14/ 2-3.
- ¹⁷² Tekvin, 28/8-9.
- ¹⁷³ I. Samuel, 18/17, 19, 21, 27; 25/44.
- ¹⁷⁴ Yeşu, 15/16.
- ¹⁷⁵ Tobit, 4/12-13.
- ¹⁷⁶ Tobit, 7/9-12.

- ¹⁷⁷ Tekvin, 29/5 vd; 34/12.
- ¹⁷⁸ Siracide, 42/9.
- ¹⁷⁹ Tekvin, 34/4; Hakimler, 14/2.
- ¹⁸⁰ Tekvin, 26/34-35.
- ¹⁸¹ “Ve Saul’un kızı Mikal Davud’u severdi ve Saul’a bildirdiler ve bu onun gözünde hoş göründü” (I. Samuel, 18/20).
- ¹⁸² Tekvin, 29/6.
- ¹⁸³ Tekvin, 24/13; I. Samuel, 9/11.
- ¹⁸⁴ Rut, 2/2 vd.
- ¹⁸⁵ Tekvin, 34/1.
- ¹⁸⁶ Tekvin, 24/15-21, 29/11-12; I. Samuel, 9/11-13.
- ¹⁸⁷ Tekvin, 34/1-2.
- ¹⁸⁸ “Eğer bir adam, kız olan nişanlanmamış genç bir kadın bulursa ve onu tutup onunla yatarsa ve onlar bulunurlarsa; o zaman onunla yatmış olan adam genç kadının babasına elli şekel gümüş verecektir ve kadın onun karısı olacaktır, çünkü onu alçaltmıştır; bütün ömrüncü onu boşayamayacaktır” (Tesniye, 22/28-29).
- ¹⁸⁹ Tekvin, 24/4.
- ¹⁹⁰ “Kalk, Paddan-arama, ananın babası Betuel’in evine git ve oradan ananın kardeşi Laban’ın kızlarından kendine karı al” (Tekvin, 28/2).
- ¹⁹¹ Tekvin, 29/19.
- ¹⁹² Hakimler, 14/3.
- ¹⁹³ Tobit, 4/12.
- ¹⁹⁴ Tobit, 6/13; 7/11-12.
- ¹⁹⁵ Karş. özellikle Tekvin, 24/50-51.
- ¹⁹⁶ “Ve Musa Rabbin sözüne göre İsrail oğullarına emredip dedi: Yusuf oğullarının sıptı doğru söylüyor. Tselofhadın kızları hakkında Rabbin emredip dediği söz şudur: Gözlerinde iyi olana varsınlar; ancak babaları sıptı aşireti içinde kocaya varacaklar. Ve İsrail oğullarının mirası sıpttan sıpta geçmeyecek; çünkü İsrail oğulları, her biri ataları sıptının mirasına bağlı kalacak...” (Sayılar, 36/5-9).
- ¹⁹⁷ Tobit, 6/12.
- ¹⁹⁸ Tekvin, 26/34.
- ¹⁹⁹ Tekvin, 41/45.
- ²⁰⁰ Çıkış, 2/21.
- ²⁰¹ Rut, 1/4.
- ²⁰² II. Samuel, 3/3.
- ²⁰³ I. Krallar, 11/1.
- ²⁰⁴ I. Krallar, 16/31.
- ²⁰⁵ II. Samuel, 11/3.

²⁰⁶ I. Krallar, 7/13-14.

²⁰⁷ Hakimler, 3/6.

²⁰⁸ I. Krallar, 11/4.

²⁰⁹ "...Ta ki, diyarda oturanlarla ahdetmeyesin ve onların ilahlarına tabi olarak zina etmesinler ve biri seni davet edip sen de onun kurbanından yemeyesin ve onların kızlarından oğullarına almayasın ve onların kızları kendi ilahlarına tabi olup zina etmekle, senin oğullarını kendi ilahlarına tabi kılarak senin oğullarına zina ettirmesinler" (Çıkış, 34/15-16); "Ve onlarla hısımlık etmeyeceksin; kızını onun oğluna vermeyeceksin ve onun kızını oğluna almayacaksın. Çünkü o senin oğlunu benim ardımca yürümekten saptıracak ve başka ilahlara kulluk edecekler..." (Tesniye, 7/3-4).

²¹⁰ Tesniye, 21/10-14.

²¹¹ Malaki, 2/11-12.

²¹² Ezra, 9-10; Nehemya, 10/30; 13/23-27.

²¹³ "Sizden hiçbiri kendi yakın akrabasından birine onun çıplaklığını açmak için yaklaşmayacaktır; ben Rabb'im" (Levililer, 18/6).

²¹⁴ "Bir kadınla onun kızının çıplaklığını açmayacaksın; onun oğlunun kızını, yahut kızının kızını, onun çıplaklığını açmak için almayacaksın; onlar yakın akrabadır; alçaklıktır" (Levililer, 18/17).

²¹⁵ Levililer, 18/7.

²¹⁶ Levililer, 18/10.

²¹⁷ Levililer, 18/9; Tesniye, 27/22.

²¹⁸ Tekvin, 20/12.

²¹⁹ II. Samuel, 13/13.

* "Babanın karısının kızının çıplaklığını, babandan olan senin kız kardeşindir, onun çıplaklığını açmayacaksın" (Levililer, 18/11); "Ve bir adam kız kardeşini, babasının kızını, yahut anasının kızını alır ve onun çıplaklığını görürse, kadın da onun çıplaklığını görürse, utançtır..." (Levililer, 20/17).

²²⁰ Çıkış, 6/20; Sayılar, 26/59.

* "Babanın kız kardeşinin çıplaklığını açmayacaksın; o senin babanın yakın akrabasıdır. Ananın kız kardeşinin çıplaklığını açmayacaksın; çünkü senin ananın yakın akrabasıdır" (Levililer, 18/12-13); "Ve kendi ananın kız kardeşinin, yahut kendi babanın kız kardeşinin çıplaklığını açmayacaksın; çünkü yakın akrabasını çıplak etmiştir; günahlarını taşıyacaklardır" (Levililer, 20/19).

²²¹ Levililer, 18/8.

²²² Levililer, 18/15; 20/12; karş. Tekvin, 38/26.

²²³ Levililer, 20/14; Tesniye, 27/23.

²²⁴ Levililer, 18/17.

- ²²⁵ Levililer, 18/14; 20/20.
- ²²⁶ Levililer, 18/16; 20/21.
- ^{**} “Bir kadını kendi kız kardeşi üzerine, onu kıskandırmak, o hayatta iken kendi yanında çıplaklığını açmak için almayacaksın” (Levililer, 18/18).
- ^{*} Bkz. Çıkış, 22/16; Tesniye, 20/7, 22/23, 24, 25, 27, 28; 28/30; Hezekiel, 16/39.
- ²²⁷ Tekvin, 24/67.
- ²²⁸ Tekvin, 29/15-21.
- ²²⁹ I. Samuel, 18/17-19.
- ²³⁰ I. Samuel, 18/26-27.
- ²³¹ Tobit, 7/9-16.
- ²³² Malaki, 2/14.
- ²³³ Tobit, 7/13.
- ²³⁴ Tesniye, 24/1-3; Yeremya, 3/8.
- ²³⁵ Neşideler Neşidesi, 3/11; İşaya, 61/10.
- ²³⁶ I. Makkbîler, 9/39.
- ²³⁷ Mezmurlar, 45/14-15; İşaya, 61/10.
- ²³⁸ Neşideler Neşidesi, 4/1, 3; 6/7.
- ²³⁹ Tekvin, 24/65.
- ²⁴⁰ Tekvin, 29/23-25.
- ²⁴¹ Mezmurlar, 45/15.
- ²⁴² Mezmurlar, 45/16; karş. Tekvin, 24/67.
- ²⁴³ Yeremya, 16/9.
- ²⁴⁴ Hakimler, 21/19-23.
- ²⁴⁵ Tekvin, 29/22; Hakimler, 14/10; Tobit, 7/14.
- ²⁴⁶ Karş Matta, 22/2 vd.
- ²⁴⁷ Tekvin, 29/27; Hakimler, 14/12.
- ²⁴⁸ Tobit, 8/20; 10/7.
- ²⁴⁹ Tekvin, 29/23; Tobit, 8/1.
- ²⁵⁰ Tesniye, 22/13-21.
- ²⁵¹ Osee, 2/4.
- ²⁵² Tesniye, 24/1.3; İşaya, 50/1; Yeremya, 3/8.
- ²⁵³ Tesniye, 24/2.
- ²⁵⁴ Tesniye, 22/13-19.
- ²⁵⁵ Tesniye, 22/28-29.
- ²⁵⁶ Tesniye, 24/3-4; karş. Yeremya, 3/1.
- ²⁵⁷ Osee, 2/3.
- ²⁵⁸ I. Samuel, 18/20-27; 25/44; II. Samuel, 3/13-16.
- ²⁵⁹ Süleymanın Meselleri, 5/15-19; Vaiz, 9/9.
- ²⁶⁰ Malaki, 2/14-16.

- ²⁶¹ Matta, 5/31-32; 19/1-9.
- ²⁶² “Ve kadın kocasını boşar ve bir başkası ile evlenirse, zina eder” (Markos, 10/12 vd, fakat böyle bir ifade benzerlerinde yoktur).
- ²⁶³ Çıkış, 20/14; Tesniye, 5/18.
- ²⁶⁴ “Ve başka birinin karısı ile zina eden, komşusunun karısı ile zina eden adam, hem o, hem kadın mutlaka öldürülecektir” (Levililer, 20/10); “Ve zina etmeyeceksin” (Tesniye, 5/18).
- ²⁶⁵ “Eğer kız olan bir genç kadın bir adama nişanlı ise ve bir adam onu şehirde bulup onunla yatarsa; o zaman onların ikisini de o şehrin kapısına çıkaracaksınız ve onları, şehirde olduğu halde bağırmadığı için, kadını ve komşusunun karısını alçalttığı için erkeği taşla taşılayacaksınız ve ölecekler; ve kötülüğü aranızdan kaldıracaksın” (Tesniye, 22/23-24).
- ²⁶⁶ Tekvin, 38/24.
- ²⁶⁷ Süleymanın Meselleri, bab 1-9.
- ²⁶⁸ Süleymanın Meselleri, 2/16-19; 5/2-14; 6/23; 7/27.
- ²⁶⁹ Süleymanın Meselleri, 2/18; 5/5; 7/26-27.
- ²⁷⁰ Süleymanın Meselleri, 6/34.
- ²⁷¹ Süleymanın Meselleri, 30/18-20.
- ²⁷² Süleymanın Meselleri, 23/27.
- ²⁷³ Süleymanın Meselleri, 29/3; 31/3.
- ²⁷⁴ Tekvin. 38/15-19.
- ²⁷⁵ Tekvin, 38/26.
- ²⁷⁶ Tekvin, 20/9; karş. aynı terimin Çıkış, 32/21, 30, 31; II. Krallar, 17/21’de putperestliğe işarette mecazi olarak kullanımı.
- ²⁷⁷ Osee, 2/5, 11-12; Hezekiel, 16/37-38; 23/29.
- ²⁷⁸ “Ve bir kâhinin kızı fâhişelik ederek kendini bozarsa, babasını bozmuş olur; ateşle yakılacaktır” (Levililer, 21/9).
- ²⁷⁹ Tekvin, 38/6-7.
- ²⁸⁰ Tekvin, 38/8-10.
- ²⁸¹ Tekvin, 38/11.
- ²⁸² Tekvin, 38/15-19.
- ²⁸³ Karş. Matta, 22/24-27.
- ²⁸⁴ Rut, 1/11-12.
- ²⁸⁵ Rut, 2/20; 3/12 vd.
- ²⁸⁶ Rut, 4/5, 10; karş. 4/17.
- ²⁸⁷ Rut, 4/6; karş. 4/17.
- ²⁸⁸ Levililer, 25.
- ²⁸⁹ Sayılar, 36/2-9.

- ²⁹⁰ “Ve Sara: İhtiyar olduktan sonra bana sevinç olur mu? efendim de kocamıştır, diyerek içinden güldü” (Tekvin, 18/12); Hakimler, 19/26; Amos, 4/1.
- ²⁹¹ Çıkış, 20/17; Tesniye, 5/21.
- ²⁹² Sayılar, 27/8.
- ²⁹³ Sayılar, 30/4-17.
- ²⁹⁴ Çıkış, 21/7.
- ²⁹⁵ Tesniye, 21/14.
- ²⁹⁶ Karş. Yeşu, 15/19; Hakimler, 1/15.
- ²⁹⁷ Hakimler, 4-5.
- ²⁹⁸ II. Krallar, 11.
- ²⁹⁹ II. Krallar, 22/14 vd.
- ³⁰⁰ Tekvin, 16/4 ve Tekvin, 29/31; 30/24; Lea ve Rahel’in çocuklarına vermiş oldukları isimlerin açıklamasına dikkat edin.
- ³⁰¹ Çıkış, 21/17; Levililer, 20/9; Tesniye, 21/18-21; 27/16.
- ³⁰² Çıkış, 20/12.
- ³⁰³ Karş. Levililer, 19/3.
- ³⁰⁴ Süleymanın Meselleri, 19/26; 20/20; 23/22; 30/17; Siracide, 23/1-6.
- ³⁰⁵ I. Samuel, ¼-8, 22-23.
- ³⁰⁶ II. Krallar, 4/8-24.
- ³⁰⁷ Tekvin, 2/18, 24.
- ³⁰⁸ Süleymanın Meselleri, 31/10-31.
- ³⁰⁹ Sayılar, 30/10.
- ³¹⁰ Rut, 1/8; Tekvin, 38/11; karş. Levililer, 22/13.
- ³¹¹ Rut, 1/9.
- ³¹² Tekvin, 38/24.
- ³¹³ Tekvin, 38/14; II. Samuel, 14/2; Yudit, 8/5; 10/3.
- ³¹⁴ Yudit, 8/4.
- ³¹⁵ I. Krallar, 17/8-15; II. Krallar, 4/1-7; karş. İncil’deki dul, Markos, 12/41-44.
- ³¹⁶ Çıkış, 22/21 ve kesin olarak Tesniye, 10/18; 24/17-21; 26/12-13; 27/19; karş. İşaya, 1/17; Yeremya, 22/3; aksine İşaya, 1/23; Yeremya, 7/6’ya dikkat, aynı zamanda karş. Eyüp, 29/13.
- ³¹⁷ Tekvin, 24/60.
- ³¹⁸ Rut, 4/11-12.
- ³¹⁹ Tekvin, 15/5, 22/17, 26/4.
- ³²⁰ Tekvin, 16/10.
- ³²¹ Süleymanın Meselleri, 17/6.
- ³²² Mezmurlar, 128/3.
- ³²³ Mezmurlar, 127/3-5.

- ³²⁴ Tekvin, 16/2, 30/2; I. Samuel, 1/5.
³²⁵ Tekvin, 20/18.
³²⁶ Tekvin, 16/2,30/3, 9.
³²⁷ Tekvin, 43/33.
³²⁸ Tesniye, 21/17.
³²⁹ Tekvin, 25/24-26, 38/27-30: bununla beraber Zerah'ın eli önce görünmüştü. Peres daha büyük idi -karş. I. Tarihler, 2/4- çünkü anasının rahminden önce hareket eden o idi.
³³⁰ Tekvin, 35/22; karşı, 49/3-4; I.Tarihler, 5/1.
³³¹ Tekvin, 25/29-34.
³³² Tesniye, 21/15-17.
³³³ Karş, Tekvin, 37/3, 44/20.
³³⁴ Tekvin, 4/4-5.
³³⁵ Malaki, ½-3; Romalılara, 9/13; karşı, Tekvin, 25/23.
³³⁶ I. Samuel, 16/12.
³³⁷ I. Krallır, 2/15.
³³⁸ Çıkış, 13/11-15, 22/29, 34/20.
³³⁹ Levililer, 20/2-5, İshak'ın kurban edilişi ile karşı, Tekvin, 22.
³⁴⁰ Sayılar, 3/12-13, 8/16-18.
³⁴¹ Eyüb, 3/12.
³⁴² Karş, Tekvin, 48/12.
³⁴³ İşaya, 13/8, 21/3, 26/17; Yeremya, 4/31, 6/24, 13/21, 22/23, 50/43; aynı zamanda karşı. Çıkış, 15/14; İşaya, 37/3; II. Krallar, 19/3; Osee, 13/13; Mezmurlar, 48/6.
³⁴⁴ Tekvin, 35/17, 38/28.
³⁴⁵ Karş, Eyüb, 3/3.
³⁴⁶ Hezekiel, 16/4; karşı, Eyüb, 38/8-9.
³⁴⁷ Tekvin, 21/7; I. Samuel, 1/21-23; I. Krallar, 3/21; II. Makkabiler, 7/27.
³⁴⁸ Tekvin, 24/59, 35/8, Çıkış, 2/7-9; Sayılar, 11/12; II. Samuel, 4/4; II. Krallar, 11/2.
³⁴⁹ Karş, Samuel için, I. Samuel, 1/20-23.
³⁵⁰ Tekvin, 21/8.
³⁵¹ Tekvin, 29/31 vd, 30/24, 35/18; I. Samuel, 1/20.
³⁵² Tekvin, 16/15, 17/19; Çıkış, 2/22; karşı, Tekvin, 35/18.
³⁵³ Luka, 1/59, 2/21.
³⁵⁴ Tekvin, 2/19-20.
³⁵⁵ Karş, benzer hikâye Tekvin, 1/28'de vardır.
³⁵⁶ Çıkış, 33/12, 17.
³⁵⁷ Çıkış, 3/15; karşı, Tekvin, 32/30.
³⁵⁸ Tekvin, 4/1.

- 359 Tekvin, 29/31, 30/24.
360 Tekvin, 35/18.
361 Çıkış, 2/22.
362 Tekvin, 25/26.
363 Tekvin, 27/36; Osee, 12/4.
364 Tekvin, 38/29.
365 I. Samuel, 4/21.
366 Osee, 1/4, 6/9; İşaya, 7/3, 8/3.
367 Karş, Luka, 1/59.
368 Tekvin, 32/28; karş, 35/10.
369 Karş, Tekvin, 17/5, 15.
370 Karş, Tekvin, 17/6, 16.
371 Tekvin, 41/45.
372 Daniel, 1/6-7.
373 II. Krallar, 23/34.
374 II. Krallar, 24/17.
375 Tekvin, 17/12.
376 Tekvin, 21/4.
377 Tekvin, 21/4.
378 I. Makkabiler, 1/61.
379 Tekvin, 34/25; Yeşu, 5/8.
380 Tekvin, 17/12-19.
381 Çıkış, 12/43, 49.
382 Tekvin, 17/9-14, 23-27.
383 Tekvin, 34/13-24.
* "Ve yolda konakta vaki oldu ki, Rab ona rast geldi ve onu öldürmek istedi. Ve Tsippora keskin bir taş alıp oğlunun gulfesini kesti ve onun ayaklarının dibine attı ve dedi: Gerçekten sen bana kan güveyisin" (Çıkış. 4/24-25).
384 Yeşu, 5/4-9.
385 I. Şanuel, 18/25; karş, Hakimler, 14/3; I. Samuel, 17/26, 36.
386 Hakimler, 15/18; I. Samuel, 14/6, 31/4.
387 Tekvin, 34/13-24.
388 Karş, Tekvin, 17/9-14, 23-27; Yeşu, 5/2-9.
389 Tekvin, 34.
390 Yeremya, 9/25.
391 Karş, Tesniye, 10/16, 30/6; Yeremya, 4/4.
392 Yeremya, 6/10.
393 Çıkış, 6/12, 30.
394 Karş, Tekvin, 34/14-16; Çıkış, 12/47-48.

- 395 Tekvin, 17/9-14 (Rahipler rivayetinden).
396 Çıkış, 12/44-48.
397 Levililer, 12/3.
398 Karş, ilk Yahudi-Hristiyan ihtilafları, Resullerin İşleri, 15/5 vd., 16/3; Galatyalılara, 2/3.
399 Yuhanna, 7/22-23.
400 I. Makkabiler, 1/60-61; II. Makkabiler, 6/10.
401 I. Makkabiler, 1/15; karşı, I. Korintoslular, 7/18.
402 II. Samuel, 4/4.
403 Osee, 11/3.
404 Yeremya, 6/11, 9/20; Zekarya, 8/5; Matta, 11/16.
405 Süleymanın Meselleri, 1/8, 6/20.
406 Karş, Süleymanın Meselleri, 31/1.
407 Çıkış, 10/2, 12/26, 13/8; Tesniye, 4/9, 6/7, 20 vd.; 32/7, 46.
408 Süleymanın Meselleri, 1/8, 6/20 ve özellikle Siracide, 30/1-13.
409 “Değneğini esirgeyen oğlundan nefret eder: fakat onu seven vaktinde tedip eder” (Süleymanın Meselleri, 13/24), “Akılsızlık, çocuğun yüreğinde bağlıdır; onu kendisinden tedip değneği uzaklaştırır” (Süleymanın Meselleri, 22/15), “Değnek ve tedip hikmet verir; fakat kendi haline bırakılan çocuk anasını utandırır...Oğlunu terbiye et ve sana rahat verecektir; ve senin canına lezzet verecektir” (Süleymanın Meselleri, 29/15, 17); karşı, Tesniye 8/5; II. Samuel, 7/14, Süleymanın Meselleri, 3/12; Siracide, 30/1.
410 II. Samuel, 8/17, 20/25; I. Krallar, 4/3.
411 Yeremya, 36/4.
412 I. Krallar, 21/8.
413 İşaya, 8/1.
414 Hakimler, 8/14.
415 Çıkış, 13/8; Tesniye, 6/7, 20 vd; Mezmurlar, 78/3-4 vs.
416 Çıkış, 10/2 ve az önce aktarılan metinler.
417 II. Samuel, 1/18.
418 I. Makkabiler, 9/20-21.
419 Hakimler, 17/10, 18/19.
420 Tekvin, 45/8.
421 Ester, 3/13 veya 8/12.
422 II. Krallar, 2/12; karşı, II. Krallar, 2/3; karşı, “Oğlum”, “oğullarım” ve “dinle oğlum” gibi kullanımların Meseller kitabındaki sık sık tekrarı.
423 Hakimler, 5/10-11.
424 I. Samuel, 1/4, 21.
425 Karş, Luka, 2/41 vd.

- ⁴²⁶ I. Samuel, 2/21, 26.
⁴²⁷ II. Krallar, 12/3.
⁴²⁸ Siracide, 6/34.
⁴²⁹ Siracide, 9/16.
⁴³⁰ Süleymanın Meselleri, 1/20 vd., 8/2 vd.
⁴³¹ Süleymanın Meselleri, 10/1, 22/17, 25/1 vs.
⁴³² Süleymanın Meselleri, 8/32; İşaya, 8/16, 50/4.
⁴³³ Çıkış, 2/10.
⁴³⁴ I. Krallar, 11/20.
⁴³⁵ Ester, 2/7, 15.
⁴³⁶ Tekvin, 15/3.
⁴³⁷ Tekvin, 30/3-8.
⁴³⁸ Tekvin, 48/5.
⁴³⁹ Tekvin, 48/12.
⁴⁴⁰ Tekvin, 50/23.
⁴⁴¹ Rut, 4/16-17.
⁴⁴² Karş. Tekvin, 16/2, 30/1-13'deki usule herhangi bir imada bulunmaksızın.
⁴⁴³ Çıkış, 4/22, Tesniye, 32/6, İşaya, 63/16, 64/7-8; Yeremya, 3/19, 31/9; Osee, 11/1 vs.
⁴⁴⁴ II. Samuel, 7/14. Ona bağlı olan diğer pasajlarla birlikte, I. Tarihler, 17/13, 22/10, 28/6; Mezmurlar, 89/27.
⁴⁴⁵ II. Samuel, 17/23; II. Krallar, 20/1; İşaya, 38/1.
⁴⁴⁶ Karş., Tesniye, 21/16; Siracide, 14/13, 33/24.
⁴⁴⁷ Tesniye, 21/15-17 ve Sayılar, 27/1-11, Sayılar, 36/6-9 ile birlikte ele alınarak.
⁴⁴⁸ Tesniye, 21/17, mecazi olarak karş., II. Krallar, 2/9.
⁴⁴⁹ Tesniye, 21/15-17.
⁴⁵⁰ Tekvin, 21/10 vd.
⁴⁵¹ I. Krallar, 1/17; karş. I. Krallar, 2/15.
⁴⁵² Tekvin, 21/10.
⁴⁵³ Tekvin, 25/5-6.
⁴⁵⁴ Tekvin, 16/2.
⁴⁵⁵ Tekvin, 21/11.
⁴⁵⁶ Tekvin, 49/1-28.
⁴⁵⁷ Tekvin, 30/3-13.
⁴⁵⁸ Hakimler, 11/2.
⁴⁵⁹ Hakimler, 11/1.
⁴⁶⁰ Sayılar, 27/1-8.
⁴⁶¹ Sayılar, 36/1-9.
⁴⁶² I. Tarihler, 23/22.

- ⁴⁶³ Eyüb, 42/13-15.
⁴⁶⁴ Sayılar, 27/9-11.
⁴⁶⁵ Tekvin, 38/11; Levililer, 22/13; Rut, 1/8.
⁴⁶⁶ Bu II. Krallar, 8/3-6'yı açıklayacaktır.
⁴⁶⁷ Hakimler, 17/1-4.
⁴⁶⁸ Rut, 4/3, 9.
⁴⁶⁹ Yudit, 8/7.
⁴⁷⁰ Yudit, 16/24.
⁴⁷¹ "Ve vaki oldu ki, İzebel Nabot'un taşlanıp öldüğünü işittiği zaman, İzebel Ahaba dedi: Kalk, Yizreelli Nabot'un sana gümüşle vermek istemediği bağını kendine mülk edin; çünkü Nabot sağ değil ancak ölüdür" (I. Krallar, 21/15).
⁴⁷² Tobit, 8/21; Siracide, 33/20-24; karş. Luka, 15/12.
⁴⁷³ Sayılar, 6/6; Levililer, 21/11; karş. Sayılar, 19/13.
⁴⁷⁴ Eyüb, 26/5-6; İşaya, 14/9-10; Hezekiel, 32/17-32.
⁴⁷⁵ I. Krallar, 14/11; Yeremya, 16/4, 22/19; Hezekiel, 29/5.
⁴⁷⁶ Levililer, 21/1-4, 22/4; Sayılar, 19/11-16; a.g., 2/13; karş., Hezekiel, 43/7.
⁴⁷⁷ Tekvin, 50/1.
⁴⁷⁸ Matta, 27/59 vb. Yuhanna, 11/44, "...O zaman İsa'nın cesedini alıp Yahudilerin gömme âdeti üzere, onu baharlarla beraber keten bezlerine sardılar" (Yuhanna, 19/39-40).
⁴⁷⁹ I. Samuel, 28/14.
⁴⁸⁰ Tekvin, 50/2-3.
⁴⁸¹ II. Krallar, 13/21.
⁴⁸² II. Samuel, 3/31; karş., Luka, 7/14.
⁴⁸³ Tekvin, 50/26.
^{*} "Ve bir adam ölüme müstahak bir suç işlemiş olup öldürülürse ve onu bir ağaç üzerine asarsan; cesedi bütün gece ağaç üzerinde kalmayacaktır. fakat o günde onu mutlaka gömeceksin; çünkü asılmış olan adam Allah tarafından lânetlidir; ve Allah'ın Rabbin sana miras olarak vermekte olduğu diyarını murdar etmeyeceksin (Tesniye, 21/22-23).
⁴⁸⁴ Tekvin, 38/24; Levililer, 20/14, 21/9.
⁴⁸⁵ Amos, 2/1.
⁴⁸⁶ I. Samuel, 31/12.
⁴⁸⁷ Yeremya, 26/23; karş., II. Krallar, 23/6.
⁴⁸⁸ İşaya, 22/16; karş., Eyüb, 3/14.
⁴⁸⁹ I. Krallar, 2/10, 11/43, 14/31'den, II. Krallar, 16/20'ye kadar; fakat karş., II. Tarihler, 28/27.
⁴⁹⁰ Tekvin, 35/20.
⁴⁹¹ II. Samuel, 18/18.

- 492 I. Makkabiler, 13/27, 30.
493 Yeşu, 24/30,32; I. Samuel, 25/1; I. Krallar, 2/34.
494 Tekvin, 23/11-20.
495 Tekvin, 23/17-20.
496 Tekvin, 25/9-10.
497 Tekvin, 49/29-32, 50/13.
498 Hakimler, 8/32, 16/31; II. Samuel, 2/32, 17/23.
499 II. Samuel, 19/38.
500 II. Samuel, 21/12-14.
501 I. Krallar, 13/21-22.
502 Tekvin, 37/34; II. Samuel, 1/11, 3/31, 13/31; Eyüb, 1/20.
503 Tekvin, 37/34; II. Samuel, 3/31.
504 Karş., II. Krallar, 6/30; II. Makkabiler, 3/19.
505 II. Samuel, 15/30; Hezekiel, 24/17, 23; Mika, 1/8.
506 Hezekiel, 24/17, 23.
507 Hezekiel, 24/17, 23.
508 II. Samuel, 19/5; karşı. II. Samuel, 15/30.
509 II. Samuel, 13/19; Yeremya, 2/37.
510 Yeşu, 7/6; I. Samuel, 4/12; Nehemya, 9/1; II. Makkabiler, 10/25, 14/15; Eyüb, 2/12; Hezekiel, 27/30.
511 Eyyüb, 16/15.
512 Mika, 1/10.
513 Ester,4/3; İşaya,58/5; Yeremya, 6/26; Hezekiel, 27/30.
514 Eyüb, 1/20; İşaya, 22/12; Yeremya, 16/6, 41/5, 47/5, 48/37; Hezekiel, 7/18; Amos, 8/10.
515 II. Samuel, 12/20, 14/2; Yudit, 10/3.
516 II. Samuel, 1/12.
517 II. Samuel, 3/35.
518 I. Samuel, 31/13.
519 Tekvin, 50/10; Yudit, 16/24; Siracide, 22/12: fakat karşı., 38/17.
520 Yudit, 8/5-6.
521 Yeremya, 16/7; Hezekiel, 24/17,22; karşı., Osee, 9/4.
522 Baruh, 6/26.
523 Siracide, 30/18. (Greek?, İbraniçe'de "bir putun önünde" anlamına gelir).
* "Yasımda iken ondan yemedim ve murdarken ondan almadım ve ölü için ondan vermedim; Allah'ım Rabbin sözünü dinledim. bana emrettiğin her şeye göre yaptım" (Tesniye, 26/14).
524 Amos, 5/16.
525 I. Krallar, 13/30.
526 Yeremya, 22/18, 34/5.

- ⁵²⁷ II. Samuel, 19/1, 5.
⁵²⁸ Yeremya, 6/26; Amos, 8/10; Zekarya, 12/10.
⁵²⁹ Zekarya, 12/11-14.
⁵³⁰ I. Samuel, 25/1, 28/3; II. Samuel, 1/11-12, 3/31 vs. ki orada “yas tutmak”
“ağıtı icra etmek” anlamına gelir.
⁵³¹ Tekvin, 23/2, 50/10; II. Samuel, 11/26.
⁵³² II. Samuel, 1/17; Amos, 8/10.
⁵³³ II. Samuel, 1/19-27.
⁵³⁴ II. Samuel, 3/33-34.
⁵³⁵ II. Tarihler, 35/25; Amos, 5/16.
⁵³⁶ Yeremya, 9/16 vd. karşı. Hezekiel, 32/16.
⁵³⁷ Yeremya, 9/19-20.
⁵³⁸ Yeremya, 9/9-11, 16/21; Hezekiel, 9/1-11, 26/17-18, 27/2-9, 25-36, 28/12-
19, 32/2-8; Amos, 5/1-2.
⁵³⁹ Levililer, 19/27-28; Tesniye, 14/1.
⁵⁴⁰ I. Samuel, 31/12; II. Samuel, 21/13-14; Tobit, 1/17-19; Siracide, 7/33,
22/11-12.